Петро Поплавський, Юрій Ячейкін

ПОСЛАНЕЦЬ

Пригодницький роман

Розділ перший

БУДЕННА НІЧ У "ВЕРВОЛЬФІ"[1]

Ад'ютант Шауб розбудив Мартіна Бормана далеко за північ, мабуть, аж наприкінці наради у фюрера, де обговорювалася директива № 45 на продовження операції "Брауншвейг" — наступу на Кавказ. Рейхслейтерові пощастило пробути в ліжку мало не півдоби. Виспався добряче, у тілі не лишилося й натяку на втому. Сон — найкращі ліки, а не спеції та мікстури лейб-медика гера Брандта. Ковток гарячої чорної кави довершив справу. Був єдиний, хто виглядав бадьоро і свіжо на відміну від Кейтеля, Йодля, Гальдера та інших чинів генштабу, що за ніч посіріли, мов той примарний, певно, уже недалекий на поверхні землі лісовий світанок. Мовчали — чи за звичкою ("дер фюрер денкт фюр унс аллє" — "фюрер думає за всіх нас"), чи з цілковитого виснаження. Проте пізня ніч ще не позначилася на самому фюрерові, бо той лягав переважно під ранок і спав до полудня. Він холерично жестикулював, поляскуючи то ребром долоні, то всією п'ятірнею по циклопічних опуклостях глобуса.

— Як я уже неодноразово зазначав, — промовив він на повний голос, — кампанія в Росії наближається до свого логічного кінця і відкриває для нас блискучі перспективи. Тому всі сили ми кидаємо на південь з метою знищення супротивника на схід Дону, захоплення промислових, нафтових і останніх сільськогосподарських регіонів (Кубань) і всього гірничорудного Кавказу. Без нафти уже й так немічна Червона Армія просто сконає! Цими діями ми втягуємо у війну Туреччину, тоді наносимо блискавичний удар по Близькому Сходу — Ірану та Іраку, куди з Єгипту

переможно рухається армія Роммеля, і виходимо до колоніальних володінь Англії, де безпосередньо контактуємося зі збройними силами Японії. Британська імперія впаде, мов струхлявіле дерево! Я вже зараз бачу наш переможний марш по Америці! Війні — кінець!

Гітлер обома розчепіреними руками охопив Євразію. Застиг на мить, потому рвучко обернувся:

— Під час липневої кампанії, що тривала лише три тижні, величезні тактичні завдання в цілому виконані. Тільки незначним частинам росіян пощастило уникнути оточення і полону під Харковом. Розбиті частини стягуються до Сталінграда, який, всупереч здоровому глузду, росіяни, видно, збираються захищати. Та дарма! У степовій смузі ніщо не стримає наших могутніх танкових таранів!

Фюрер схопив довгу указку і сперся на неї, мов на шпагу.

— Відтак наказую: після знищення ослаблих угруповань ворога південніше Дону найважливішим завданням групи армій "А" є оволодіння всім Кавказом, внаслідок чого росіяни втратять останні порти, і Чорноморський флот загине. Для цього, як тільки позначиться перший успіх танкової армії Клейста на головному напрямку Майкоп — Армавір, з'єднання 17-ої армії плюс румунський гірський корпус мусять негайно форсувати з Криму Керченську протоку і блискавично рухатися Чорноморським узбережжям уздовж залізниці. Угруповання з німецьких альпійських та єгерських дивізій повинне швидко захопити незахищені (за даними абверу[2]) перевали Великого Кавказу, стрімко вийти на з'єднання з кримськими частинами в районі Сухумі, щоб разом гнати росіян до турецького кордону, де напоготові чекають 26 найліпших турецьких дивізій. Водночас танки і мотодивізії Клейста виходять у район Грозного, заволодівають Військово-Осетинським та Військово-Грузинським шляхами. Кінець кавказької операції — захоплення Баку. Групі армій "А", окрім румунського гірського корпусу, буде передано ще корпус італійських альпіністів і словацькі моточастини. Для всіх операцій

групи армій "А" кодова назва — "Едельвейс". Ступінь таємності — цілком таємно. Тільки для командування.

— Щодо групи армій "Б", — провадив фюрер далі, звитяжно виляскуючи по глобусу указкою, — то вона у стислі строки захоплює Сталінград, після чого повертає свої танки на Астрахань, паралізуючи усякий рух по Волзі, чим забезпечить плацдарм для наступу на Пантуркестан, що виявиться для нас легкою здобиччю і сам впаде нам до рук. Ця операція групи армій "Б" одержує кодову назву "Фішрейєр". Ступінь таємності — цілком таємно. Тільки для командування. При розробці планів на основі моїх вказівок, а також при ухваленні пов'язаних з ними наказів і розпоряджень вимагаю суворо і неухильно керуватися моїм наказом від 12 липня про збереження таємниці.

Борман спостеріг, що ледь помітна усмішка на мить торкнулася куточків, губ Гіммлера — не пихата й самовпевнена, як завжди, а зловтішна й глузлива. Однак це явно не був вияв незгоди. Просто обер-інтриган, безумовно, наготував комусь свою чергову капость. Але "кривавий Генріх" не зронив і звуку, і це ще більш насторожило Бормана. Хоче нашептати Гітлерові з ока на око? Про що і на кого? Отже, необхідно будь-що лишитися й після наради… Коли ж це у Генріха майнув усміх? Ах, так, одразу по словах фюрера про збереження найсуворішої таємниці.

— Які наслідки дала дезинформаційна операція "Кремль"? — запитав Борман, власне ні до кого особисто не звертаючись.

Він не спускав ока з Гіммлера, який незадоволено підібгав тонкі, злі губи, і з того зрозумів, що поцілив точно, отже, й перехопив у Генріха ініціативу. Тепер лишається тільки чекати дальшого розвою подій.

— Мій фюрере, — дещо врочисто наголосив генерал-фельдмаршал Кейтель, — нам ще належить скоригувати на ваш підпис "Директиву № 45" про наступ на Кавказ і Сталінград згідно з вашими геніальними

вказівками. Якщо ваша ласка, хай для інформації про перебіг операції "Кремль" лишитеся генерал Франц Гальдер.

Фюрер схвально хитнув головою і помахом руки звільнив генералітет. Оскільки ідея операції "Кремль", що мала на меті ввести в оману росіян стосовно головного удару, належала самому фюрерові і він дуже пишався нею, бо "повчив" Канаріса, Гальдер намагався доповісти стисло, але й водночас якнайдокладніше:

— Мій фюрере, згідно в настановами операції "Кремль" командуючий арміями "Центр" фон Клюге ще 29 травня підписав "Наказ про наступ на Москву". Офіцери абверу успішно підкинули цей "ділком таємний" наказ росіянам.

— І це все? — грізно спохмурнів фюрер.

Гіммлер уже одверто всміхався, усім своїм виглядом глузуючи з цього звіту, та Гальдер не зважив на нього:

— Окрім того, здійснено цілий комплекс оманливих заходів: демонстративну аерофотозйомку оборонних позицій і споруд Москви, прилеглих районів Володимира та Іванова, рубежів Тамбов — Горький — Рибінськ, укріплень на Волзі від Вольська до Казані. Розмножено і розіслано до штабів всіх полків групи армій "Центр" детальні плани Москви та інших міст у районі "наступу". Підготовано нові шляхові вказівки "аж до кінцевої мети наступу", а також вказівки з новими назвами московських вулиць і ряд інших необхідних заходів, які тісно пов'язані у часі з нашим справжнім наступом на Кавказ та Сталінград.

— І росіяни повірили в цю дезу? — наполіг Борман.

Гальдер знизав плечима:

— Звісток нема. Операцію "Кремль" в цілому здійснював абвер, слід спитати у Канаріса.

Отут Гіммлер завдав очікуваного Борманом удару:

— Навіщо ж обов'язково у Канаріса? Вісті є у мене. — І підкреслив: — Дуже невтішні.

— Що це значить? — спалахнув фюрер. — Негайно поясніть!

Гіммлер клацнув замочком, розкриваючи свою неодмінну теку "на доповідь".

— Поки фон Клюге ще тільки збирався підписувати "Наказ про наступ на Москву", з Берліна в Москву було надіслано кодовану радіограму. Днями її розшифровано. Ось її зміст: "Джерело "Хоро". План Ш (мета — Кавказ) вступає в дію навесні 1942 року. Розгортання військ має бути завершено до 1 травня. Усе постачання з 1 лютого підпорядковано пій меті. Район зосередження військ для наступу на Кавказ: Лозова — Балаклея — Чугуїв — Бєлгород — Ахтирськ — Красноград". Інші радіограми джерела "Хоро" повідомляють з усіма технічними подробицями про нові типи бомб, нові навігаційні авіаприлади, про двигуни, що працюють на перекису водню, про торпеди з дистанційним керуванням і надсекретні замовлення заводові "Ауерфабрік" в Оранієнберзі... Мій фюрере, як це не сумно, але таємниці операції "Кремль", як і багатьох інших наших таємниць, для росіян не існує...

— Що це? — заволав фюрер. — Чистісінька зрада! Ніж у спину! Канаріс, цей лис Канаріс! Нікчема! Негідник! Куди він дивиться і що робить? — У куточках його рота почала збиратися піна. — Я знищу Канаріса! Я знищу всіх зрадників, скільки б їх не було! — Він несамовито тупотів ногами. — Якби не мій геній, Німеччина вже загинула б! Лише моя месіанська особа рятує становище! Хіба не доказ — оця натхненна ніч? Я розтрощу росіян і весь світ попри будь-яку зраду! — Нараз цей бурхливий

потік несподівано вщух, і фюрер зовсім буденно запитав: — "Джерело "Хоро" — це так звана "Червона капела"?

Гіммлер гордовито випростався:

— Вона! І я вже знаю її склад…

— Генріху, хто вони?

— Навіть побіжний аналіз повідомлень свідчить, що в них переважають дані про Люфтваффе[3]. Отже…

— Я питаю, хто вони?

— Обер-лейтенант Харо Шульце-Бойзен, керівник… З міністерства рейхсмаршала авіації…

— То це Герінг пригрів цю змію? — зловісно прошепотів Гітлер. — Що ж! Хай сам знищить цю більшовицьку Горгону в наших сталевих шерегах! На гільйотину! Ні, на ганебну кару — на шибеницю! Пригрів змію… А цей йолоп Канаріс…

Того дня знервований Франц Гальдер відвів душу — занотував до потаємного щоденника свій власний, глибоко затамований розпач, повну зневіру в будь-яку перемогу на Сході: "Недооцінка можливостей супротивника, що й надалі триває, набирає поступово потворних. форм і починає являти небезпеку. Це стає все нестерпнішим. Про серйозну працю неможлива навіть мова. Хворобливе реагування на речі під впливом моменту і повна відсутність розуміння механіки управління військами та її можливостей — ось що характеризує це так зване керівництво".

Прозріння Гальдера, як на ту пору, було запізнілим. Цілий світ уже знав: нелюдська колісниця мілітаристів не має гальм і зупину не знає. Її конче слід зупинити!

Розділ другий

ПАН БУРГОМІСТР ЖАДАЄ РОЗВАГИ

Писана, мов з гарної вітальної листівки, фрейлейн Крістіна Бергер, що з'явилася тут чи не з першими запилюженими моточастинами вермахту, не стомлювалася милуватися дивовижною і щодня мінливою величчю білого, мов найчистіші хмарки, і вищого за найвищі хмарини велетенського кам'яного громаддя Кавказького пасма. Це було справді вражаюче, дивне творіння природи, що, як здавалося з низини, здійнялося піднебесною стіною просто з рівного, неозорого степу Кубані, Куми і Тереку. Звісно (Крістіна усвідомлювала це), все було далеко не так, як ввижалося їй, але кам'яні велети заступали весь краєвид, і зачароване людське око просто оминало передгірки. Бо найперше бачиш Гуллівера навіть у найбільшому товпищі ліліпутів. Але як приворожує очі благородна сивина вічних снігів!..

Гарненька юнка з чутливою і сентиментально-вразливою душею, як і належить справжній німкені, фрейлейн Крістіна Бергер уже знала своїх сивих улюбленців на ймення. Циклопічним, могутнім чудовиськом грізно зависає білосніжний Дих-Тау; мов кришталь, зблискує гранчастими кригами стрімкий Кашкаташ; наче зіткані з тремтливого іскристого інею п'ятикілометрові гіганти Шхара і Джангі-Тау. Трохи праворуч і осторонь, ніби заглиблений у німу самотність, застиг у закрижанілому панцирі із сімдесяти семи льодовиків найвищий серед занімілих нартів-велетів блискотливий, сліпучий у сонячних променях двоглавий Ельбрус, що на сотні кілометрів, аж до упокореного на рівнині Тереку, світить м'яким перламутровим сяйвом, надаючи прозорому кришталевому повітрю невловимої чарівності. Усе це треба побачити на власні очі і відчути усім своїм єством, якщо воно щиро відкрите до мінливих нюансів приголомшливої і разом з тим витонченої краси. Крістіні тут добре і легко

почувалося, бо гори-велети завжди дихали на рівнину кавказького степу цілющою свіжістю, якою, звитяжно змагали південну спеку.

Та вже другий день Крістіна Бергер не милується крізь навстіж розчинене вікно своїми сивопасмими улюбленцями, хоч саме з цього її кабінетного вікна одноповерхової управи найкраще видно двоглавого красеня, запанцированого в сліпучу кригу. Ельбрус — то не місцева назва. Для кабардинців він Ошхамако — Гора щастя, для балкарців Мінгітау — Гора тисячі гір, або Цар гірських духів, як хто це слово розуміє і що кому більше до серця. Але позаминулого дня цю Гору тисячі гір, цього величного Царя гірських духів, цю Гору щастя перекреслили за вікном дві потворні шибениці, що постали за одну ніч. Трупи повішених чорно темніли на святково сяючому тлі Гори щастя, ніби страхітливий символ жорстокого насильства над гордою людиною і величною природою. Коли Крістіна по роботі виходила з бургомістрату під розгойдану тінь прапора зі свастикою, очі її найперше натикалися на фанерні таблички, що висіли на грудях закатованих, — "Комісар" і "Партизан". Хто вони насправді були, ці люди? Адже фанера мала стандартні написи. Про це ніхто, навіть в їхній управі, не відає, і, мабуть, уже ніхто і ніколи" не дізнається: на допиті в гестапо вони не назвали себе… І ніхто з місцевих городян не назвав їх… Вона щоразу мимоволі прочитувала ці таблички — "Комісар" і "Партизан", — і світлу блакить її очей заступав потьмянілий синій смуток. Коли ж нарешті познімають з шибениць закатованих? Крістіна знала коли… Коли поведуть на страту інших… Не для того збито шибениці, щоб страхати людей порожніми зашморгами…

Другий день Крістіна не дивилася у широке вікно, прочинене навстіж до прохолодного повітря і сонячного тепла, а вперто й зосереджено тупила очі у повчальні інструкції для місцевої влади, розіслані по всіх новоутворених управах чи то гестапівцями, чи то працівниками СД[4]. Зрештою, айн тойфель — один чорт…

"Майн гот![5] — враз схаменулася вона, мило морщачи лоба. — Адже для мене отакі думки абсолютно неприпустимі і навіть більше того —

небезпечні. Я мушу хоча б на очах у інших радіти з того, що ліквідовано ще двох ворогів рейку. Коли я бачу трупи, мені слід негайно згадувати Гітлера, це надасть мені сил витримувати страхіття і гамувати нерви… Дер фюрер махт ес! Фюрер діє…" І, щоб відігнати ці вкрай шкідливі в її становищі і, безумовно, нелояльні до рідного фатерлянду думки, вродлива арійка заходилась ретельно студіювати нову інструкцію з ранкової пошти: "Необхідно пам'ятати, що службовці місцевої управи — то не є службовці тубільного населення, а тільки слухняні слуги німецького командування. Будь-яка самостійна дія забороняється".

Крістіна чула, як за її вікном зупинилося двійко солдатів, мабуть, за поширеною вояцькою модою, із закачаними по лікоть рукавами і застромленою за вухо цигаркою. Вони галасливо ґерґотіли і, мов жеребці, іржали, ніби перебували не на вулиці, а в казармі. Крістіна мимовільно прислухалася до їхньої мови.

— … Признатися, Франце, я від самого Ростова розмовляю з тубільцями виключно кулеметом. Як полосну по шибках з мотоцикла, тут тобі й без словника несуть усе, що тільки забагнеться.

— А в мене, Гансе, часто-густо так і сверблять руки, щоб пальнути з пістолета по юрбі, особливо на базарі. Це злочин дозволяти, щоб нажиралися місцеві дикуни. Не розумію, чому начальство почало тут воловодитись.

— Облиш, Франце, то політика — не нашого розуму діло. От я чув дійсно пречудову новину. Не знаю тільки, чи правда…

— А що таке?

— Наш гауптман[6] запевняє, що всі землі завойованих нами країн будуть поділені між солдатами, які особливо відзначились і мають за це нагороди. Каже, усі землі поділять на величезні маєтки для солдатів-

колоністів. Мовляв, ми станемо новою аристократією, а тубільці — нашими рабами… Та чи не бреше?

— Та не бреше твій гауптман. Каже чистісіньку правду. Не віриш? То я тобі прочитаю листа від моєї Лізхен. Ось слухай, що пише: "Дорогий Францику! Кульгавий після поранення твій славний камрад Фріц Брюггер шле тобі найпалкіше вітання і запрошує погостювати в його маєтку на півтори тисячі гектарів у Карпатах. Там Фріц завів м'ясо-молочне господарство для вермахту, за що йому дали двадцять душ кріпаків. Одного Фріц пристрелив за непослух на острах іншим…"

— Молодця! Люблю хвацьких хлопців!

— Слухай далі, тут прямо про нас: "А мене, як і тебе, любий Францику, більше приваблює субтропічний Кавказ. Я б хотіла влаштувати там наше затишне гніздечко, щоб була екзотика і море. А коли не подбаєш, як Фріц, я вмить згадаю, що він і досі до мене залицяється, хоч вже й кульгавий і поморожений…" Ну, тут вона, Франце, вже зайве чеше… То як тобі лист?

— Чудовий! Хайль Гітлер!

— Зіг хайль!.. Тільки що не кажи, а нашим жінкам в тилу нині без хазяйського нагляду важкенько доводитеся.

— Не розумію. Що ти верзеш?

— Та ти послухай, що Лізхен розповідає про фрау Штумм. Каже, прибігла дуже схвильована, уся в сльозах. Виявляється, у неї в корівнику повісилася російська дикунка, через що у бідолашних недоєних корів згоріло молоко. Яка нечувана, чисто азійська підступність і жорстокість до безневинних тварин! Фрау Штумм вважає, що кожна цивілізована людина спочатку подоїть корів, а вже тоді полізе у зашморг! Моя Лізхен з гросфатером заспокоювали її, як тільки могли. Адже корови

повидужують, а за мізерну платню у концтаборі можна купити нову російську рабиню. Але ж ти знаєш, Гансе, фрау Штумм дуже скупа. Тепер ти зрозумів? Просто без чоловічої руки жінкам важкенько доводиться поратися з отим бидлом…

Голоси війни… Вони, долинали крізь відчинене вікно не лише м'ясо-молочною габатниною вояків-колоністів, а й оглушливим брязкотом важких танків, натужним ревищем високобортних машин з причіпними далекобійними гарматами, виттям низько шугаючих винищувачів, що хижо злітали з недалекого аеродрому, лунким кроком численних патрулів. Там, за вікном, відлунювала уся нелюдська і залізна, жорстока і безжальна партитура війни, її збитковий і прибутковий гамір…

Крістіна не завважила, як прочинилися двері з кабінету пана бургомістра. А сам пан Ліхан Дауров — віком десь за сорок, з акуратними щіточками вусів під горбатим носом, з масними, мовби навік сп'янілими вугликами-оченятами, трохи вже лисуватий, чому й не знімав високої кубанки сірого смушку, але досі міцний і жилавий — нечутно став на порозі і, гойдаючись з носків на п'яти м'яких чобіт, задивився на вродливу дівчину. Був у чорній довгополій сорочці з білим рядком дрібних ґудзиків. Сорочку перехоплював набраний у бронзу тонкий пасок з довгим кавказьким кинджалом у коштовних піхвах карбованого срібла. Під сорочкою виразно випинався трохи зсунутий з живота набік парабелум.

Зараз, дивлячись на цю холодну, як вода з гірського ручаю, і таку ж принадну для спраглого по жінці молоду німкеню, Ліхан Дауров губився в подвійному, суперечливому почутті. Він не забув, як ловко відповіла вона, коли заявилася до нього з німецької комендатури з запискою про влаштування на роботу в одній руці та арапником у другій — для здоровезного пса, що повагом ступав біля її звабливої ноги.

Ліхан тоді тільки хекнув, але спробував і в'їдливо підколоти:

— З вами усе ясно, ви — з фольксдойчів. Знаєте німецьку. А от чи має ваш пес відповідний зіпенбух[7]?

Пес на те презирливо зиркнув на нього, а німкеня чарівно всміхнулася, зблиснувши разками чудових зубів, і дуже чемно відповіла:

— О, пане бургомістр! У цього пса такий розкішний родовід, що, якби ви могли з ним спілкуватися, повірте, у ваш бік він би навіть не гавкнув…

— Но-но, у мене тут не жартують! — похмуро застеріг пан бургомістр.

— Яволь! — відповіла вона, і з того дня Ліхан не бачив її усміху — мов замкнулася в непробивну і неприступну кригу. Дівча виявилося з твердим характером.

Але ж подобалася йому — струнка і міцно збита, спритна і легка на ходу, мов корінна горянка. А до нього — її пана — жодної дівочої уваги. От і зараз теж — не зводить очей з паперів. Хоч би краєм ока поглянула в його бік! Згребти б тебе, дівонько, під ковдру і по тому, так не можна — німкеня… Хай їй грець!

— Христю! — мало не заблагав. — Годі молоді очі паперами мозолити. Нумо погляньмо краще, яка сила-силенна вояків пре! Любо-дорого, око тішить… Ач, які добрі молодці йдуть з півнячими пір'ячками на шапках?

— З пір'ячками? — і справді зацікавилася Крістіна Бергер. — А що ж то за військова ознака?

— То ознака альпійських стрільців з дивізії "Едельвейс".

— Дивна назва…

— Це точно! Але кажуть, що в Альпах така квітка серед вічного снігу росте. Тепер "едельвейси" збиратимуть букетики для коханих на нашій Горі щастя…

— Дуже романтична й суто військова операція, — іронічно зазначила Крістіна.

— Мила. Христя, я вже вкотре вам кажу…

— А я вже вкотре у ваших очах читаю…

Така розмова у них виникала не вперше, і щоразу Даурову не велося.

Взагалі, якось йому не дуже повелося ще з того дня, коли його привіз у це курортне містечко на "самоврядування" сам верховний урядовець всього Північного Кавказу адигейський князь, генерал білогвардійської "дикої дивізії" у Корнілова, Денікіна і Врангеля, родовитий розбишака Султан-Гірей Клич. Прибули з великою залогою вишколених німцями "горців" з карального шуцманшафт-батальйону "Бергман", з білим генералом Шкуро під його особистим чорним прапором з вискаленою вовчою головою, з політичним керівником "національного руху" — обер-лейтенантом Теодором Оберлендером, що поважно сидів у лискучому "хорху", з німецьким кінооператором, спеціально відрядженим з Берліна, і завбачливо прихопленим хлібом-сіллю на вишиваному і самотужки випраному рушнику.

М'язисті "бергмани" хутко зігнали на майдан таку-сяку юрбу, випхали наперед сивого діда і бабу в хустині, поклали на їхні старечі і тремтячі руки хліб-сіль на рушнику, погрожуючи про всяк випадок канчуками. Застрекотів кіноапарат. Султан-Гірей піднявся на стременах і гаркнув:

— Люди! До нас воля прийшла! Ось вам бургомістр з місцевих — колишній більшовицький в'язень, а нині голова самоврядування пан Ліхан Дауров! Ще його батько-осетин вірою та правдою служив воїнству білого

царя! Вільно живіть, люди, під мудрим проводом німецького фюрера. Слава Гітлеру-визволителю!

Султан-Гірей Клич поліз цілуватися з дідом та бабою і хліб-сіль забирати до проголошення наступного "акту самоврядування", а слово забрав біляк Шкуро.

— Козаки! — загорлав він до натовпу дідів, бабусь і жінок з дітьми, в якому тільки де-не-де витикалися насунуті на самі брови засмальцьовані кепки та старі кубанки. — Чи пам'ятаєте ще мене, свого бойового отамана? Га? Більшовичкам не до шмигн було! Ха-ха! Тож дозвольте, панове терські козаки, отаманові до вас батьківське слово мовити. — Шкуро враз зігнав з обличчя штучну посмішку і споважнів: — Я, наділений високим довір'ям, гучно кличу вас усіх, панове козаки, до зброї і оголошую всезагальний козацький сполох на Кубані, Кумі і Тереку. На Дону б'є сполох генерал Краснов! Піднімайтеся під моє старе знамено "вовчої сотні" всі — від малого до старого, в кому струменіє гаряча козацька кров. Дружно відгукніться на мій поклик, і ми усім козацьким станом нашим доведемо великому фюрерові-визволителю і хороброму німецькому вояцтву, що ми, козаки, вірні друзі і в добрий час, і в лиху годину! А мені б тільки з вами на Кавказ дістатися. Там мене, старого вовка, кожен пес пам'ятає! Ха-ха! Як приїду білим конем, одразу весь Кавказ підніму проти більшовиків. Ну? Хто з вас перший зважиться на запис до нашого козацького коша на куліш з салом та чарчину доброї горілки?

— Я!

З натовпу, розштовхуючи недбало жінок, вийшов порослий неохайною щетиною чолов'яга у брудному ватнику та забрьоханих кирзаках, узяв за вузду, мовби вірний джура, отаманського коня і застиг, дивно глипаючи очима. Шкуро теж витріщився на нього, небоязкого і, видко, добре школеного, аж раптом з неудаваною радістю скрикнув:

— Сотник Доманов! Ти?!

— Впізнав, — тихо мовив чоловік у ватнику.

— Звідки ти узявся, вовчисько?

— З радянської в'язниці. З камери.

— Ну, слава Йсу, скінчилися твої муки!

Старий лицедій Шкуро, розчулено сопучи і покректуючи, зліз зі свого тонконогого огира, обійнявся з колишнім сотником, тричі почоломкався за християнським звичаєм і змахнув широким рукавом "скупу чоловічу сльозу", якої, певно, не було й на спомин.

Невтомно стрекотів націлений на цю зворушливу сцену німецький кіноапарат.

Обер-лейтенант у лискучому "хорху" покликав пальчиком до себе забрьоханого сотника (мабуть, під час відступу червоних у плавнях кис), і "скупа чоловіча сльоза" не завадила Шкуро вчасно помітити цей промовистий хазяйський порух.

— Іди, козаче, іди, коли отаман кличе, — підштовхнув Доманова у плече до "хорха". — Благословляю на службу Великонімеччині… Кроком руш!

І що ж? Замислена Дауровим товариська вечірка з необмеженим достатком у напоях перетворилася в п'яну оргію на вшанування більшовицького в'язня сотника Доманова. Тьху на нього! Який з нього в'язень? Просто прокрався в якійсь радянській установі, де пітнів зі страху під чужим прізвищем. Злодюга нещасний!.. От Ліхан — таки добре сів. Можна сказати — фундаментально! А все через необачність майора з "Абвер-Аусланду"[8] гера Шульце-Хольтауза…

А так, цей бундючний дурень з відомства Канаріса хизувався собі під личиною "історика-дослідника" доктора Бруно Шульце, невтомного шукача стародавніх джерел з історії народів Кавказу, але й гадки не мав, що сам став для чекістів пречудовою знахідкою. Влаштовуючи зустрічі з таємними агентами в музеях і старовинних храмах, пихатий "доктор Бруно" виявив усю відому йому шпигунську мережу. Навесні 19.41 року разом сіли на осоружну лаву. Світ надовго зробився ґратчастим, а одяг — виключно у смужку…

Аж ось — війна!.. Ростовську в'язницю евакуювали в тил. Поїзд повільно котить голим, мов бубон, жовтим степом. Дах "вагонв'яза" розпечений, гратовані віконця не рятують від важкої, липкої задухи, суха пилюка, що й сюди сотиться з висушеного на порох степу, пече губи. Нараз з ревищем низько шугнули німецькі літаки. Виття бомб, оглушливі вибухи, крики і дикі зойки, безжальний кулеметний дріб з блакитного підсоння. Вони панічно гамселять у замкнені двері, воліючи одного — вискочити, випасти, виповзти з пастки "вагонв'яза". Раптом сліпучий спалах жорстоко шарпнув вагон, розтрощив кут, той, де назовні містилася варта, дихнув полум'ям. В'язні, що лишилися в живих, сполохано сипонули навсебіч, гнані безтямним жахом, кинулися, хто куди, лишаючи по собі забитих і поранених.

— Стій, стій! — кричать розгублені конвойні. — Стрілятиму!

Та хто зупиниться, коли кулі й так свищуть? У цій метушні, охоплений тваринним жахом, в'язень Дауров утік світ за очі. Спочатку сам не тямив, де опинився, в якій місцевості. Блукав по степу всю ніч, лише під ранок, вкрай знесилений, набрів на якесь болото з рятівним очеретом і каченятами, які ще тільки вчилися махати крильцями. У тому болоті Дауров жер навіть жаб'ячі ніжки… Потім дістався до гір, де знову клацав зубами від холоду, поки не пощастило поновити зв'язок з абвером. У формі радянського командира здійснив кілька диверсій в непевній тоді прифронтовій смузі…

І яка ж йому дяка за ці життєві тортури? Отой кримінальний злодюга Доманов вмить пішов угору, бо слушно "підіграв" у спланованому Оберлендером спектаклі, — нині з високими повноваженнями абверівського "Дінстштеллє"[9] і штабу "козачого стану" ганяє собі машиною від Ростова до Запоріжжя, затягуючи "добровольців" до спеціального загону похідного отамана Павлова. А він, Дауров, досі скніє в безвісті, "урядуючи" в миршавому містечку, з якого більше половини городян пішли разом з червоними…

І не інакше, як для збереження душевної рівноваги пан бургомістр без усякого зв'язку з попередньою розмовою понуро бовкнув секретарці про свою мрію і свою надію:

— Німці обіцяли мені дуже високу посаду у Владикавказі[10]. Коли очолю там бургомістрат, я вас озолочу…

— А ще довго мені чекати на цю хвилюючу сцену? — не без іронії поцікавилася Крістіна.

— Запевняю — не дуже.

— Ніколи не вірила хатнім віщунам…

— А я не віщую — я знаю. Зважте самі: втрати у червоних страшенні, танків нема, боєприпасів теж — відрізані від своїх двохсоткілометровою смугою, якась жменька знекровлених частин змушена захищати довжелезний фронт, зв'язок обірвано, комунікації зруйновано. Перед німцями — ріденький ланцюжок слабких загонів. Німцям потрібна нафта Грозного і Баку, тому битимуть в одну точку — на Владикавказ, щоб танкопрохідною долиною Алхан-Чурт рвонути до нафти.

— О, та ви справжній стратег, пане бургомістр!

— А ви не смійтеся… У росіян є розумне прислів'я: сміється той, хто сміється останній. А я додам: найвеселіше сміється переможець і найсумніше плаче переможений… А що ми бачимо із вашого вікна з чудовим краєвидом?

По дорозі рухались німецькі війська: тринадцята. танкова дивізія генерал-майора Герра і третя танкова дивізія генерал-майора Брайта. Це — близько чотирьохсот танків… Піхоти понад тридцять тисяч на чолі з уславленими генералами фон Рюкнагелем і фон Клеппом… Крістіна дивилась і запам'ятовувала, нічим зовні не виказуючи, що це її цікавить.

— З чудовим краєвидом?.. Пан бургомістр має на увазі шибениці?

— Маєте рацію, фрейлейн, шибениці слід було б зрихтувати десь подалі. Та я не про них. Я про ту залізну міць. За кілька днів ми будемо в столиці Осетії. І тоді… Ет, до дідька столицю!

Це трапилося вперше і тому дещо несподівано, хоч Крістіна побоювалась, що колись пан бургомістр знавісніє. І тепер пручалася з усіх сил, коли побуряковілий Ліхан, спітнілий і напружений, схопив її за руки і потягся слизьким ротом до її уст…

Аж тут двері рвучко і без стуку розчахнулися, хоч у передпокої завжди куняло по парі поліцаїв.

— Хто насміли… — ревнув було пан бургомістр і враз занімів з виряченими очима.

У двері, гучно гупаючи підкутими чобітьми, сунули німецькі автоматники, а з ними сам гер комендант, худий і високий, мов жердина, гауптман Функель. Він винишпорив покої швидким, прискіпливим поглядом і шанобливо поступився місцем іншому — кремезному, рожевощокому штурмбанфюреру СС[11]. Есесівець зневажливо закопилив губи, дивлячись на розбурханого бургомістра, що похапливо

застібав комір сорочки, а ногою штовхав під стіл кубанку, що впала з голови під час його атаки на Крістіну. Лисуватий череп ряснів від поту. Есесівець скоса поглянув і на Крістіну, обличчя якої палало червоними плямами, і щось тихо сказав до свого почту.

Гауптман Функель погано володів російською мовою, а тому допомагав калічити її твердим, як цвях, вказівним пальцем, яким щонаслові дзьобав очманілого пана бургомістра.

— Гер штурмбанфюрер спрашівайт: ві хотель баловаться с девочка, да?

— Що ви, пане? — сполотнів, мов гудзі на його сорочці, Ліхан.

— А што сказать девочка? — звернувся комендант до Крістіни.

Вона недбало знизала плечима і з тамованою іронією відповіла:

— Пан бургомістр зволив мені читати лекцію на тему "Крафт дурх фройде"[12].

Ліхан Дауров з цього нічого не второпав і тільки злякано пас німців очима. Функель переклав її відповідь. Кремезний есесівець оцінив жарт — широко посміхнувся, а комендант запопадливо захихотів.

— О, девочка говоріль отшень смешно. Гросдойче шютка! — Однак знову насупив брови, звертаючись до бургомістра — Гут! Сімпатічні і смєшні девочка — отшень карашо. Но потшему занімайсь девочка во время слюжба?

— Плутанина вийшла, пане-гер комендант, — лопотів Ліхан. — Вона не девочка, вона мій секретар. Служба!.. Ага, згадав: її ж прислав до мене ваш заступник — гер Мюллер…

— Мюллер прісилайт? Зер гут![13] Будем перевіряйт… А теперь слюшайт: ми прішьоль работайт! Арбайтен — шнеллер, шнеллер…[14]

— Прошу панство до мого кабінету! — Ліхан нарешті здогадався улесливо зігнути поперек у низькому, покірному уклоні.

У кабінеті кремезний штурмбанфюрер хазяйновито всівся в єдине — самого пана бургомістра — шкіряне крісло, перекинув ногу на ногу, люто втупився кудись понад лисиною виструнченого перед ним Ліхана і про щось дуже швидко заджерготів. Гауптман Функель сердито стулив брови, коли перекладав, бо, зважаючи на ситуацію, не посмів долати мовні труднощі за допомогою твердого, як цвях, пальця:

— Господін штурмбанфюрер гер Хейніш єст натшальнік СД на наш регіон. Он спрашівайт: потшему нет порядок? Орднунг іст орднунг![15] Потшему бургомістрат без пєрєводшик? Потшему я вас дольжен переводіль? Потшему нікто не научіль себя шпрехен зі дойч?[16]

— Айн момент! — похопився Ліхан і шаснув до дверей, розчинив і гукнув: — Фрейлейн Бергер, прошу до мене!

— Фрейлейн? — здивовано звів брову есесівець. — Варум?[17]

— Так, вона — з фольксдойче, — заспішив пояснити Ліхан і обсмикнув сорочку.

Крістіна Бергер увійшла спокійно, вже опанувавши" себе й причепурившись. Штурмбанфюрер Хейніш з цікавістю глянув на неї, на її розкішне біляве волосся, дбайливо укладене в м'які локони, великі блакитні очі, соковито-рожеві — без фарби! — губи, на всю її зграбну й струнку постать. Скромний темно-синій костюм у талію з підкреслено рівними плечиками і білосніжна блузка ще більше відтіняли її непересічну вроду.

— Вам до лиця був би чорний колір, — мовив Хейніш, вперше посміхаючись.

— Дякую, пане штурмбанфюрер, якщо це комплімент, — невимушено відповіла Крістіна німецькою мовою з ледь відчутним акцентом.

— Так, це комплімент. Але зважте, фрейлейн, мої компліменти мають суто практичний характер, і в цьому ви швидко переконаєтеся, — все ще загадково посміхаючись, Хейніш явно на щось натякав. На що? Невже на чорну есесівську форму?..

— Коли так, ще раз красно дякую.

— А ви й справді чудово володієте німецькою мовою.

— Це моя рідна мова, пане штурмбанфюрер. Кров і земля батьківщини певно і гучно промовляють по всій земній кулі.

— Чудово сказано, фрейлейн! Однак перейдемо до справ. Запитайте цю брудну свиню, що так нахабно і незугарно з вами повелася…

І фрейлейн Крістіна Бергер суворо запитала, старанно наслідуючи мовні звороти і металеві інтонації штурмбанфюрера:

— Ти, свиното! Цієї ночі вбито офіцера і двох вояків вермахту. Чи схоплені бандити? Де вони? Чому байдикує поліція?

Дауров тільки розгублено лупав на неї очима, спантеличений цією несподіваною метаморфозою. Була ж така Тиха й слухняна… У нього почала нервово тіпатися ліва щока і тремтіти щелепа.

— Чого мовчиш, нікчемо! Може, сам, покидьку, сприяєш бандитам?

— Гут, — задоволено мугикнув гауптман Функель. — Класичний переклад!

— Ну, відповідай панам німецьким офіцерам! — напосідала на отетерілого бургомістра невблаганна Крістіна.

Ліхан Дауров неслухняною, задерев'янілою рукою витяг з кишені хустину і витер мокре чоло та зрошену рясним потом лисину. Потому несміливо і затинаючись щонаслові пробелькотів:

— Заходів вжито… Бандити схоплені… Потім втекли…

— Втекли?! Самому закортіло гойдатися на шибениці, падлюко?

— Дозвольте, я покличу мого заступника, — став благати вкрай нажаханий бургомістр. — Той у курсі… Детально…

Він стрімголов шугонув з кабінету і вже за хвилину повернувся з людиною середньою на зріст, середніх років, нічим не примітним обличчям і невиразно-сірими очима.

— Боже мій! — вигукнув штурмбанфюрер. — Це не бургомістрат, а якась дивовижна кунсткамера унтерменшів!

— Ось він, — тим часом засапано доповідав бургомістр. — Мій заступник… Пан Михальський зветься… Все знає!

— Фохусапші, панове! — пан Михальський приклав до грудей правицю і догідливо схилив голову.

— Що цей йолоп верзе? — роздратовано спитав есесівець.

— То дуже специфічне місцеве вітання, — пояснила фрейлейн Бергер, — точного перекладу не існує.

— І як же його все-таки розуміти?

— Можна як "щасливого прибуття", можна і як "ласкаво просимо до нас". Проте відомо точно, що словом "фохусапші" зустрічають лише найщиріших кунаків, друзів… Мабуть, цим вітанням пан Михальський бажав підкреслити, що він — ваш найвідданіший друг.

— Зрозуміло. Тільки не друг — слуга. Тільки слуга, і більше нічого! Хай краще доповість, де бандити, які вбили офіцера і двох солдатів.

Вислухавши переклад, пан Михальський споважнів.

— Бачите, панове, — статечно відповів він, — це не було вбивство у власному розумінні цього слова.

— Тобто як? — похмуро скинувся штурмбанфюрер.

Пан Михальський навіть оком не кліпнув.

— Це вияв кровної помсти, — спокійно пояснив він, — є такий місцевий звичай з дідів-прадідів, особливо коли йдеться про жінку та уражену родинну честь… А двоє солдатів за наказом пана офіцера (бефель іст бефель![18]) подалися з ним до двох сестер-красунь Дауханових. Одну з них намагалися зґвалтувати тут же — на очах у старого Дауханова. Той став на захист, і його прикололи багнетом. Сестер зґвалтували, а вони наклали на себе руки — повісилися… Коли ж повернулися додому їхні чоловіки — Тамірбулат і Димітр, то й помстилися за місцевим звичаєм: за три життя — три життя. Скористалися кинджалами. Бачите, панове, оті кинджали всі тутешні мають споконвіку…

Докладний звіт пана Михальського викликав ніким не очікувану реакцію штурмбанфюрера. Есесівець, дивлячись на Ліхана Даурова, звернувся до Крістіни:

— Фрейлейн Бергер, у вас є чоловік, брат або наречений?

— Ні, поки що самітна, — відповіла вона.

— Шкода, а то він мав би підставу за місцевим звичаєм зарізати нашого пана бургомістра. А втім — до діла. Мені доповіли, що убивць затримано на місці злочину. Запитайте пана Михальського, де вони?

— Атож, де вони?

— Уночі провадив допит сам начальник поліції Курбанов, спочатку взяв до "обробки" Тамірбулата.

— Як звуть?

— Тамірбулат Дзбоєв.

— Твій кинджал?

— Це булат мого роду.

— Ти вбив?

— Я помстився. Хіба можуть ходити по землі отакі шакали?

— Ти мені не крути, Дзбоєв! Відповідай: чому раптом з'явився у місті? Де ховався досі? І у кого? Ти пішов до червоних — я знаю. Як ти опинився тут? Хто тебе послав?

— Людська гідність!

— Відповідай. Даю на роздуми три хвилини, — Курбанов витяг пістолет. — Обирай сам, що краще, життя або смерть!

Хвилини минули у напруженому мовчанні. Тамірбулат не зронив ані слова. Стояв перед зрадником гордо випростаний, хоч і з пов'язаними за спиною руками. Пропікав Курбанова презирством і ненавистю. Той не витримав спопеляючого погляду і щосили вдарив Тамірбулата рукояттю пістолета межи очі. Дзбоев без звуку впав на підлогу. Допит Димітра тривав ще менше.

— Чому вбив? — запитав Курбанов.

— Тобі не зрозуміти. Адже ти, зраднику, покладеш під вонючого фашиста навіть рідну матір!

І другий заюшений горець впав на підлогу, невідмивану в щілинах від зчорнілої крові.

Тієї ж ночі розлютований Курбанов нахвалявся панові Михальському:

— Вранці обох розстріляю власноручно, виведу за скелі…

— А німці як? — запитав заступник бургомістра.

— Що німці? Адже ці двійко образили мене! Я образ нікому не дарую…

Проте захопив з собою ще двох поліцаїв. Коли зайшли за скелі, на них нечутно напали горці. Дідівський булат тут кожен має споконвіку… Упоралися без пострілу, тому поліцаї й тривогу зчинили запізно. Знайшли трьох забитих. Зброї при них не було… Та краще про це мовчати!

Пан Михальський оповідав про перебіг події зі своєю звичною докладністю, гортаючи на столі записи допитів.

— А. партизанам хто доповів? — обірвав його штурмбанфюрер.

— Не можу знати, пане. Можливо, просто тутешні слідкували. Адже в уяві місцевих мешканців кровна помста — святе діло.

— Он як — місцевих! Тутешні тубільці ще не відають, що таке новий порядок. Гауптмане Функель, арештувати сто заложників! Масовий розстріл відіб'є бажання піднімати злочинну руку на німецького солдата.

— Насмілюсь мовити, — знову забрав голос сіренький, але, виявляється, настирний пан Михальський, — на місцевих масова екзекуція не справить належного враження, а тільки, можливо, викличе нові ексцеси. Тут ніхто не бачить вини в діях месників, і тому покарання заложників не зрозуміють так, як хотілося б. Я дозволю собі, гер штурмбанфюрер, нагадати обов'язкову інструкцію, яка надійшла з Берліна щодо поводження з місцевим населенням. Тут прямо сказано: "Військові повинні пам'ятати, що не взяті раніше до уваги вказівки щодо ставлення до жінок на Кавказі стають вирішальними, бо у магометанських народів порядки для жінок до того суворі, що необачний вчинок може викликати незгасну ворожнечу". Зрештою, так воно й сталося, пане штурмбанфюрер…

— Ви, пане Михальський, погано вивчаєте інструкції, — з неприхованою іронією мовив Хейніш, — а я сюди прибув не жартувати. В інструкції нічого не сказано про дозвіл на самосуд. Усі провини німецьких солдатів підлягають виключно німецькому військовому судочинству. Але у дечому маєте рацію. Що ж, скористаємося інструкцією, оскільки іншої нема, щодо м'якого поводження з населенням Франції — там за одного вбитого німця розстрілюють лише десять заложників. Отже, вдамося до європейського гуманізму!

Він обвів усіх присутніх холодним поглядом.

— Гауптмане Функель, — звернувся до коменданта, — негайно арештуйте тридцять заложників, переважно непрацездатних — старих, дітей, хворих. Сповістіть населення, що всі заложники будуть розстріляні, якщо втікачі протягом двадцяти чотирьох годин не зголосяться здатися на милість окупаційної влади. В оголошенні обов'язково вкажіть прізвища і вік арештованих.

— Слухаюсь! — клацнув закаблуками Функель.

— А ви, пане Михальський, віднині особисто відповідаєте за роботу поліції. Головою відповідаєте! Гадаю, не будете клеїти дурня, як ваш покійний попередник Курбанов…

Розділ третій

КРИПТОНІМ "ІСТОРИК"

"Брати кавказці, кабардинці і балкарці, чеченці та інгуші, черкеси та адигейці, карачаївці і калмики, осетини і трудящі багатонаціонального Дагестану! До вас звертаємося ми, найстарші представники кабардино-балкарського і чечено-інгушського народів, що своїми очима бачили жахи, які несе підступний Гітлер у наші рідні гори.

Ми запитуємо вас, чи можемо допустити, щоб німецькі розбишаки грабували селища, вбивали старого і малого, ґвалтували наших жінок, поневолили наші волелюбні народи? Як гірські ріки не потечуть назад, як осяйне сонце не припинить світити над нашою землею, так і чорні хмари фашизму ніколи не вкриють наші Кавказькі гори. Не бувати собаці Гітлеру господарем нашого Кавказу, нашої Радянської країни. Слухайте нас, своїх старійшин, волелюбні горці. Повставайте всі, як один, чоловіки і жінки, старі і діти! Беріть будь-яку зброю, бийте, нищіть чорну свиноту Гітлера, який не відає, що таке людська совість. Хоробрі джигіти

Кавказу! На гітлерівських бандитах кров наших людей. Тож кров'ю помстимося їм за цю кров!"

Жінка у білому халаті читала газету "Герой Батьківщини". Читала зосереджено, повністю поринувши у літери на сіруватому газетному папері, що палали вогнями сліпучих почуттів і пристрастей, закликали до боротьби, сповнювали надією в перемогу.

Жінка в білому халаті читала газету і не бачила майора, що вже кілька хвилин стояв перед нею непорушно й парадно, мов на чатах. Він милувався нею і радів цьому бодай коротенькому перепочинку в його такій складній, щодня скупо поділеній на куці хвилини службі. Іноді хвилини здавалися йому обоймами пістолета, де секунди, мов кулі, щільно притулені одна до одної, жорстоко стиснуті пружиною численних обов'язків і завдань. І знайти серед них якісь лічені дві-три хвилини на таку, цивільну втіху, як просто милування чутливим і ніжним жіночим обличчям, здавалося чародійством. І він завмер перед цим несподіваним дивом, на якусь мить вивільнився від службової напруги, врочистий і стривожений від цього хвилинного щастя. Перед ним сиділа мила, лагідна жінка в золотій короні з навитої на голову коси, яку освітлювали сонячні промені. Золоте тепло осявало її м'яке, по-дівочому ніжне обличчя. Йому забаглося побачити її очі, і він тихо прочитав уголос сірі літери, хоч вони стрибали перед ним догори ногами зеленими й червоними чортиками:

— "Ми, народи Північного Кавказу, знаємо, що наша сила в нерозривній дружбі між собою і братерській допомозі нам з боку великого російського народу. Тож повстанемо всі, як один, незалежно від віку та національності, на священну війну з гітлерівськими вбивцями і ґвалтівниками. Здобудемо жадану перемогу в смертельному двобої з ненависним ворогом".

Вона відірвалась від тексту й глянула на майора.

Він був ставний, широкий у плечах і тонкий у талії, з густими чорними бровами врозліт, пекучими й палкими очима, горбоносий, з акуратними м'якими вусами. Справжній горянин.

— Чому не в халаті? — запитала вона офіційно. — І взагалі, ви читаєте навіть догори ногами. Чому ж не прочитали внизу, що вхід до госпіталю у верхньому одязі суворо заборонено? А ви нависли наді мною без халата та ще з пістолетом.

— Вперше чую, щоб гардероб перетворювали на арсенал, — пожартував він. — Та ви здатні обеззброїти без усяких словесних ультиматумів… Однак дозвольте відрекомендуватися — майор Анзор Тамбуліді, зі штабу фронту.

— Тамара Сергіївна, — назвала вона себе, здивовано позираючи на нього. — У якій справі? На пораненого або хворого ви ніяк не схожі.

— Не щастить… А то б з радістю полікувався у вас. Однак тут перебуває на лікуванні капітан Костянтин Васильович Калина. Знаєте такого?

— Що саме вас цікавить?

— Не хотілося б його турбувати, якщо це передчасно. Який у нього стан здоров'я?

— Уже цілком задовільний. Якби не його міцний організм, то зі своєю важкою травмою грудної клітки він би у нас ще довго полежав.

— Ходити може?

— Далеко?

— Ну, скажімо, покидати ваш затишок на дві-три години?

— Може.

— Чудово! Тоді кличте товариша Калину.

— А ось це неможливо.

— Чому?

— А тому, що йому від учора дозволені прогулянки поза межами госпіталю на дві-три години, і капітан Калина негайно цим дозволом скористався.

— Так, — крекнув Анзор Тамбуліді, — де ж мені його тепер шукати? Може, підкажете?

— Чому б ні?

— То де? На якому полі вітер шугає?

— На центральному майдані, де сьогодні відбудеться мітинг. Отож, товаришу майор, — поспівчувала вона, — вам доведеться шукати не вітра в полі, а голку в копі сіна.

— То не біда! — бадьоро мовив Анзор. — За вітром ще її ганятися треба, а голку лише шукати.

І все ж він мимоволі поглянув у вікно, де далеко звідси, поділений навпіл Курою, видовжився поміж височінню гір Тбілісі.

— За кілька хвилин у місто поїде госпітальний автобус. Знайдеться місце й для вас…

— О! — похопився майор. — З вашими здібностями, Тамаро Сергіївно, не тут, а у нас працювати. Ви ж людину наскрізь бачите! І я присягаюся вам, що цієї вашої небезпечної властивості ніколи в житті не забуду. До речі, слів своїх я не кидаю на вітер, що у полі шугає…

Костя Калина ходив з міцною, виструганою власноручно з ясеневої гілки паличкою. Дрібні віти зрізав не впритул, і палиця їжачилася симпатичними гострячками. Була б зовсім гарною, якби оздобити її сріблом, а в Тбілісі на срібну оздобу є натхненні майстри. Так і поклав собі зробити. По війні. На згадку. Якщо виживе. Якщо мине його ворожа куля. Якщо він сам не наразиться на неї. А це — легко, надто легко…

Калина тулився край майдану, на виході з вузького провулка вуличної щілини, між, певно, задавненими, будованими не на один людський вік кам'яницями. Ніколи не пнувся наперед, на уважні очі, волів навіть в юрмищі лишатися на самоті, наодинці з собою, аби ніхто не заважав його думкам і він би сам нікому, нехай би навіть несамохіть, не ставав на заваді. Окрім того, ще поболювало в грудях, і Костя оберігався від усього, щоб швидше видужати, щоб він міг якомога раніше повернутися до побратимів-окопників, знову важити життям, неодмінною умовою ратної праці розвідника. На жаль, зовсім не гучні то слова — життя і смерть, а щоденна буденність, що живиться останнім подихом солдата і вмивається останньою краплиною його гарячої крові. Згадуючи про полеглих і ще живих друзів, Костя відчував пекучий сором, стидався чистих простирадл і гарячої їжі; картав себе за хрумку, випрану білизну, за те, що животіє у госпіталі, як ввижалося йому, тиловим хробачком. Тому й тулився він до міцної кам'яниці: надійно, з боку стіни його ніхто навіть випадково не штовхне.

А на майдані — людське безмежжя, що затопило не лише бруківку, а й прилеглі вулиці і гронами звисало з балконів. Над пілотками і військовими кашкетами, гірськими папахами і кубанками, чорними хустинами вдів і матерів полеглих синів тріпотіли військові прапори, транспаранти і плакати з гаслами: "Все для фронту, все для перемоги!", "Ані кроку назад!", "Смерть фашистським окупантам!", "Вітчизна-мати

кличе!". На кого схожа Вітчизна-мати, що суворо дивиться з плаката? Для Кості її в живому, зримому і конкретному образі уособлювала Софія Шаламберідзе, мати загиблого в бою червоноармійця. Це вона пристрасно кинула гарячі, мов незгасний вогонь, слова до комсомольців-добровольців, що йшли на фронт:

— Воїне! Я, стара мати, благословляю тебе, кличу тебе: вбий фашиста!

Костя, спираючись на вже не дуже-то й потрібну палицю, жадібно пас очима збиту за ніч трибуну, що кумачево височіла посеред щільного людського юрмища і звідки гнівно, палко і владно лунали до щему відомі ще з мирних днів голоси Голови Президії Верховної Ради Грузинської РСР товариша Стуруа, академіків Орбелі та Беріташвілі, Героя Радянського Союзу Гакохідзе і бакинського нафтовика Харитонова, а надто — письменника Кіходзе, поета Самеда Вургуна і народної артистки СРСР Айкунаш Данієлян. Їхні голоси, такі рідні за тембром і вимовою, зливалися в один могутній голос, що кликав на нещадну боротьбу з фашистськими загарбниками. І той голос, посилений гучномовцями, злитий воєдино у Відозві до всіх народів Кавказу, грізно гримів над тисячоголовим майданом:

— Ми перетворимо в неприступні рубежі кожну гірську стежину, кожну ущелину, де на ворога повсюди чекатиме невблаганна смерть! Ми ніколи не схилимося перед хижими німецькими розбійниками-імперіалістами, які б тяжкі випробування не довелося нам знести. Ми знаємо, ми палко віримо: ворог буде знищений!

Сивоголовий Кавказ віддавав Соціалістичній Батьківщині все — сотні тисяч синів і дочок для фронту, честь і кров свою — для спільної звитяги; багатства свої — високоякісний бензин і каучук, марганець і мідь, боєприпаси і спорядження.

Легкий, обережний доторк до плеча вивів Костю із задуми. Поряд з ним зупинився ставний майор, що позирав дружньо, по-товариськи, ніби здавна приятелював з Костею, проте пам'ять Калину не зраджувала, бачилися вони вперше.

— Капітан Калина? — запитав майор, хоч було видно, що й сам певен цього, і, мабуть, тому, не чекаючи на відповідь, тихо додав: — Ледь розшукав вас… Я — з управління контррозвідки фронту. Прізвище моє Тамбуліді. Звуть Анзор. Ходімо зі мною — вас дуже чекають. Машина за рогом.

Костя завагався, й гадки не маючи, навіщо він оце зараз і так раптово знадобився в управлінні, але майор весело і білозубо поклав край його ваганням:

— Не хвилюйтеся — Тамара Сергіївна дозволила умикнути вас щонайменше на дві години. Без обіду теж не лишитеся — це я особисто беру на себе. Шашлик по-карськи не гарантую, але "другий фронт" є! Тушкований дарунок від американських ковбоїв..

— Переконливо! — зголосився Костя. — То куди ж нам прямувати?

… У прийомній генерала Анзор мовив одне лише слово, що пролунало тут як пароль:

— Хартлінг!

Та на капітана Калину воно справило несподіване враження. Він весь напружився, обличчя його застигло у сторожкому очікуванні, рука міцніше стиснула палицю.

Черговий лейтенант, не гаючись, діловито зняв трубку з телефону без цифірного кола і теж коротко доповів:

— Товаришу генерал-майор, Хартлінг тут. — Поклав трубку і, вказуючи на високі масивні двері, запросив капітана Калину: — Заходьте! — І до Анзора Тамбуліді: — А ви, майоре, поки що вільні. Чекайте на розпорядження генерала у себе.

Калина поставив під вішалку палицю і увійшов, намагаючись ступати чітко, по-військовому.

— Товаришу генерал-майор, — почав було рапортувати, як належить за статутом, — капітан Калина…

— Дорогий Костику, нарешті я тебе бачу! — схвильовано урвав його літній чоловік, що прудко рухався з-за столу йому назустріч.

Він був рухливий і легкий на ходу не по літах і не по статурі. Час давно ретельно вибілив його скроні, посік білими пасмами колись, видно, чорне, воронячого крила волосся, зборознив широкого лоба і все обличчя різкими зморшками від упертих думок і постійної напруги. Незважаючи на його високе звання, нічого бундючного або показного не було в ньому — ні занесеного угору підборіддя, ні гарматного голосу, ані орлиних поглядів, як це личить стандартно уявному генералові. Капітан Калина був здивований якимось зовсім неудаваним, по-хатньому родинним і щирим звертанням, яке пролунало в цьому кабінеті вкрай неприродно і навіть неприпустимо: "Дорогий Костику…"

А генерал з прискіпливою жадібністю роздивлявся його, анітрохи не криючи своєї розчуленості, роздивлявся з усіх боків, як довго відсутнього сина, навіть не утримався і помацав його бувалу в бувальцях гімнастерку.

— Фронтова — вицвіла, потом просолена…

— Випрана, — докинув Калина неслухняним, безбарвним голосом.

Генерал завмер на мить, уважно поглянув йому в очі, потому енергійно рушив до столу і підняв телефонну трубку. Швидко набрав номер. Загомонів, з приязним докором раз у раз позираючи на розгубленого капітана, що вперто намагався приховати своє недоречне збентеження:

— Нонно?.. Так, це я… Ти знаєш, хто зараз у мене? Уяви — Костя, син Хартлінга!.. Та він, точно він… Що? До нас у гості? Ні, це завчасно. Він і мене, генерала Роговцева, не зволив упізнати, де ж йому впізнати генеральську дружину? Я вже навіть не знаю, як до нього звертатися, не інакше — як "товаришу капітан". Костик, як ми звикли, нині він з погордою ігнорує… Який із себе? Орел, справжній орел! Тільки худющий і трохи пощипаний… Але ти б його враз упізнала — викапаний батько… Ну, як я можу його до нас кликати, коли він навіть мене не надає впізнавати? Що мені, розводити салонні церемонії, знайомлячи вас? Та й взагалі, хіба набурмосений капітан отакому хвацькому й поважному генералові пара?..

Невиразний спогад дитячих літ нараз сплив з глибин пам'яті. Колись ген-ген давно це повновиде обличчя було худорлявим, сиве волосся буйно вилискувало шовковою чорнотою, колись ця людина була до того стрімлива, непосидюща і жвава, що друзі його жартома величали "товаришу Стрімголов". Здається, це він легко ганяв з малим Костиком на плечах без передиху аж на п'ятий поверх їхньої московської квартири. Чи не він колись приніс Костику незабутню радість — перший в його житті справжній футбольний м'яч, а разом з ним — перше хлоп'яче розпачливе лихо? Вони тоді вдвох завзято футболили у кімнаті, аж поки не задзвеніла розбитим склом шиба, а м'яч не вилетів на гомінку вулицю Горького. Поки збігли з п'ятого поверху вниз, від пречудового, прегарного, найкращого в усьому світі м'яча і слід простиг…

— Ого! Здається, упізнав нарешті, — мовив у трубку генерал Роговцев. — Нонно, кінчаймо розмову, а то наш любий Костик знову, мов скеля непорушна, закам'яніє…

І до Кості:

— Впізнав нарешті?

— Впізнав, товаришу генерал-майор.

— Ти сідай, — запросив Роговцев. — От не знаю, коли їж востаннє батька бачив? Чого не знаю, того не знаю.

Калина примостився край столу. Зауважив дві папки — одну зі стандартною назвою "Особиста справа" і написом від руки "Калини Костянтина Васильовича", другу з криптонімом "Історик".

— Тридцять шостого року, — відповів.

— Так, саме тоді ми з ним поїхали до Іспанії. А востаннє я бачив його сорокового року, інтернованого французами в Алжірі як підданого "третього рейху".

Калина розумів, що Роговцев дає змогу йому оговтатись, призвичаїтись і навіть своїм побіжним спогадом довів, що це саме так, бо з Алжіру комуніст, боєць тельманівського батальйону Хартлінг не повернувся.

— А як мати?

— Не знаю. Поїхала влітку сорок першого на Вінниччину до сестри на село відпочивати. Там зараз німці…

— Невесело… А сам як? Поранення дошкуляє?

— Та вже зовсім здоровий!

— Ну, ще не зовсім, обличчя бліде… Палицю свою, мабуть, в приймальні залишив?

— Блідий, бо мало буваю на повітрі. На палицю спираюсь, бо мало рухаюсь. А втім — вистругав для розваги. Усі боки в госпіталі відлежав.

Калина усвідомлював, що потрапив до Роговцева далеко не випадково, як не випадково на столі генерал-майора опинилися дві папки — його "особиста" та інша, поки що таємнича, з нічого не промовляючим криптонімом "Історик". Хоча, коли подумати… Адже він, Калина, закінчив історичний факультет Московського університету і останнього мирного року, його квітучої весни, захистив кандидатську дисертацію.

Роговцев мовби прочитав його думки, поклав свою важкеньку долоню на папку з криптонімом і, ніби сам дивуючись несподіваному збігу обставин, мало не врочисто проголосив:

— Виникла ситуація — вкрай потрібна наша людина, щоб і молода була, і в історії тямила, і на певного німака була схожа. Робота у таких випадках просто-таки шалена! Нарешті кладуть мені на стіл особисту справу. "Є! — кажуть. — Кращого не знайти!" Це, значить, тебе, Костю, так високо атестують… А я ще й не відаю, про кого йдеться. Розгортаю справу, дивлюся на фото і — криком: "Так це ж він!" А хлопці аж злякалися, що їхня праця пішла намарно: генерал, бачите, упізнав — значить… "Хто ж він?" — питають тремтячими голосами. Я їм і втовкмачую: "Син комінтернівця Хартлінга, мого бойового товариша!" Ну, тут на обличчях хлопців — натуральне Першотравневе свято…

— І справді схожий? — теж здивувався Калина.

— Ясно, не дві краплі води, але схожість велика. У вас однаковий північноєвропейський тип обличчя. На вулиці вас цілком можна переплутати. А втім, сам поглянь, що в цій папці, — і генерал посунув її до

Калини. — Навіть військові звання у вас збігаються, — пожартував Роговцев, — він — німецький гауптман, ти — радянський капітан.

Передусім — фото. Дійсно, не дві краплі, та все ж, якщо з погордою задерти носа і набрати молодцювато-бундючного виразу, у сутінках не відрізниш. "У сутінках, а роздивлятимуться вдень..." Фах — історик, вихованець Берлінського університету. Прізвище — Шеєр.

А генерал, дивлячись на сина, думав про батька, про того Хартлінга, робітника-металіста з Гамбурга, що першого ж року громадянської війни зі зброєю в руках став на захист пролетарської революції в Росії, по війні побрався з чорнобривою, ясноокою дівчиною Василиною. Батькова доля була мінлива, і синові дали прізвище матері — Калина. Костику не минуло й року, коли подружжя виїхало до Німеччини як "біженці з більшовицького полону", фактично — на партійну роботу в робітничому середовищі. Він був вірним сином робітничого класу Німеччини, надійним і випробуваним функціонером самого Тедді — незламного Ернста Тельмана. Тедді й послав 1930 року Хартлінга знову до Країни Рад, на партійне навчання. Повернутися до Німеччини не довелося — до влади прийшли фашисти. Перший фронт боротьби з коричневою чумою проліг по спаленій пекучим сонцем землі Іспанії, і німецький комуніст Хартлінг грудьми захищав Республіку на окопній передовій.

Якось на мадрідській вулиці, коли Республіку здушили ворог і зрада, коли останні батальйони, відстрілюючись, вирушали на схід — до кордонів Франції, біля Роговцева з виском гальм зупинилася машина. За кермом сидів Хартлінг. "Брате, — сказав він, — за мною женуться... Візьми пакет, у ньому документи про злочини німецьких та італійських фашистів... Передай керівництву Комінтерну... І ще — Костя! Не покинь його, коли що, будь йому батьком... Прощавай, брате!" І машина рвонула в дим палаючої вулиці. А в Москві на Хартлінга-батька досі чекає орден бойового Червоного Прапора.

І зараз генерал усім єством своїм відчув, як важко бути батьком сина побратима, можливо, загиблого, сина, якого він сам спорядить на

смертельну небезпеку в тил ворога. Чи не почує він голос, хай навіть у тривожному сні, що розкрає його серце: "Я просив тебе, брате, зберегти сина, а ти не зберіг…" А хіба його власний син, червоноармієць Антон Роговцев, не поліг з в'язкою гранат під танком на Волоколамському шосе, під Москвою? Та це лише для холодного розуму логічне обгрунтування, для людського серця — не виправдання, звичайно, не заспокоєння…

— Костю, скільки тобі було, коли ви повернулися до Радянського Союзу? — відкинув геть зайві і, сам відчув, порожні думки генерал.

— Дванадцять.

— Дванадцять літ ти жив серед німців, розмовляв їхньою мовою…

— Так, безумовно, з тією лише різницею, що мені більше, ніж іншим, довелося напосідати й на російську.

— Сорокового року ти був як науковець в Німеччині. Добре знаєш Берлін?

— Гадаю, непогано. Все-таки рік стажування в рухливому студентському колі. — І по хвильці вагання Калина наважився запитати: — Невже — Берлін?

— Е ні, Костю, навпаки — із Берліна…

— Розумію, — замислено мовив Калина. — Та чи зумію? Я ж військовий стільки, скільки йде війна…

— Ти розвідник, Костю, а потім: знання історії, природне володіння німецькою мовою — це твої плюси. А досвід роботи серед ворогів у близькому тилу? Знаю: тобі вже доводилося одягати форму німецького офіцера…

Генерал знав, що Калина знаходився з оперативно-чекістською групою в тилу німецько-фашистських військ, де провадив розвідувально-підривну діяльність проти ворога, поки німецька контррозвідка не напала на його слід і не почала переслідувати групу. Нависла загроза знешкодження групи. Вихід був один — перехід лінії фронту. Під час бою, який зав'язався між радянськими військами, що забезпечували перехід групи, і німцями, Калина був поранений. Але все це позаду, зараз генерал готував Калину для виконання нового завдання.

— До речі, — вів далі генерал, — Шеєр, по суті, також цивільна людина, військову форму одягнув лише два місяці тому. Звання гауптман — чисто символічне, відповідно до його становища, воно має виключно допоміжну функцію — вільно і нарівні почувати себе у колі військових. Тому воно не завелике, але й не мале. Можна сказати — виважене. Збагнув? Шеєрові не обов'язкове знання вояцько-академічних тонкощів, його, скажімо, цивільність у поводженні — виправдана, отже, про якісь особливі вимоги до нього згідно з статутами не може бути й мови. Інша справа — знання фахові, наукові. Та якраз вони у тебе є.

— І все ж необхідна підготовка…

— Безумовно. І вона буде. Тепер перейдемо до справи конкретно. На Шеєра партизани натрапили випадково три доби тому — полювали на штабістів. Тієї ж ночі пощастило перекинути його до нас. Сьогодні зранку вже розповідає.

— Швидко, — скептично примружився Калина. — І що, правду каже?

— Що можливо, негайно звіряємо. Складається враження, що каже, як є.

— Усю правду? — недовірливо перепитав Костя.

— Здається, не криє нічого. Але ти сам від завтра з ним розмовлятимеш, то й переконаєшся.

— Припустімо — каже правду, саму правду і нічого іншого, окрім правди. Але як ви цього досягли за такий короткий термін? Усе-таки птаха зловили неабиякого.

— Ти ось про що! — розсміявся генерал. — Усе психологічні вигадки твого сьогоднішнього опікуна майора Тамбуліді. Він того Шеєра дві доби возив по масових мітингах до Орджонікідзе і Грозного, Малгобека і Беслана, довіз аж до Кизляра. Шеєр — типовий вихованець інтелектуальної фашистської муштри, але, на щастя, виявився людиною об'єктивною, мислячою, зі своєю головою на плечах. Він збагнув, що війна для нього скінчилася раз і назавжди, а кінець "тисячолітнього" рейху — справа "історично мінімального часу". Це його слова. Річ у тім, Костику, що в Берліні він бачив показний, а тому нещирий фанатизм, у нас він зазирнув в очі і душу радянських людей, що йдуть боронити Вітчизну, побачив масове патріотичне піднесення і свідому самопожертву. Найбільше його вразила вперта облога військкоматів підлітками, яким ще не вийшов рік іти до армії… Одне слово, почав розповідати! "Гітлер капут…"

— З яким завданням їхав?

— А це і є найголовніше! Для нашої справи, зрозуміло… Його завдання далекосяжне — написати історико-документальну книгу, щось на зразок своєрідного літопису про блискавичне завоювання Кавказу — воріт до колоніальної Азії по Індію включно. Відтак дозволено бувати в усіх частинах, звертатися по допомогу та інформацію до всіх штабів, служб і відомств. Праця рухлива, ніякими маршрутними інструкціями не обмежена, ініціативна і, на перший погляд, безконтрольна. Ясно?

— Здорово! — запалився Костя, предметно усвідомивши, який щасливий виграш впав до рук чекістів. Тієї миті він був до краю щасливий

від виняткового збігу, — що круто повертав його долю, — і фахового, і військового, і зовнішньої схожості.

— Але й тут, на жаль, не все гладенько, — провадив далі Роговцев. — Шеєру потрібен робочий, базовий пункт, і він їхав до наперед визначеною містечка. Виникає запитання: а чому не де П'ятигорська, де нині міститься штаб Клейста? А тому, що, сподіваючись на певні вигоди і максимальне сприяння, він їхав до приятеля свого батька штурмбанфюрера СС Хейніша, який саме у цьому районі очолює службу безпеки.

— Але ж тоді!..

— Ні, Шеєр-син запевняє, що його батько товаришував з Хейнішем службово і навіть колись у чомусь солідно теперішньому штурмбанфюреру посприяв. За його словами, Хейніш ніколи не з'являвся в їхньому родинному колі, бо мати Шеєра не поділяла ідеології нацизму.

— Цікаво… А батько?

— Загинув першого ж дня війни під Брестом. Таким чином, виходить, що Хейніш ніколи не бачив Шеєра-сина. Однак ми це ще перевіримо. Про всяк випадок…

— А якщо у Хейніша є сімейне фото?

— На це й придасться ваша схожість, Костю… Однак ми забалакалися, а програма вже на сьогодні ґрунтовна. Вибач, не можемо зволікати. Адже Шеєр не їхатиме до Хейніша бозна-скільки. Часу на підготовку у нас обмаль… Отже, доведеться тобі багато працювати, і на повітрі бувати, щоб не бути таким блідим, і рухатися, щоб м'язів набрати. — Генерал Роговцев узяв телефонну трубку: — Майора Тамбуліді прошу до мене! — Потім підійшов до шафи і розчинив її. Там поряд, один за одним, висіли два мундири німецького гауптмана. Один — справжній, з

плеча Шеєра, другий — новенький, скопійований. — Нумо одягни на себе, подивимося — чи на твої плечі. Який обереш?

— Мабуть, краще одягти старий, а новий узяти на запас.

— Маєш рацію! Так і задумано. Одягайся!

Ледь Калина-Хартлінг застебнув останнього ґудзика на німецькому мундирі, як двері рвучко розчахнулися, і до кабінету ввійшов майор Тамбуліді.

— Товаришу генерал-майор…

— Ну як, справляє враження? — запитав Роговцев, вказуючи на Калину.

— Викапаний гауптман Шеєр! — переконано засвідчив майор.

— Добре. Хай капітан якомога більше ходить у цьому мундирі. Треба звикнути до нього — фізично і психологічно. Створіть для цього, майоре, необхідні умови, без зайвих очей, а то — самі знаєте…

— Буде зроблено, товаришу генерал-майор!

— А зараз, — Роговцев поглянув на годинника, — згідно з розкладом вам час дивитися кіно.

— Єсть дивитися кіно!

Кінозала управління була невеличка — місць на сорок-п'ятдесят. Та навіть у такому "кімнатному" кіно сидіти лише вдвох було незвично, і відчуття навколишньої порожнечі спочатку відволікало увагу. Та потроху капітан Калина призвичаївся, з максимальною увагою слідкуючи за

подіями на екрані. Розумів: це не розвага і не примха, а спеціальний добір знань, зримий, наочний, фіксований матеріал, яким йому вже невдовзі доведеться оперувати. Особисте знання Німеччини допомагало Калині бачити й те, що не потрапило на екран, схоплювати деталі й нюанси, не помітні для людини необізнаної, знову, як колись під час стажування, чуттєво вловлювати ритми регламентованого нацизму, якогось страхітливо театрального життя цілої нації, де з трибуни з циклопічною свастикою горлали до повної голосової істерії фюрери і лейтери, а всі інші, мов по команді, скидаючи вперед руки, тисячоголосою отарою ревли ревом:

— Хайль Гітлер! Зіг хайль!

Кінохроніка фашистського розбою у сконденсованій в двогодинний сеанс добірці вражала одноманітністю вирішення тем і художніх засобів. Скрізь був один накатаний стандарт. Масивний орел у залізних тилягах, що тримає у пазурах свастику. Розтрощений прикордонний шлагбаум. Танки вермахту і бомби Люфтваффе. Конаючі у вибухах міста і села. У черговій поневоленій столиці фанфарний "Хорст Вессель лід"[19] під неодмінний вояцький акомпанемент — ударний гупіт вермахтівсьних чобіт. Хвацький спів непокараних убивць:

З дороги геть! Крокують легіони!

З дороги геть! Тут штурмовик іде!..

І фінал — ораторська істерія Адольфа на берлінському стадіоні, де на чорному тлі футбольного поля палаючою зміюкою плететься свастика з тисячі здійнятих вгору смолоскипів.

Дебелі ковбасники своїми пивними барилами налягають на шлагбаум австрійського кордону.

Ріхтіг, правильно!

Куті залізом чоботи вермахту човгають бруківкою зрадженої у Мюнхені Праги.

Колосаль!

Хайль Гітлер!

Танк зі свастикою ламає смугастого стовпа з білим орлом санаційної Польщі, що необачно відвернувся від згітлеризованої Німеччини і невідомо чого грізно супиться на Схід.

"З дороги геть!"

Норвегія і Данія. "Крокують легіони!" Ріхтіг!

Гітлер витанцьовує в Комп'єнському лісі, підписуючи акт капітуляції. Петенівська Франція, зраджена власним урядом, слухняно хилить шию до фашистського ярмила.

Зер гут! Пречудово!

Німецькі танки прасують Югославію і Грецію. Колосаль!

До Німеччини з поневолених і пограбованих країн женуть нескінченні ешелони з хлібом, м'ясом, маслом", сиром, курями, качками, гусками, коровами і свинями.

Грабіжники, вбивці і ґвалтівники, очманілі від безкарного континентального розбою, ревуть збаранілою отарою:

— Зіг хайль!

Миски з дармовою юшкою і ложки, що пожадливо шкребуть до дна…

22 червня 1941 року. У мікрофон берлінського радіо серед ночі знову хрипко волає Геббельс:

— Фюрер ще раз віддав долю Німеччини у руки німецького солдата!

"Вирівнювання" лінії фронту під Москвою під навальним "натиском генерала Зими".

Фурхтбар! Шрекліх! Ентзецліх!..

Страшно! Жахно! Моторошно!..

Того дня Костянтин Калина забув свою палицю в приймальні генерала Роговцева. Наступного — виписали з госпіталю.

Розділ четвертий

ОСОБЛИВА ПРИКМЕТА МАТА ХАРІ

Зі штабу 1-ї танкової армії фон Клейста штурмбанфюрер Хейніш повертався у кепському настрої, з тією внутрішньою напругою, коли тільки залізне самовладання не дає вихопитися назовні вибуховому, руйнівному шаленству. Серпнева спека палила суху, курну землю, а в очах Хейніша немов застигло по колючому уламку північного айсберга. У тілі — він ясно відчував це — ніби фізично конденсувалася холодна лють. Авжеж, ота минула нарада у верхівці СД перетворила його в якийсь недолугий морозильник, що працює на холостому ходу без жодної користі для рейху. Якщо хтось у штабі, оцінюючи його діяльність, дійде такого ж висновку, то це буде небезпечно…

Він їхав рівним, мов долоня, степом з ламаною, гострякуватою стіною льодовиків Кавказького гірського пасма, що заступала обрій. І протягом всього цього шляху Хейніша нуртували бентежні думки. Двоглавий велет Ельбрус, ледь штурмбанфюрер скидав на нього оком, повертав пам'ять

до шпальт "Дер Ангріф", де міністр пропаганди доктор Йозеф Геббельс вже проголосив чергову "остаточну перемогу": "Підкорений Ельбрус увінчує кінець падіння Кавказу!" Та біда полягала в тому, що, оспівуючи "остаточне" падіння Кавказу, Геббельс, власне, писав про частковий і, якщо взяти об'єктивно, чисто спортивний успіх. Реальне становище було ще далеке від переможного барабанного дробу і звитяжного виття сурм. Просто частини 1-ї гірськострілецької дивізії "Едельвейс" 18 серпня, майже не маючи опору з боку супротивника, вийшли на перевали Хотю-Тау і Чіпер-Азау. Певно, більшовики сподівалися на природну неприступність Головної Кавказької хребтини. Кілька альпійських рот 21 серпня видряпалося й на обидві вершині Ельбрусу. Оце суто спортивне сходження, бо відбувалося без усіляких військових перешкод, нині й смакувалося як надзвичайний вояцький подвиг, мало ю завершення всієї стратегічно" операції "Едельвейс". Але ж тепер у горах точаться запеклі бої, несподівані і безжальні — на знищення, а на кришталі льодовиків холонуть чорні трупи "едельвейсів".

"Підкорений Ельбрус увінчає кінець падіння Кавказу!"

Омана зору, чи що? Ось він — Кавказ — стоїть стіною до неба, а танки Клейста — головна ударна сила — досі прасують Кубанську, Кумську і Сальську рівнини…

Але не звична геббельсівська "велика брехня" турбувала Хейніша — думки про берлінські переможні зойки були побіжні. Просто двоглавий, блискучий Ельбрус ніби глумився над прийшлими чужинцями, так само, як і раніше, тримаючи на своїх запанцированих кригою плечах могутні крила усього гірського пасма Кавказу. Навіть у найпотужніший цейсівський бінокль не роздивишся на ньому геббельсівської перемоги — двох альпійських прапорців…

Найбільше гнітило інше. Ламалася кар'єра, так пречудово розпочата у генерал-губернаторстві Польщі три роки тому, — ось що проймало тіло неприємним холодом. Адже зовсім недавно у Білорусії його звинувачували в м'якотілості: "Партизани пускають під укіс військові

ешелони, винищують селищні гарнізони, полюють на штабних офіцерів і зв'язкових… І все під вашим носом, Хейніше! Чи не забаглося вам на Східний фронт?" Це було останнє попередження, бо того ж дня він одержав розпорядження про своє нове службове призначення.

"Кулі і шибениці! — карбував собі, коли їхав сюди, Хейніш. — Кулі і шибениці!"

І от — раптом маєш. Йому тут — диво дивне! — оце докоряли за привселюдний розстріл якихось там тридцятьох нікому не потрібних, бо непрацездатних на підприємствах фатерлянду, старих, базарних перекупок і дітей, що трапили під руку ретельного гауптмана Функеля під час блискавичної облави на ринку. Незбагненно! Тепер радів, що не нагримав тоді на пана Михальського з його "інструкційною" вихваткою, хоч і мав було такий намір. А якби ж то привселюдно розстріляли сто заложників?

… Якось Хейніш зустрівся з велемовними і зичливими колегами — двома Куртами — начальником зондеркоманди СС 10-А[20] оберштурмбанфюрером[21] Куртом Крістманом та його самовідданим заступником оберштурмбанфюрером Куртом Трімборном[22].

Попиваючи ресторанний коньяк всеосяжної марки "Тільки для німців" і недбало струшуючи цигарковий попіл просто на вологі брильця льоду, що затиснули. в сріблястому відерці пляшки шампанського, Курт Крістман вишукано пояснив своє застольне нехлюйство:

— Мені вже у печінках сидить усякий пейзаж з ламаною лінією криги.

— Не чіпай лишень Ельбрус! — захихотів другий Курт, вказуючи на срібну голівку пляшки зі специфічно товстим зеленим склом. — Ми цей пияцький вулкан ще відкоркуємо…

У зашторенiй на нiч i тому задушливiй залi густо плив цигарковий дим, пласкими пасмами сповиваючи косi леза пальмового листя, лунав недоладний i притишений гамiр, крiзь який а естради ледь долинав писклявий i сентиментальний спiв безголосої, iмпортованої з фатерлянду повiї:

О танненбаум, о танненбаум,

Вi грюн зiнд дайне цвайге![23]

— Кулi i шибеницi! — висловив своє лаконiчне кредо i грюкнув кулацюгою по столу Хейнiш. Вiн мiг це собi дозволити, бо пригощав колег, не шкодуючи рейхсмарок.

— Пийте, друже, i заспокойтеся, — поблажливо посмiхнувся Крiстман, пихкаючи цигаркою. — Я цiлком з вами згоден — усякий вияв непокори необхiдно безжально i суворо карати. Кулями i шибеницями. Але краще кулями, бо тодi трупи зайве не муляють очi. Це наша тутешня полiтика! Охоче подiлюся певним набутим досвiдом…

— Буду тiльки щиро вдячний вам, шановнi колеги, — засвiдчив Хейнiш.

— Так от, — дещо притишив голос оберштурмбанфюрер, — наведу лише один, але показовий приклад. Ви, Хейнiше, слухайте i робiть висновки. Тiльки не вголос… У Краснодарi ми взяли досить значну купу пiдпiльникiв, залишених бiльшовиками. Взяли тихо, уночi, по всiх їхнiх явках. Прихопили також усiх свiдкiв акцiї, навiть випадкових, — у нашiй справi свiдки нi до чого. Зайвий розголос… Речових доказiв — безлiч! Виникає запитання: що з ними було робити?

— Пiд кулi, зрозумiло! — аж здивувався Хейнiш з цього, як йому здавалося, геть недоречного запитання.

— Безумовно! — радо підхопив Крістман. — Ми так і зробили. Вивезли далеко за місто і постріляли всіх разом із свідками. Та знову — нишком, уночі. Тоді повантажили трупи в машини, привезли назад у місто і заштовхали в каналізаційні колодязі. Потім терпляче чекали, ноки оті трупи знайдуть самі городяни… Коли трупи завонялися — а каналізація у цьому дуже сприяє! — їх тут-таки й знайшли. А ми із свого боку одразу повідомили населення листівками, через газету і радіо, що, мовляв, знайдено закатовані "жертви більшовиків", мовляв, ці нещасні люди не хотіли брати до рук зброю проти німецької армії-визволительки. Ясно? Вийшов блискучий пропагандистський трюк! Маємо за це подяку навіть від скупого на похвалу відомства Геббельса…

— Тубільці повірили? — хрипко запитав Хейніш.

— А то вже не наш клопіт. Ми маємо чітке завдання — винищити тубільців якнайбільше. Складність лише в тому, що доводиться робити з цього таємницю. Такий наказ! Щоб на окупаційну владу не було жодних нарікань… Між іншим, оту Краснодарську акцію завершили бучним похороном "жертв більшовиків" у супроводі німецького армійського оркестру.

— І ще з п'ятьма попами! — зареготав Курт Трімборн. — Ці руські бородані-страховидла перли за трунами зі співом і корогвами. Ревли, аж у вухах закладало. Кумедне було видовисько… Сущий анекдот!.. Знаєте що, хочу якусь ляльку, хоч би оту — з півнячим голосом…

— О, бажання цілком вчасне! — весело пристав до нього й Крістман.

Хейніш теж не заперечував: одна повія завжди знайде ще двох…

… А може, штурмбанфюрера Хейніша гнітив, навіюючи кепський настрій, воістину траурний краєвид — зчорніла під попелом спаленої пшениці рівнина з білосніжною гірською смугою на обрії? Та ні. Найбільше непокоїв той паперовий мотлох, яким напхали його портфель у штабі.

Хейніш лише побіжно його проглянув і заблукав, мов у хащах, у полярно протилежних настановах та інструкціях. Сам чорт зламав би у них свою цапову ногу і вкінець осатанів би, не тямлячи, куди безпомилково поткнути палець.

Досі все було ясно і прозоро, як погідного дня, особливо з недвозначної вказівки рейхсмаршала Люфтваффе Германа Герінга, який обійняв ще й посаду голови промислово-економічного штабу "Ольденбург". Рейхсмаршал, промисловець, багатій і володар гігантського всеєвропейського концерну "Герман Герінг верке", зняв з проблеми усяку словесну машкару і виставив її, мов голу-голісіньку лялечку: "Згідно з наказами фюрера необхідно вжити всіх заходів до негайного і повного використання окупованих земель в інтересах Німеччини… Одержати для Німеччини якомога більше харчових продуктів і нафти — така головна економічна мета кампанії". А звідси випливало… Нічого не випливало, бо політики з остміністерства Альфреда Розенберга бавляться в гру з солоденькими пряниками-обіцянками, водночас виляскуючи колоніальним батогом.

Як там написав у своїй відозві амтсвервальтер — завідуючий відділом землеробства на Північному Кавказі доктор Рунге? Ах, так! Зовсім тупо: "Селяни! Німецькі війська розірвали ваші ланцюги! Тепер ви справжні селяни". Навіщо ця брехня? Навіщо це загравання? Вони тільки викликають незадоволення і розплоджують силу-силенну саботажників, що завдає лише зайвий клопіт службі безпеки.

А Розенберг? Адже сам писав: "Завдання Кавказу передусім є політичним завданням і означає розширення континентальної Європи, керованої Німеччиною, від Кавказької перемички на Близький Схід". Сам писав — "керованої Німеччиною". Тоді навіщо було везти сюди аж із Берліна, за тисячі кілометрів, білогвардійських отаманів Краснова і Шкуро, колишніх адигейських князів, кабардинських землевласників і балкарських таубіїв, та ще й якогось грузинського "царя" гера Багратіоні-Мухранського? Навіщо рекламувати себе друзями "вільних козаків" і "волелюбних горців", коли кожен "вільний" козацький двір

обкладено твердим податком? З кожного двору щомісяця слід взяти 50 літрів молока від корови, 20 яєць від кожної курки, м'ясо, фураж, хліб, масло та ще 300 податкових карбованців… У цій Росії принаймні йому, штурмбанфюрерові Хейнішу, ще не доводилося зустрічати жодного ідіота, який би добровільно віддав своє добро.

"Кулі і шибениці!" — ось найдійовіший захід. Недарма фельдмаршал Кейтель у директиві до військ ще другого дня війни з більшовицькою Росією уже наполягав на застосуванні відповідних драконівських заходів. За Кейтелем виходило, що для цивільного населення окупованих територій найвищою судовою і каральною інстанцією є перший-ліпший, хай навіть наймолодший у званні німецький офіцер. Будь-який вирок його оскарженню не підлягає! І виконується негайно…

Тепер Хейніш із мстивою, солодкою зловтіхою згадував прикрий епізод — лише один-єдиний епізод з цілої низки тотожних, що спіткав пана голову "національного визвольного комітету" Адигеї, Кабарди, Балкарії, Чечні, Інгушетії та обох Осетій довготелесого князя з видовженим, мов терська диня, жовтим черепом Султана-Гірея Клича. Якийсь фронтовий офіцер гірськострілецької дивізії "Едельвейс", прізвища якого навіть не з'ясували, в рідному аулі адигейського князя Уяла за впертий непослух поставив до скелі і розстріляв двадцять двох заложників, з котрих двоє були хлопчаки. І коли імпортований з Берліна князь-"визволитель" прибув до родових володінь, де саклі багатоповерхово загніздилися на стрімких гірських кручах, прибув, щоб з родаків навербувати "дику сотню" особистої охорони, то враз потрапив під кам'яну шрапнель, що вдарила зненацька з кожного плаского даху. Князь ганебно втік, пришпоривши баского огира. Забув князь про кулі і шибениці, гасаючи зі своїм джигітуванням по аренах провінційних цирків на потіху невибагливих бауерів та їхніх масивних, мов кадуби з сільською брагою, фрау. От тобі, князю-"визволителю", й уся "національна політика"! Боже мій, яка все це дурниця…

Хейніш відчув радісну зловтіху і тоді, коли серед учасників наради побачив і "круглого обера" — обер-лейтенанта Оберлендера, хоч той і

належав до осоружного конкуруючого відомства адмірала-собакознавця Канаріса. На вустах цього пихатого обер-лейтенанта, перед яким попри його незначне військове звання тяглися навіть армійські оберсти (бо носив ще й професорську мантію істерика Кенігсберзького університету), гера Теодора Оберлендера весь час блукала зневажлива, відверто іронічна посмішка. Він ніби усім своїм виглядом виказував, що не йме віри жодним, тим більш виключно словесним "пряникам", а вірує пише у випробувані, практичні батоги.

А штурмбанфюрер ще у Білорусії запізнався зі "студентами" "круглого обера" — українськими націоналістами а легіону "Нахтігаль", що входив складовою частиною до єдиної абверівської підривно-диверсійної дивізії "Бранденбург-800". Чи навчив гер професор виплодків зі свого диверсійного інкубатора в Нойхаммері історії, невідомо, а от що вони мистецьки в'язали зашморги, залюбки стинали голови сокирами, творили гвалтівну наругу над дівчатами повзводно, вогнем нищили цілі села, спокійно, мов на полігонних стрільбах, вбиваючи втікачів — жінок і дітей, у цьому Хейніш пересвідчився особисто.

Дуже швидко легіон "Нахтігаль" перевели до військ СС і відповідно перейменували в звичний каральний "шуцманшафтбатальйон-201". Тепер гер професор з іронічним посміхом творить "історію" тут! Нині він очолює легіон "Бергман" з того ж інкубатора "стрільців" в Нойхаммері, котрий, мабуть, теж скоро перетвориться в звичайний шуцманшафтбатальйон без усякої гучної назви, але з військовим порядковим номером. До цього неодмінно дійде!

Тому по приїзді, коли Хейніш викликав до себе на інструктивну нараду вузьке коло офіцерів СД, він геть відкинув сумніви, що нуртували його на зворотному шляху.

— Панове! — суворо почав Хейніш. — Усе, що я казатиму, стосуватиметься таємних державних справ великої політичної ваги і вважатиметься військовою таємницею. Ми маємо цілком вірогідні дані, що Сталін перекинув на Кавказ десятий та одинадцятий гвардійський

корпуси, які, проте, знесилені в попередніх боях і, на думку нашого командування, вже не годні чинити щільний опір, отже, й кардинально вплинути на хід операції "Едельвейс". Наша стратегічна мета — Кавказ і нафта — лишається кінцевою, строки проведення військових операцій не зазнали змін. Саме тому до штабу групи армій "А" вже прибули повноважні експерти акціонерних товариств "Континенталь-Оль", "Ост-Оль" та "Карпатен-Оль". Однак поспільній аріїзації підлягають не лише нафтові родовища, промисловість, природні багатства і сільськогосподарська продукція, а й художні та історичні цінності — старовинні рукописи і стародруки, майно музеїв, скарби храмів і монастирів, гідні наукової уваги приватні колекції тощо. У зв'язку з цим до нас прибула і почала плідно працювати група культурних діячів зі штабу "Кюнсберг" на чолі з картографом міністерства закордонних справ, гауптштурмфюрером СС[24] гером Краллертом.

Хейніш був задоволений, що зовсім оминув грубу термінологію Герінга, який завжди промовляв з прямотою закоренілого грабіжника, що прикро шокувало кожну виховану людину: "Я пропоную грабувати, і то вельми грунтовно…" Ця вголос висловлена грабіжницька мудрість жирного Герінга чомусь асоціювалася в уяві Хейніша з іронічною посмішкою "круглого обера".

— Наше завдання, — між тим казав Хейніш, — знешкодити всіх підозрілих і непевних, усіх явних і прихованих саботажників, усіх расово неповноцінних унтерменшів. Зрозуміло, насамперед — євреїв. Ми повинні досягти головного, щоб тут спокійно і продуктивно працювали німецькі спеціалісти, щоб тут були створені всі умови для відпочинку і лікування наших хоробрих вояків і щоб тут було тихо. Зовсім тихо. Як на цвинтарі. Остаточна мета: цей край має бути і тому неодмінно буде німецьким, а тубільцям нема чого тут робити.

— Що ж робити з місцевими дикунами конкретно? — провадив він далі, заохочений уважною сторожкою тишею, яка буквально всотувала кожне його слово. — Найперше максимально використаємо місцевих рабів на відбудові зруйнованих промислових об'єктів і на роботі в

тутешній багатющій нафтовій промисловості. Саботаж, нальоти терористів, знищення врожаю, уповільнення темпів праці будемо карати безжально. Але ми не можемо зловживати старими методами. Будемо діяти інакше — тихо, швидко, по змозі таємно. Людей, фізично найздоровіших, пошлемо на роботу до рейху, звідки вони вже ніколи не повернуться. Однак тут необхідно дотримуватися обережного зондербегандлюнга — спеціального поводження. Кампанію почнемо з яскравих відозв, простих і дохідливих, приступних для примітивного мислення дикунів, приблизно таких: "Великонімеччина кличе тебе! На Кавказі росіяни вже склали зброю, воюють англійці. Якщо прийдуть сюди, поженуть усіх у колоніальне рабство до чорношкірих людожерів Африки або рабами британських рабів в Індії, їдь до Великого рейху! Негайно! Ти побачиш ліричну країну німців, працюватимеш на просторих і світлих заводах, матимеш зразково впорядкований матеріальний достаток, запізнаєшся з класичною німецькою культурою. Готуйся до казкової мандрівки в Країну Щастя! Бери з собою ложку і виделку, харч на три дні і папір для не знайомого тобі німецького гігієнічного ватерклозета…"

Офіцери дружно, мов жеребці, заіржали. Сміх. Хейніш поблажливо почекав, даючи їм змогу нареготатися. Добре, коли підлеглі розуміють і цінують жарти.

— А вам, панове, я ще нагадаю як вікопомний заповіт слова обергрупенфюрера[25] СС Рейнгарда Гейдріха, злочинно вбитого ворогами рейху. "Кулі і шибениці!" — ось що заповідав нам незабутній Рейнгард Гейдріх. — І Хейніш завершив свою промову в стерильно істеричному стилі, що стало нормою на всіх есесівських збіговиськах: — Тож тримаймо палець на зведеному курку! Зробимо цю землю ідеальною домовиною для зайвих людських елементів! Людські трупи — зразкове добриво для родючих земель працьовитих німецьких колоністів! Хайль Гітлер!

— Зіг хайль! — у захваті ревнули присутні, підхоплюючись з місць.

Штурмбанфюрер розсунув шторки, що ховали велику, масштабну карту Північного Кавказу, і мовив:

— Проаналізуємо ще раз становище на лінії фронту і наші завдання щодо боротьби з ворожою агентурою…

Нараз двері рвучко розчахнулися, і до кабінету Хейніша ввійшов його особистий ад'ютант унтерштурмфюрер[26] Віллі Майєр, надто збуджений як для. дисциплінованого служаки. Він виструнчився і чітко доповів:

— Пане штурмбанфюрер, терміновий виклик по телефону!

— Хто там іще морочить голову?

Рудий, аж гарячий, Віллі ковзнув поглядом по присутніх офіцерах і відповів стримано, але з досить прозорим натяком:

— Дзвінок зі штабу! Я переключив телефон на вас.

Штурмбанфюрер взяв трубку і невдоволено буркнув:

— Хейніш слухає. — Та враз мимоволі підтягнувся, голос його набрав неудаваної шанобливості, що передалося іншим і чутливою тишею впало на присутніх. — Пане обер-фюрер[27]?.. Слухаю вас уважно!.. Гість з Берліна?.. Так, розумію… Від Геббельса? Нотую: військовий кореспондент гер Адольф Шеєр, історик, військове звання — гауптман… Все буде зроблено зразково, пане обер-фюрер! Зустрінемо, як належить, на вищому рівні…

Він поклав трубку, якусь мить замислено дивився на неї, не знімаючи руки, ніби чекав, що телефон знову озветься, тоді звів счі на офіцерів:

— Щойно обер-фюрер СС Корземан повідомив, що до нас їде військовий кореспондент із Берліна, історик Адольф Шеєр. Чи відомо комусь із вас щось про нього?

Офіцери перезирнулися, мовчки потиснули плечима, і Хейніш, не дочекавшись відповіді, пояснив докладніше:

— Він має дуже високі повноваження і почесне завдання написати історичний твір по свіжих слідах нашої блискучої перемоги на Кавказі. — А подумки додав: "Яка, попри прислів'я, ще буквально за горами". — Адже за Кавказом — Іран та Індія, відтак наші армії нині перебувають на землі гігантичної борні за світове панування. Обер-фюрер особливо підкреслив, щоб кожен із нас усіляко сприяв історикові в його відповідальній і шляхетній праці… Якщо це той самий Шеєр, якого я знав ще хлоп'ям… А втім — побачимо… Можливо, йому буде потрібен перекладач. До речі, Майєре, як посуваються справи з перевіркою Крістіни Бергер? Адже, гадаю, Шеєрові буде приємніше, якщо на випадок потреби перекладачкою у нього буде гарне дівча. Та ще й з нашого відомства…

— Необхідні довідки наведено. Весь матеріал напоготові.

— Добре! Ознайомте мене з ним негайно. Всі вільні!

За хвилину Хейніш уже неквапом гортав документи з теки на Крістіну Бергер. Спочатку — фото. Фас. Профіль. На повен зріст.

— Справді, симпатична особа. Зразковий нордичний тип обличчя. Хіба не так? — мовив Хейніш до Майєра. — Звертаю увагу: оце один з мотивів (хоч і неслужбовий), внаслідок якого Крістіна потрапляє до СД. Тому й перевірка відбувається не "по всій формі". Якщо їй доведеться працювати з Шеєром, гауптманові залишиться тільки дякувати. Але ж за таке дівча, — він клацнув пальцями по фото, — самої подяки замало… Зовні — дійсно скарб!

— О, так! — охоче погодився рудий і веснянкуватий навіть взимку Віллі. — Гарна. Двадцять років. Не одружена. Здається, ще не займана. Вільно володіє трьома мовами — німецькою, російською, українською. Остання поширена й серед певних прошарків місцевого козацтва.

— Виходить, для нас вона — знахідка, Майєре, чи, може, ні?

Вогняний унтерштурмфюрер відповів суто службово:

— Виходить, так. Батько її — німець, істинно арійського походження, родом із Штутгарта. Воював на східному фронті в часи першої світової війни. Тяжко поранений потрапив у полон до росіян. По війні одружився на німкені, дочці австрійського колоніста чистої нордичної крові. Весь час жив у Галіції, колишній колонії Австро-Угорської імперії. Коли прийшли більшовики, не зміг репатріюватися, бо не хотів залишати напризволяще досить значне м'ясо-молочне господарство. Помилився в своїх розрахунках: перед самою війною був репресований Радянською владою як куркульський елемент з конфіскацією всього майна на користь колгоспу.

— Чи надсилали запит до Штутгарта?

— Так. За тамтешніми архівами, гер Бергер був власником невеличкої кав'ярні, яку продав, ідучи на фронт.

— Чому ж не доручив нагляд за кав'ярнею рідним, як це робили і роблять інші?

— Він осиротів ще юнаком, пане штурмбанфюрер. Був у родині єдиним сином. Жодних інших родичів у Штутгарті не мав. Мабуть, тому й не повернувся до батьківщини.

— Зрозуміло. А які відомості з Галіції?

— Теперішня доля Бергера невідома. Однак нам вдалося розшукати кілька родинних фотографій Бергерів. Ось вони. Батько, мати, усі втрьох — з дочкою Крістіною. На жаль, Крістіна на ній — лише трирічного віку. Пухкеньке, біляве маля. Інших фотографій немає.

— Добре! — складаючи фото в конверт, мовив Хейніш. — А зараз, Віллі, їдьте по Крістіну Бергер. Я чекаю! І ще одне: хай мені дадуть з архіву ще кілька фото, будь-яких чоловіків і жінок…

. — Уже зроблено, шефе. Вони — у папці.

— О, Віллі! — тільки й спромігся схвально проголосити Хейніш.

… У бургомістрам цей завбачливий есесівець з густим і яскравим ластовинням, світлими, майже білими бровами і віями над несподівано темними очима, проте з класично нордичними рисами обличчя — високий лоб, що переходив у прямий, завеликий ніс, запалі очі, вузькі, аскетичні щелепи, підперті дещо важкуватим підборіддям, — повівся дивно. Не змахував правицею і не горлав "хайль", не гупав чобітьми і не клацав закаблуками, не бундючився і не задирав щонаслові, мов норовистий кінь, свою руду голову, вкриту чорним кашкетом зі срібним черепом і гомілковими кісточками навхрест.

— Добрий день! — ґречно привітався він, звертаючись до Крістіни. — Чи любить фрейлейн кататися на автомобілі?

— Дивлячись з ким, пане офіцер, — у тон йому, ледь помітно кокетуючи, відповіла Крістіна Бергер, роздивляючись незнайомого німця.

— Зараз — зі мною. Хіба ми не пара? Яскравий рудань з яскравою блондинкою… Картинка! До того ж у мене чудовий "опель-капітан" з потужним мотором. Лискучий! Лакований!

— А якщо я відмовлюся?

Віллі Майєр удавано засмутився, а потім ніби впіймав щасливу думку і радо посміхнувся:

— Ваша правда — машина у мене службова, не для приватних поїздок. Але ж, фрейлейн, хто на це звертатиме увагу? Адже ваш строгий костюм з чоловічою краваткою дуже нагадує уніформу Люфтваффе!

— О пане, це ще недостатня підстава… Навіщо я вам, власне, потрібна?

— І про це питає красуня! — артистично вжахнувся Віллі і кумедно пояснив німецьким містечковим жартом: — Ходи зі мною, і бог буде з тобою. — Та враз посерйознішав: — їдьмо, фрейлейн. Це — наказ! Даремно гаємо час, а нас нетерпляче чекають… До речі, мене звуть Віллі. Точніше — унтерштурмфюрер Майєр.

— Пане офіцер, — уже в машині запитала скорена наказом фрейлейн Бергер, — чи можу я знати, куди ви мене везете?

— На допит, фрейлейн, на допит! — весело вискалився есесівець, ніби повідомляв найприємнішу для неї новину.

Вона пильно поглянула на нього. Він теж загорнув в її очі, немовби пересвідчувався, яке враження справили його не дуже веселі для дівчини слова. Крістіна бачила його вперше, і він здавався їй якимось чудним, не подібним на інших німців, які щодня з тих чи інших потреб товклися в бургомістраті, вертким на мові, але зовсім позбавленим зарозумілої пихатості і холодної, штучно виробленої жорстокості. Його привітність видавалася природною, а тому й небезпечною. Чи, може, це якийсь хитрий підступ надто самовпевненого залицяльника? Невже зараз нахабно потягне до столу з неодмінним коньяком та бутербродами з ікрою? Ніби не схоже…

Вулицею хвацько крокували засмаглі вояки з розстебнутими комірами і засуканими по лікоть рукавами. На грудях витискували автомати, за плечима бовталися шоломи, з широких халяв чобіт стирчали довгі дерев'яні ручки гранат. Розкуйовджені, безжурні солдати дружно горлали під ногу:

Фюрер, бефеле, вір фольген дір![28]

— На допит? — заклопотано і здивовано перепитала Крістіна. — До кого?

— Зрозуміло, до мого пана! Адже сам я вас ні про що не питаю.

— Хто ж він, ваш грізний пан?

— Трохи терпіння, зараз ви матимете приємність з ним познайомитись. Хоча, здається, ви десь вже зустрічалися…

— Невже ми їдемо в гестапо?[29]

— А хоч би й так! — недбало докинув Віллі. — Це вас лякає?

— Анітрохи!

— От і пречудово, — грайливо завершив він розмову.

"Опель-капітан" в'їхав у двір, де важко притислася до землі довга двоповерхова цегляна кам'яниця, і різко загальмував. Над входом, на червоному цегляному тлі, чорним крилом зависав есесівський прапор з двома рунічними зигзагами. Немов похмурий символ — чорна хмара зі срібними блискавками. Віллі вийшов, галантно відчинив дверцята, чемно подав руку Крістіні. Вартові виструнчилися перед нею, як перед високим начальством. А втім, безперечно, тяглися перед офіцером. Просто він

ішов з дамою, як і належить вихованій людині, на крок позаду. Біля входу гостинно запросив порухом руки:

— Прошу, фрейлейн!

Майєр провів її широкими сходами, вкритими від краю до краю зеленим килимом, на другий поверх, до просторої, світлої приймальні з широкими вікнами. Зупинився перед високими, масивними дверима і мовив:

— Я лишаюся тут і чекатиму. Сміливо заходьте самі — пан штурмбанфюрер хоче побалакати з вами особисто. Прошу!

— Красно дякую, — тихо мовила Крістіна і, попри пораду надто привітного Віллі, увійшла до кабінету не дуже сміливо.

Дійсно, Віллі не помилився (а може, усе наперед знав?), коли висловив припущення, що цей рожевощокий крем'язень їй знайомий. Це він до смерті перелякав полохливого і запопадливого перед кожним німцем пана бургомістра Ліхана Даурова, коли той не втримався і з тваринною хтивістю поліз до неї, Крістіни Бергер, зі своїми потворно жилавими, густо зарослими лапищами і якимось брудним, мов у мавпи, волоссям. Тоді Крістіна помітила, що штурмбанфюрер має дивну, можливо, награну властивість — то несподівано гнівно гримати, то так само несподівано, без найменшого переходу, глузливо реготати, що бентежило і збивало з пантелику співрозмовника, бо гер штурмбанфюрер аж ніяк не скидався на бездумного дурника, що посів високий пост лише завдяки впливовому протегуванню.

— Радий вас бачити, фрейлейн! — Штурмбанфюрер навіть підвівся з-за столу і пішов їй назустріч. — Не хвилюйтеся, тут вас ніхто і пальцем не торкне — ви не у замизканому бургомістраті. — Він щиро зареготав, та враз урвав сміх: — Вибачте мені, фрейлейн, якщо вам неприємний цей спогад. А воно, напевне, так! Що поробиш, грубішаємо й черствіємо за

рутинною роботою, етичний лоск наведемо після війни… Запрошую вас, сідайте.

Крістіна Бергер у супроводі Хейніша підійшла до двох м'яких шкіряних фотелів, що стояли навпроти один одного перед письмовим столом. Всілася, випроставшись, у запропоноване крісло. Хейніш не сів за стіл, а вмостився в друге крісло, перекинувши ногу на ногу. Прямо перед Крістіною погойдувався його вилискуючий хромовий чобіт, її, попри лагідний тон штурмбанфюрера, попри його приязні, хоч і дещо грубуваті жарти, не полишали внутрішнє напруження і неспокій. У всьому рейху, мабуть, немає цивільного німця, який би спокійно заходив до управління імперської безпеки, то що вже казати про фольксдойче, які народилися й виросли за межами своєї батьківщини…

— Будь ласка, не нарікайте, фрейлейн, на те, що я так безцеремонно потурбував вас, — зичливо повів Хейніш. — Це ненадовго, і я певен, що ви не шкодуватимете.

— У вас є справа до мене? — запитала Крістіна.

— Ет! — недбало махнув рукою Хейніш. — Жодної справи! Поки що… Лише кілька незначних запитань. І ось перше: як повівся з вами мій ад'ютант Віллі Майєр? Нічим не образив?

— Що ви! Він поводився дуже уважно і виховано…

— Палите? Відмінні болгарські цигарки…

— Вибачте, але у нас в родині ніхто не палив. Правда, батько замолоду, я чула, полюбляв бавитися люлечкою, та після поранення куріння йому категорично заборонили.

— Тоді чи дозволите запалити мені?

— О, звичайно! Ви тут господар, а до тютюнового диму я звикла — пан бургомістр та його поліцаї палять не питаючись. Та ще бридку махорку! А у вас, мабуть, ароматні і приємні…

— Найвищого гатунку, — запевнив Хейніш і присунув на край стопу, ближче до себе попільничку. Він запалив і примружився, немовби від сивого димка. — Отже, поясніть мені, чому і як ви опинилися тут?

— Але ж мене привіз сюди ваш ад'ютант! — здивовано звела на нього очі Крістіна. — Я гадала — за вашим наказом…

— Мабуть, я неточно висловився. Не про це йдеться, фрейлейн. Тому повторюю: чому і як ви опинилися в нашому місті?

— Не розумію, пане майор, — явно розгубилася Крістіна.

— Штурмбанфюрер, — виправив її Хейніш. — Майор — то армійське звання.

— Сором казати, але я ще не досить знаюсь…

— Невдовзі знатимете… Ви народилися в Галіції, чи не так?

— Так, пане штурмбанфюрер.

— І жили там?

— Весь час…

— То чому ж опинилися аж тут, на Північному Кавказі?

— Якщо вас цікавить, то будь ласка… Історія моя коротенька, як і життя… У Галіції батьки оселились у німецькій колонії Найдорф, поблизу

Дрогобича. Звідти нас усіх силоміць вивезли до Росії. Спочатку запевняли, що повезуть до німців Поволжя, а потім вирішили загнати ще далі — в глухий кут Казахстану. Під Шелестівкою, Ростовської області, наш ешелон потрапив під бомби німецьких літаків. Талі загинула… моя мати, — Крістіна похапливо витягла шовкову хусточку з вишиваними готикою ініціалами "К. В." — Там моя мата й похована, в спільній могилі…

— Маю надію, ви розумієте, фрейлейн, що у вашій трагедії винні не німці, а більшовики, які відривають людей від рідних країв і домівок, — холодно мовив Хейніш, пильно стежачи за виразом обличчя дівчини. — Більш того, наскільки мені відомо, селище Найдорф не зачепила й випадкова німецька куля. Там зараз військовий госпіталь санаторного типу.

— Ми й не бажали їхати, але нас змусили. Спочатку загарбали все нажите працею майно, а потім і самих загнали у вагони для худоби…

— Заспокойтеся, фрейлейн, — Хейніш не полінувався, звівся і пішов до сифона. — Ось випийте склянку мінеральної води. Прохолодна!

— Дякую, пане штурмбанфюрер. Ви дуже уважні…

— Зараз ви маєте повну змогу повернутися додому…

— О, я думала про це. Та мені там було б дуже сумно і тоскно — ні рідних, ані знайомих… А кожна дрібничка нагадувала б моїх нещасних батьків… Я й від ешелону пішла світ за очі… Якийсь час жила і працювала мобілізованою наймичкою на хуторі колгоспу імені Калініна Ростовської області. Потім — знову примусова евакуація, втеча гнаних разом з худобою людей. Жах і згадувати… Лише мій вірний пес не покинув мене і боронив від лихих людей. Ось так я опинилася тут… На щастя, — вона раптом посміхнулася, — німецькі танки рухаються швидше, ніж неповороткі колгоспні корови. Танки випередили нас ще в степу. Всі, хто тікав до більшовицького тилу, панічно розбіглися хто куди. Худобу

покинули напризволяще… А я рушила у це, вже німецьке, місто і одразу ж подалася до комендатури. Заступник коменданта Функеля гер Мюллер поставився до мене вельми прихильно і негайно забезпечив солідною роботою в бургомістраті. Я йому дуже вдячна — це справді шляхетний та уважний пан…

— Але чому це ви так квапились улаштуватися на роботу? — усе мружився за димком Хейніш.

Крістіна Бергер сумовито поглянула на нього і з гірким докором мовила:

— Я бачу, ви мене в чомусь підозрюєте, пане штурмбанфюрер? — Сльози в неї висохли, і вона навіть дещо визивно поглянула на Хейніша. В її очах жевріло неприховане обурення, та штурмбанфюрер волів його не помічати.

Він невимушено зареготав:

— Ви починаєте мені подобатися, Крістіно! Отаке уявити… Я розумію, що у вас на думці… Боже мій, ну який дурень бере до розвідки чарівних дівчат? Краса — найособливіша прикмета, що кожному впадає в око, отже, й найнебезпечніша. Розвідка — справа сіреньких і непримітних людців.

— А Мата Харі?[30] — запально заперечила Крістіна. — Я чигала, що вона була приголомшливо вродлива.

— Мата Харі й загинула через свою фатальну красу, бо не мала можливості й кроку ступити без чужого, здебільшого хтивого нагляду… А ревнощі невдатних коханців породжують найфантастичніші версії, подекуди — дуже вірогідні. Бони й призвели красуню до страти… Але ви не відповіли на моє запитання. То що ж вас спонукало поспішати з роботою?

Очі дівчини раптом зблиснули:

— Я німкеня, і мій обов'язок — віддати себе рейхові!

— Похвальне прагнення, — кисло зазначив Хейніш, — але не варто даремно гарячкувати, фрейлейн. Зараз ми все остаточно з'ясуємо. — Він вийняв із цупкого конверта фотографії і розклав їх віялом на столі. — Тільки не хвилюйтеся, фрейлейн, прошу вас. Подивіться спокійно і скажіть, чи бачите серед цих людей знайомих?

— Мамо! — вихопилося у Крістіни.

Хейніша почали дратувати оці некеровані дівочі емоції. Він ніяк не міг досягти мети. Почував себе якимось недолугим котом, що, даремно облизуючись, дивиться на апетитну й запашну ковбасу крізь неприступну для зубів та пазурів скляну вітрину крамниці. Він сподівався, що Крістіна візьме до рук фотографії батьків. Або ж зовсім не впізнає батьків… Одразу усе було б видно, як на сонці: візьме фото за номерами п'ять і шість — дочка Бергерів, не впізнає — що ж, кінець відомий, хоч і шкода ставити під автомати таке чарівне створіння, яке не встигло зажити й крихти від слави Мата Харі. Та дівчисько, бач, уже биту годину вдається до родинних сентиментів… Ах, ці жінки — жодної тобі витримки! Щоправда, лише місяць тому поховала трагічно загиблу матір, тому, певне, й вихопилося найперше — "Мамо!". Однак з її емоціями слід нарешті кінчати.

— Ви, здається, побачили серед цих людей свою матір… Цікаво! Покажіть мені, фрейлейн, де вона?

— Мати! — гнівно сказала Крістіна, не соромлячись і не витираючи сліз, і взяла фото з номером п'ять. — Тато! — узяла знімок з номером шість.

Обличчя Хейніша привітно заясніло.

— Оце й усе, фрейлейн Бергер. — Він уперше за весь час розмови підкреслено звернувся до неї на прізвище. — Так-так, це була невеличка, але конче необхідна перевірка. — По-змовницьки прихильно подався до Крістіни і притишено додав: — Маю надію, ви пробачите мені, якщо я нагадаю вам певну розмову. Пам'ятаєте, якось я сказав, що вам більше до лиця чорний колір і що мої компліменти мають практичний характер. Отже, від цієї хвилини ви працюєте в СД.

— Не розумію, — розгублено прошепотіла Крістіна.

— Ми вважаємо, — лагідно провадив Хейніш, — що на службі в імперській безпеці ви дасте рейхові більше користі, аніж у нікчемному бургомістраті. Як бачите, усі ваші похвальні прагнення нами враховані…

— Це величезна честь для мене, пане штурмбанфюрер! — Дівчина казала щиро, але в її голосі вчувався неспокій. — Якщо є така потреба, я докладу усіх зусиль, будьте певні. Та чи впораюся? Я ж нічогісінько не вмію і нічого не тямлю у вашій праці.

— І вмієте, і впораєтеся, фрейлейн. Ви знаєте три мови — німецьку, російську, українську. У тутешніх умовах ваші знання — скарб. Тільки нерви свої вам потрібно буде загартувати, але це поступово набудеться. Відтак, віднині ви — мій секретар, а коли виникатиме така потреба, виконуватимете ще й функції перекладача, зрозуміло, з відповідною додатковою оплатою. Адже ви чудово перекладаєте, фрейлейн! Я мав честь особисто пересвідчитися у цьому. — І, мабуть, згадавши обставини їхнього знайомства, він з тамованим посміхом запитав: — До речі, яка думка у вас склалася про пана бургомістра?

— Тварюка, примітивніша за брудну свиню! — різко схарактеризувала його Крістіна.

— О, у вас безпомилковий інстинкт справжньої арійки! Однак з расовою теорією вам необхідно запізнатися докладніше, науково. Вчені

Великонімеччини, — запалився Хейніш — накреслили розгалужену таблицю чеснот ідеального арійця. І вам ці риси панівної расової вищості слід не лише знати, фрейлейн, а й втілювати у повсякденній практиці. Які ж вони, ці риси справжньої надлюдини? Готовність до самопожертви в ім'я Німеччини. Безвідмовна слухняність. Самовіддане прагнення до величних ідей фюрера. Рішучість і безжальнісгь у діях на користь рейху. Здатність панування над рабами і конструктивно керувати унтерменшами...

— Пане штурмбанфюрер! — захоплено вигукнула Крістіна. — Ви справжній філософ. Якби не війна, ваш шлях проліг би у науку!

Від задоволення Хейніш зарожевів аж до брів.

— Вважатимемо, фрейлейн Бергер,—.. поблажливо мовив він, — що ваші компліменти також мають практичний характер. А зараз я вам з приємністю подарую найперший підручник всієї новітньої світової філософії, геніальний твір нашого фюрера "Майн кампф", чим хоч трохи спокутую свою мимовільну провину. Що поробиш — служба!

— Я вам щиро вдячна, пане штурмбанфюрер, — запевнила Крістіна, з побожністю пригортаючи до себе книгу у брунатній шкіряній обкладинці з гаптованою свастикою і золотою готикою на корінці, — невимовно вдячна. Запевняю, твір фюрера я завчу, як вірші, напам'ять!

Хейніш схвально мугикнув і натиснув кнопку, вмонтовану край столу. Негайно у дверях з'явився рудий Віллі.

— Майєре!. — гукнув штурмбанфюрер. — Потурбуйтеся про нову співробітницю фрейлейн Бергер. Повідомте про це куди слід, і все таке інше... Знайдіть гарний, затишний будинок для неї. І запам'ятайте: я хочу, щоб уже завтра фрейлейн Крістіна Бергер прийшла в уніформі. Чорне їй до лиця! Поки що — без відзнак.

— Найприємніше завдання за весь час, пане штурмбанфюрер! — хвацько виструнчився рудий Віллі.

Розділ п'ятий

БОРОДА БАРБАРОССИ РОСТЕ НА СХІД

"... Багато праці поклав, як раніше, так і того часу[31] імператор Конрад щодо слов'янського племені. Один із наших виклав у віршах перелік цих діянь і підніс імператорові. Там знаходиться оповідь про те, як імператор, стоячи по пояс у болотному трясовинні, бився сам і заохочував битися воїнів, як по тому, по перемозі над дикунами, віа нещадно вмертвляв їх за одне поганське марновірство. Розповідають, що колись ці дикуни злочинно знущалися над дерев'яним зображенням розіп'ятого господа нашого І. Христа: плювали на нього, лупцювали по ланитах і, нарешті, сколупали очі та відрубали сокирами руки й нога. Помщаючись за це, імператор порубав величезну кількість полонених дикунів, пристосовуючись у карі до того, як вони рубали зображення Христове, і винищуючи їх найрізноманітнішим способом. В означених віршах шляхетного цезаря за це названо "месником за віру"..."

Дерев'яна стовбурина і живі люди…

Капітан Калина поклав ручку і почав розтирати лівою рукою зап'ястя правиці. З пізнього вечора до глибокої ночі забагато писав, до щему в руці, до того болючого відчуття, коли здається, ніби зап'ястя простромлене цвяхом. Мусив писати. Точніше, переписувати ідеологічні "заготівки" Шеєра до його планованої у відомстві Геббельса книги: почерки їхні були, на превеликий жаль, разюче не подібні, і він не міг вирушати на завдання з паперами, писаними рукою німецького гауптмана. Водночас виглядало б підозріло, якби він мандрував без жодних нотаток до майбутньої книги. Ця клята німецька ретельність, де тяжіння до вщерть занотованих гросбухів, ця педантична жадоба до нескінченних цитувань і посилань на геть усі джерела… Хай їм грець!

Здається, великий сатирик Марк Твен, сміючись собі глузливо, писав, що, коли німецький вчений муж знайде для викладу однієї думки три варіанти, він не обиратиме кращий, а сумлінно, один за одним, впише всі три. До того ж реченнями одноманітними і довгими, як залізничні рейки, що сягають аж десь за обрій. І зараз Костя, мав нещастя власноручно долати німецькі науково-мовні путівці від обрію до обрію…

Він знову звернувся до нотованої Шеєром хроніки середньовічного ченця Віпона, секретаря й переписувача "цивілізатора дикунів" Конрада, відшукуючи, що б його скоротити у записах.

Хвилинами Костю чисто по-людськи обурювало, що він — хоче того чи ні — має набиратися філософії глобального злочину, неприхованого цинізму грабіжника, катівського уявлення про безвартість людського життя. Та ще й категоріями "історичного мислення". Однак мусиш, щоб вправно зіграти далеко не акторську роль вірнопідданого і переконаного вченого мужа нацизму.

"Сидить у горі Кіфхойзер імператор Фрідріх Барбаросса, — зі злим сарказмом мислив Костя. — Руда борода його росте на Схід, вистелюючи шлях закутим у залізо хрестоносним воякам. Прокинеться Фріц Рудобородий, коли заквітне всохла груша, а здійсняться божевільні марення сновиди, коли рак свисне…"

Костя не тільки знав, що сама назва гітлерівського "Плану Барбаросса" пов'язана з середньовічною легендою, увічненою кам'яним громаддям вартістю в 1 мільйон 452 тисячі 241 рейхсмарку та ще 37 пфенігів. Він бачив ту кам'яну потвору. Від тюрінгського містечка Бад-Франкенхаузена шлях веде до гори Кіфхойзер, передпліччя зеленого Гарцу. У горі Кіфхойзер — підземне лігвище Барбаросси. Ось там, за легендою, непереможний володар "Священної Римської імперії" німецької нації спить летаргічним сном у чорній печері, схиливши чоло, сповнене пречудових стратегічних планів, на кам'яний стіл. Його руда борода, якої понад вісім віків не торкалися ножиці перукаря, багатометрово

стелеться вогненною стежиною по вогкій підлозі. Про інше умеблювання в печері легенда не згадує. Кам'яний стіл і доріжка з бороди — ото й усе.

Капітана Калину дратувала необхідність ретельно вивчати весь цей здокументований непотріб. Його завдання мало чітко визначений розвідувальний характер, пов'язаний з проведенням у вже недалекому прийдешньому навального наступу Червоної Армії_ та розгрому фашистських ордищ на Північному Кавказі. А ще — зав'язати втрачений тимчасово контакт з підпіллям. І от маєш — аби виконати його, необхідно від маківки до п'ят влізти в коричневу шкуру знавця вовчої історіографії і хижацької геополітики. Не лише вивчати, а ще й власноручно переписувати людожерські "заготівки". Він як міг гамував це недоречне почуття, та воно весь час жевріло, хоч і притиснуте свідомою волею.

"Тримайся, Костику, тримайся, хлопче! — напучував самого себе. — Не давай волі почуттям. На ратному полі без фронту і флангів солдат Батьківщини не має права воювати з відкритим забралом…"

Два з половиною кілометри брил-сходів ведуть на маківку Кіфхойзеру, до велетенського архітектурно-скульптурного несмаку — 25-ти тисяч кубометрів дикого каміння вагою у 125 тисяч тонн. Потворно і важко височить циклопічна вежа, увінчана кам'яною кайзерівською короною. Біля підніжжя закам'янів сплячий Фрідріх Барбаросса з бородою, що стелеться по землі. Перед ним кінно бронзовіє насуплений кайзер Вільгельм Перший. Легенда запевняє, що, коли засохла груша раптом розквітне, імператор Фріц Рудобородий нараз прокинеться, вийде з підземелля і знову поведе до звитяг "дранг нах Остен"[32] німецькі легіони, щоб вогнем і мечем здобути життєвий простір — лебенсраум, а заодно і великий простір — гросраум. Слід гадати, що фюрер вважав, ніби саме в його особі розквітла засохла груша, бо це він для плану загарбання СРСР спочатку вигадав криптонім "Фріц", а потім ще прямолінійніший — "План Барбаросса".

Гауптман Шеєр, попри його теперішнє похмільне прозріння і прикре для його душевної рівноваги, але надто переконливе усвідомлення

неминучого краху "тисячолітного" рейху, являв собою типовий зразок новоспеченого вченого, дбайливо викоханого в нацистському науковому інкубаторі.

Зовні це був середній на зріст, русявий та білобровий чоловік, худорлявий і гнучкий, фізично добре розвинутий і м'язистий, тренований по воєнізованих "таборах праці" для молоді, переважно з гітлерюгенду, ще однієї втіленої в життя "величної" і "геніальної" ідеї фюрера. Зачіску, як і багато-багато інших молодих німців, носив а ля Гітлер. Щоправда, тепер він намагався відкидати волосся з лоба, але воно — віддавна, чи не змалку, призвичаєне — вперто спадало навскоси, діагонально перекреслюючи його високе чоло з ще малопомітними зморшками. Його прозорі блякло-сірі, мов вода з Німецького моря, великі й трохи опуклі очі промовисто свідчили про те, що наймолодший представник роду Шеєрів з дідів-прадідів походить з північних провінцій старої Німеччини. Так воно й виявилося насправді — родовід його здавна мешкав у Шлезвіг-Гольдштейні. Ні, це не темноволосий, набряклий в пивних-бірхаузах і череватий зразок арійця баварського походження.

Була в ньому інша, вже внутрішня, типова риса — надзвичайне, якесь штучне, явно неприродне вміння мислити готовими, шліфованими, на диво заяложеними формулюваннями, що їх на відміну од "середньоосвітнього" німця він вільно пересипав довжелезними і громіздкими цитатами із різних джерел у рійних, придатних до певного випадку комбінаціях. Мабуть, у цьому й полягає єдино можливий "творчий пошук" у прокрустовому ложі нацистів для гуманітарних наук.

Здебільшого Шеєр наодинці був якийсь пригнічений, тихо сидів десь у кутку невеличкої садиби у горах, за містом і, якщо його ніхто не турбував, міг годинами мовчки тупо дивитися просто себе згаслими, невидющими очима. А втім, у розмові потроху жвавішав і, забувшись, звично просторікував, як у себе в "третьому рейху".

З розмов поступово вимальовувався сталий напрям його думок, який ще тиждень тому був для нього визначальним у кар'єрі і наукових розвідках.

Провідна концепція — з часів Римської імперії германці утвердили себе головною, здатною до рішучого опору силою в центрі Європи. Нині вони — спадкоємці континентальної імперії стародавніх римлян. З давніх-давен, на різних етапах історичного розвою всього людства німці — найвойовничіша і найосвіченіша нація. Звідси — обумовлене самою еволюцією тяжіння й всенародне покликання до світового панування як до суспільного важеля перебудови світу за найліпшим німецьким зразком. Сам господь-бог поклав до рук німця месіанський хрест. "Гот міт унс"[33] на пряжці хрестоносного вояки, бо хрест — це меч. Сміливі тевтонські лицарі віддавна перебувають у невщухаючій борні з європейськими варварами-недолюдками, що завжди напосідали на них звідусіль. Тяжкі поразки минулого — наслідок нерозумного розпорошення сил нації. Однак нині, в умовах об'єднаної в панцирний кулак Великонімеччини, германці чистої арійської крові заповзялися нарешті утверджувати "новий порядок" на всій земній кулі. Причому Шеєр підкреслював спадкоємність, традиційність історичної естафети з минулого в сучасне, сьогоденну послідовну реалізацію породжених в минулому ідей. Це відбилося і в його нотатнику, який мав нещастя переписувати радянський офіцер-розвідник капітан Калина.

Нотатник Шеєра містив, приміром, три виписки з книги кайзерівського генерала Людендорфа "Мої спогади про війну 1914–1918 рр.", які умовно можна було поділити на рабовласницьку, економічну й стратегічну.

Перша: "Я не мріяв про територіальні загарбання ні на Україні, ані на Кавказі і мав намір лише одержати звідти ту сировину, котра нам була до краю необхідна для життя взагалі і продовження ведення війни… Я також планував по можливості використати людську силу цих країв, частково для формування військ, а частково, що обіцяло набагато

більше, завдяки вербуванню робочої сили для фатерлянду на зміну тих німців, яких можливо було мобілізувати до війська".

Друга: "У Грузії нам необхідно було діяти енергійно… Нафту з Баку ми могли одержати лише в тому випадку, якщо ми покладалися б тільки на власні сили… Але головним питанням в усьому цьому було, звичайно, як нам потрапити в Баку".

Третя: "Окупація Грузії давала Німеччині можливість, незалежно від Туреччини, дістатися до кавказької сировини і одержати можливість експлуатувати залізницю, що йде через Тифліс. Ця залізниця мала величезне значення для ведення війни в Північній Персії, і експлуатація її під німецьким наглядом була б успішнішою, аніж за турецького сприяння. Нарешті, ми повинні були зробити спробу поповнити свою армію грузинськими військами, які могли бути використані проти Англії".

— Скажіть мені, Шеєре, — якось запитав Калина, — невже ви серйозно вважаєте захоплення півазійського континенту з Індією виключно силами групи армій "А" за можливе? Чи не здається це вам військовою фантасмагорією?

— Не здається, гер радянський гауптман, — забувши, що він не в Берліні, мстиво зазначив автор книги, котрій за всіх умов не випадало бути написаною. — Мене добре зорієнтували в Оберкомандо дер Вермахт[34]. На особисте прохання самого рейхсміністра пропаганди доктора Йозефа Геббельса.

— І які ж орієнтири?

— Бачите, гер радянський гауптман, азійське питання стане на порядок денний лише по взяттю Кавказу. Спочатку Персію візьмемо в залізні клинці. З півночі — група армій "А", з півдня — африканська армія Роммеля, який звільняє зараз від англійського ярма Єгипет.

— Роммель — визволитель?

— У певному розумінні. Як і фон Клейст на Кавказі… Окрім того, з Туреччини рине спеціальний експедиційний корпус, що напоготові стоятиме до відповідного часу на болгаро — турецькому кордоні. З Близьким Сходом впораємося блискавично! На черзі — багатюща Індія. Першим проти неї діятиме свіже армійське з'єднання "Ф" — моторизований мобільний корпус під командуванням генерала Фельмі. Його споряджено і треновано спеціально для дій в субтропічних та екваторіальних умовах — у пекучій пустелі, холодних горах, тропічному трясовинні і непрохідних джунглях. Формується корпус у Греції. Там є відповідні умови. І партизани для тактичних тренувань…

— Та розумієте, Шеєре, все, що перераховане вами, лише жалюгідна жменька проти сотень мільйонів людей. Та ще додайте британські регулярні війська і французький іноземний легіон, що дислокується в Сірії. Невже вони складуть зброю за помахом чарівної палички з Оберкомандо дер Вермахт?

— Британців і французів виріжуть самі азіати. Відбудеться повстання поневолених, які готує "Абвер-Ауслaнд". Ми покладаємо надії на активну і рішучу підтримку "п'ятих колон", сформованих на відміну від європейських під націоналістичними або сепаратистськими гаслами. Візьмемо, наприклад, кочові і ще дикі племена вазірі, які досі не визнають державних кордонів від Персії до Індії та Арабії-Фелікс. Їхній ватажок Хаджі Мірза Хан мріє про створення власної держави вазірів під гуманним протекторатом Великонімеччини. Племена вазірі під проводом "факіра з Іпі", таке агентурне назвисько Хаджі Мірзи Хана, озброєні німецькими автоматами, кулеметами й легкими мінометами, які залюбки несуть на собі кораблі пустелі — верблюди. Усі вони готові повстати за першим наказом. Отже, з Близьким Сходом аж до кордонів перлини Британської імперії ми покінчимо однією своєю появою. Коли ж корпус "Ф" перетне кордон Індії, там повстане так званий "індійський національний рух" на чолі з ворогом англійців і другом Великонімеччини, відомим політичним діячем Субхасом Чандра Босом. Отакі у нас ретельно

виважені перспективи. Але спочатку — Кавказ. Строк захоплення — наступний вересень, і одразу ж — стрімкий марш на Персію. Кавказька нафта забезпечить падіння Індії. Власне, — меланхолійно підсумував раптом зажурений Шеєр, — тему моєї історичної праці можна було б окреслити й так — "Завоювання. Індії на Кавказі". Але ж… — І він безнадійно махнув рукою, закрив нотатник і акуратно поклав його на місце, перед Калиною.

Калина навіть дещо співчутливо позирав на зовні подібну на нього людину, добре розуміючи механіку цих несподіваних, як зміни погодив горах, психологічних перепадів: то сонце, то злива — то певність, то пригнічення. Важко людині, коли в двобій стають її гаряче серце і її холодний розум.

І одразу по цьому спогаді у думки Кості вплівся інший, міцно пов'язаний з першим діалектикою швидкоплинних подій, величезних і дрібних.

— Строк — вересень, — замислено мовив генерал Роговцев, коли капітан Калина з'явився до нього з обов'язковим щоденним рапортом. — На біду, німці, як то кажуть, не виходять з графіка руху. Поки що… Поглянь-но, Костю, сюди. — Він розсунув шторки з цупкої брунатної матерії, що ховали від стороннього ока величезну, рясно помережану прапорцями карту всього Кавказу, яка обіймала мало не всю площу стіни. — Становище наше дійсно кепське. Ось воно на сьогодні в усій своїй красі, для нас вкрай небезпечній. Для тебе, як "гера Шеєра", знайомство з реальною обстановкою на фронті доцільне і багато важить. Так от, німецьке "Завоювання Індії на Кавказі", — він сумно посміхнувся, вклинцювавши цитату з Шеєра, — розгортається з показово арійською злагодженістю і пунктуальністю, сунуть, мов за розкладом руху поїздів на залізниці. Поки що…

Генерал взяв довгу, як більярдний кий, але тонку й легку указку і враз посуворішав, з тугою дивлячись на дуже промовисту для кожного

військового карту. Брови його, як і зачіска — з сивизною, хмарно зсунулися на перенісся.

— Німці ведуть наступ силами групи армій "А" з чотирьох напрямків. Чорноморським узбережжям рухається в бік Туапсе — Сухумі—Поті танкова армія генерал-полковника Руоффа. Взято Новоросійськ… На Майкоп суне танковий корпус Кірхнера, посилений моторизованою дивізією СС "Вікінг""під командуванням генерал-майора Штейнера. Вийшли на рубіж Баксаненки і Старої Фортеці… У центрі групи армій "А" діє гірськострілецький корпус генерал-майора Конрада, завданням якого є оволодіння Головним Кавказьким хребтом і вихід на Кутаїсі й Сухумі. Ударний кістяк — альпійська дивізія "Едельвейс" на чолі з генерал-лейтенантом Ланцом. Німцями осідлані перевали Хотю-Тау, Чіпер-Азау, Клухор, Нахар і Домбай-Ульген… Але найнебезпечнішою для нас зараз є перша танкова армія генерал-полковника фон Клейста, що рветься до нафти Грозного і Баку: взято Моздок. Танкові дивізії Клейста вийшли на правий берег Тереку по всій дільниці від Іщерської до Баксанської ущелин… Ми відрізані від Сталінграда двохсоткілометровою смугою. Підвіз здійснюється лише морем, неповороткими баржами, а перевага у ворога в літаках — дев'ятиразова…

— Невже так погано? — схвильовано, ніби не вірячи очевидному на карті, перепитав Калина.

— Кепсько… Перевага у німців значна, але наші бійці стоять на смерть на кожному рубежі, і втрати ворога в живій силі і техніці страшні. Ось маленький доказ — невідправлений лист одного з альпійських "едельвейсів", що вже наклав на Кавказькій хребтині головою: "Ви навіть не спроможні собі уявити, що тут коїться. Жах, який і уві сні не примариться. Я дійшов до того, що на живих земляків дивлюся, як на покійників. Любі батьки! Я палко прошу — пришліть мені в ім'я мого спасіння щось святе: якусь ікону або освячений у храмі хрестик. Тільки, заради бога, швидше! Я безупинно молитимуся, аби лишитися у цьому крижаному пеклі живим…" Отакої заспівали! — знову скупо посміхнувся

Роговцев. — Твоє завдання, Костю, — докладно дізнаватися про плани і наміри ворога…

… Капітан Калина підставив руку під холодну воду з крана, розім'яв її, розтер і знову сів за осоружну писанину.

Страхітливо фальсифікована давньогерманська міфологія і безжально препарована всесвітня історія — все склу-бочилося в одне липке коричневе павутиння, де в містичному мороці нацизм душив гадючими обіймами свастики людяність цілої нації, душив свідомо — до тотального "стану здичавіння". Мілітаризовані легенди про німецьких богів, епос про Нібелунгів, сказання про вальпургієву ніч у дивовижний спосіб впліталися в гіперболізовану історію давніх "фюрерів". Хто був першим істинно германським фюрером? Вождь херусків Арміній. Чому? Бо знищив на зорі нової ери легіони римського полководця Вара. А далі тяглася довжелезна, мов ланцюг рабовласника, низка вінценосних пілігримів "дранг нах Остен" — Генріхів і Оттонів, Лотарів і Конрадів, Фрідріхів і Вільгельмів. В одну шерегу постали давньонімецький бог війни Вотан і новітнє "містичне явище" — "фюрер", дочки помсти валькірії і літаки Люфтваффе з хрестами, як з надгробків. В геополітиці і філософії, в історії та літературознавстві — скрізь проросла руда борода Барбаросси, і скрізь вона росла в одному напрямку — "нах Остен"…

… Капітан Калина не мав права помилятися. Часу було обмаль, а всі можливі похибки слід було виважити наперед. Це дослідник, шукач має право на експерименти, навіть помилкові. Ставши на хибний шлях, дослідник просто міняє напрям пошуку. Актор спершу може зіграти свою роль невдало: попереду — ще багато вистав. У розвідника ж — лише одна прем'єра, а помиляється він тільки один раз.

Щодня Костя піднімався з півнями, і щодня йому бракувало вільної хвилини. Він завчав напам'ять цифри і паролі, відпрацьовував форми зв'язку, вивчав нові правила та позначки, запроваджені німецьким командуванням, поновлював фахові знання з історії з ненависної позиції нацистського вихованця, тренувався у стрільбі, по дві години на день

всотував видовищні, хронікальні й сюжетні фільми, колись куплені або нині захоплені у ворога, вчився фотографувати і вправно користуватися кіноапаратурою, вів тривалі бесіди з Шеєром, увечері складав обов'язковий звіт генералові Роговцеву, а по всьому, вкрай стомлений, сідав за писанину з шеєрівських блокнотів і нотатника… Добре, що німець хоч не палив, і не треба було до всього того для повної вірогідності "легенди" звикати до цигарок, отруюючи незвиклий до тютюну організм нікотином.

А сьогодні вдень він відчув, що час минув, що, можливо, йому лишилися тільки ще один напружений день і одна безсонна ніч серед своїх, а попереду. — дні і ночі серед ворогів. З чого виникло це почуття? Може, з того, що генерал Роговцев познайомив його з радистом, старшим сержантом Іваном Сорокіним, веселим і беручким до роботи хлопцем з Харківщини? Мав бути при ньому ординарцем. Недолік: недосконала вимова. Але й це врахували і поклали Іванові бути заїкою. Позитивне: вже двічі закидався у тил ворога і з успіхом виконав складні завдання, не гублячись у несприятливих, а подекуди й критичних ситуаціях. Чи, може, із запитань, додаткових запитань генерала Роговцева, які слід було уточнити? Їх було лише три, і цифра теж віщувала наближення фінішу. Хто інструктував Шеєра в ОКВ перед відправкою в діючу армію? Хто з німецьких істориків перебуває зараз на окупованій території Радянського Союзу? Чи знають вони Шеєра?

Відомості, виявилися суттєвими.

Відповідь перша. 1938 року Кейтель і Геббельс — ОКВ і міністерство пропаганда — ухвалили "Угоду про ведення пропаганди під час війни". Цією угодою "пропагандистська війна" дорівнювалася за своїм значенням до війни, що ведеться "міт фойєр унд шверт" — "з вогнем і мечем", зброєю. У квітні 1939 року Оберкомандо дер Вермахт створив відділ військової пропаганди, який очолив генерал Ведель, що підкорявся безпосередньо штабові оперативного керівництва ОКВ. Відділ займається розробкою докладних пропагандистських заходів на кожну стратегічну операцію. Плани затверджує Гітлер особисто, після чого вони

координуються з відомствами Геббельса, всі провідні працівники якого одержали високі військові звання. Кадри суто військових пропагандистів готуються в спеціальному учбовому центрі в Потсдамі.

Шеєр: "Я мав інструктивну бесіду безпосередньо з генералом Веделем".

Відповідь друга. Зараз на території, окупованій німцями, перебувають два відомих в Німеччині історики: Теодор Оберлендер і Болко фон Ріхтгофен.

Оберлендер[35]. Напередодні війни, як дослідник "земельних просторів в геополітиці", неодноразів відвідував Радянський Союз, безумовно, із "суто науковою" метою. Офіцер "Абвер-Аусланду" — "абверу за кордоном". Цивільні посади — професор аграрної політики і директор Данцігського інституту східного господарства, згодом — професор Кенігсберзького, а потім Грайфсвальдського університетів, 1939–1941 років — директор Економічного інституту по вивченню східних держав у Кенігсберзі.

Шеєр: "Під час війни професор Теодор Оберлендер займається вивченням питання про національне самоврядування нецивілізованих народів, для чого на Кавказ привіз майбутнього грузинського царя-батюшку Багратіоні-Мухранського".

Болко фон Ріхтгофен[36]. Відповідальний співробітник СС, зондерфюрер[37] і офіцер контррозвідки. Ординарний професор у Кенігсберзі. Зараз Болко фон Ріхтгофен за спецзавданням військових служб і міністерства закордонних справ перебуває з археологічною експедицією в районі Новгорода і Пскова, досліджуючи конфігурацію Чудського озера.

Шеєр: "Болко фон Ріхггофен вважає, що ніякого так званого Льодового побоїща на Чудському озері ніколи не було. Вже як

зондерфюрер СС, Болко фон Ріхтгофен спалив бібліотеку Новгородського археологічного товариства і музей в Старій Русі. Усе ж цінне дбайливо вивіз до музеїв Кенігсберга".

Відповідь третя. З Оберлендером і Ріхтгофеном гер Шеєр не мав честі бути знайомим. Він для такого високого злету ще надто молодий, до того ж навчався у Берліні, а не в Кенігсберзі.

Шеєр: "Проте мене чудово знає видатний діяч міністерства рейхспропаганди доктор Отто Дітріх".

Інтуїція не підвела. Наступного дня, правда, вже надвечір, до заміської садибп прибув машиною майор Анзор Тамбуліді. Жвавий і енергійний, як завжди, він з порога повідомив:

— Все! Шабаш! Генерал наказав вам, Костянтине Васильовичу, відпочивати. Спати-відпочивати, сил набиратися і більше не робити нічого: Цілу добу! Уявляєте?

— Значить?..

— Атож, значить! За добу…

— Виходить…

— Завтра увечері зустрінетесь з полковником Іриніним і — на літак. Так. — Анзор звично, для самоконтролю поглянув на годинник. — Які плани на сьогодні? Безумовно — ніяких. Тому рішуче пропоную: навідайтеся з подякою до вашого лікаря-чаклуна Тамари Сергіївни.

— Ну, Анзоре, як можна без запрошення?

— А отак! З "фронтовим привітом" і "другим фронтом" у речовому мішку. На вогник з сімейним чаюванням. Речовий мішок — новенький і чистенький — у мене в машині. Про що ж іще думати, дорогий?

— Незручно до самітної жінки без запрошення…

— А ти візьми Сорокіна. Вдвох — зручно!

— Хіба й справді…

— Тоді — підйом! — весело загорлав Тамбуліді. — Адресу я знаю — довезу миттю. Радість зустрічі забезпечена. Це я гарантую особисто!

За півгодини вони доїхали до Тбілісі, темного, огорнутого похмурими, невеселими сутінками, і стояли, задерши голови, біля сліпого громаддя п'ятиповерхового будинку.

— Вдома! — задоволено мовив Анзор. — Он бачите, на другому поверсі, ліворуч від парадного шпаринка світиться. Це її вікно. Одразу ж потурбуйтеся про світломаскування, щоб не завдавати клопоту патрулю. А то патруль вас як потурбує! Доведеться бідоласі Анзору визволяти вас з комендатури… Ну, ось! Іване Петровичу, беріть "другий фронт"! А вам, Костянтине Васильовичу, як підопічному Тамари Сергіївни, букет квітів, — Тамбуліді пірнув у надра "емки" і витяг розкішний букет ніжнопелюсткових троянд.

— Квіти бачу, — сказав зворушений увагою Калина, — а де ж ваша, Анзоре, особиста гарантія?

— Ха! Анзор Тамбуліді про все наперед подумав і про все подбав! Ось вона, — він витяг з кишені маленького конвертика і застромив поміж квітами. — Ну, сміливо, товариші, в ногу! Ех, коли б мені час, — він зиркнув на годинник, — а часу катма! Ну, бувайте… Врахуйте, рівно за

дві години знову буду з машиною. А то за вас, гульвіс, генерал з Анзора стружку зніматиме, а я не сталевий…

Дверний дзвінок був негучний, мелодійний. Калина виставив перед себе букет, через що й не помітив, хто відчинив двері квартири. Почав було врочисто:

— Тамаро Сергіївно…

— Мамо, це до тебе! — дзвінкоголосо пролунало звідкілясь з-під ніг.

Калина відхилив квіти і побачив дівчинку, років п'яти, великооку, тугеньку, зі смішними кісками того ж буйно-золотого кольору, що й у мами. Кіски були пов'язані ніжноблакитними стрічками, що дуже їй пасували.

— І до тебе теж, — пригорнув до себе миле дівча Калина. — Як тебе звати?

— Тамара…

— А по батькові?

— Сергіївна…

— Отакої!

— Всі дивуються, як і ви… Але ж мого тата звали Сергієм, як і маминого тата. Навіщо ж дивуватися?

— А й справді… А де ж тато?

— Він був прикордонником, — ухилилася від прямої відповіді мала, але з її обличчя, що враз ніби затьмарилося, капітан безпомилково прочитав лиху й сумну вістину. Батько був прикордонником, людиною, в яку першу поціляють ворожі кулі, вартовим Вітчизни, який і мертвим залишається на своєму посту. Скільки їх полягло, мужніх вартових, першого ж дня війни? Люди дізнаються про це хіба що опісля Перемоги…

— О, наш втікач із госпіталю власною персоною! — Тамара Сергіївна ніби змінилася, бо одягнута була не в білий, звичний халат, а у форму військового лікаря, і ця форма лише підкреслювала її зграбну, молоду статуру.

— Але завважте, Тамаро Сергіївно, — з удаваним переляком попередив Калина, — я про всяк випадок прибув з особистою охороною. Дозвольте відрекомендувати — старший сержант Іван Петрович Сорокін.

— Здравія бажаю, товаришу військлікар! — гаркнув Сорокін за уставом.

— Вас що, Іване Петровичу, бентежать мої "шпали"? — привітно посміхнулася господарка, в петлицях якої справді рубіновими вогниками виблискували шпали. — Але ж ви зараз не на вулиці, а в жіночому товаристві.

— Гублюся, бо не знаю, як звертатися до однойменного жіноцтва, — бадьоро виправдовувався Сорокін. — Спокутую провину тільки за вашим наказом, товаришу військлікар!

— Мій чоловік називав нас Тамарою-один і Тамарою-два.

— Мудро! — ухвалив Іван.

— Та чого ж ми стоїмо на порозі? Проходьте…

— А квіти? — похопився Калина.

— Дуже зворушена, — мовила Тамара Сергіївна і витягла конвертик. — Можна?

— Писано ж для вас…

— "Пам'ятаю! Анзор", — прочитала вона і весело засміялася: — Якщо не помиляюся, це квіти вашого хвацького майора?

— Так точно! Його…

— А де ж він сам?

— Усе у турботах і клопотах.

— Шкода, — ледь помітно зітхнула вона.

— Але ж ми тут! — втрутився Сорокін. — Та ще з речовим мішком товариша майора.

— Усе того ж?

— Так точно! Того ж…

— Вперше зустрічаю чоловіка, щоб був відсутній і щоб водночас його було так багато. Просто-таки невидимець за роботою!

— Він з таких…

Цей безневинний, жартівливий гомін викликав у капітана Калини надто специфічну асоціацію. Наказ "відпочивати" виявився марним — мозок не вимикався. Думки його нараз повернули на інше, і перед

змученим від безсонних ночей зором одразу і ясно спливли рядки з секретного, ще передвоєнного року розпорядження гітлерівської контррозвідки, з яким його ознайомили: "Для виконання одержаних від 1-го оперативного відділу військово-польового штабу вказівок про те, щоб для використання нафтових районів забезпечити розклад, робочому штабові "Румунія" доручається створити організацію "Тамара", на яку покладаються такі завдання:

1. Підготувати силами грузинів організацію повстання на території Грузії.

2. Керівництво організацією покласти на обер-лейтенанта Крамера (відділ 2 контррозвідки). Заступником призначається фельдфебель доктор Хауфе (контррозвідка II).

3. Організація поділяється на дві оперативні групи: а) "Тамара-айн" — вона складається з 16 грузинів, вишколених для саботажу (С) і об'єднаних в осередки (К).

Нею керує унтер-офіцер Герман… б) "Тамара-цвай" являє собою оперативну групу, що складається з 80 грузинів, об'єднаних в осередки. Керівником цієї групи призначається обер-лейтенант доктор Крамер…"

Несподівана вечірка проходила весело й невимушено: майор Тамбуліді подбав не лише про "другий фронт", але й про "тилові резерви" — виноград і помаранчі, булки-хачапурі з солодким сиром і терпку гірську бринзу, а найсуттєвіше — забезпечив товариство двома чималими пляшками з відомими по всьому світу винами "Хванчкара" і "Сапєраві". А посеред усього цього достатку по-хатньому затишно посвистував бувалий у бувальцях посріблений красень — тульський самовар.

Капітан Калина впіймав себе на тому, що сидить за столом скуто, мов палицю ковтнув. Так само, як сидить за столом німак Шеєр. Що він не кладе лікті на стіл, а тримає їх розсунутими на боки. Так само, як тримає

руки за їжею Шеєр. Що він жує, не розтуляючи рота, а тільки ритмічно й повільно соваючи щелепою з боку в бік. Так само, як їсть Шеєр. І так само мовчить за вечерею, як його двійник.

Двійник? Безумовно, зовнішня схожість є. Але цього замало. Щоб стати справжнім двійником, потрібно органічно засвоїти притаманні певній людині звички, манеру рухатися, поводитись, вести розмову, коротше кажучи, засвоїти безліч малопримітних, але характерних рис. Як Шеєр поводиться з серветкою? Спочатку неквапом прикладає до лівого куга рота, потім — до правого, лише тоді торкається губів. По вечері обов'язково дякує.

— Гречно дякую, Тамаро Сергіївно, за вашу гостинність і чудовий вечір.

— Мабуть, усім нам слід дякувати турботливому майорові, — озвалася вона. — Може, ще склянку чаю?

— Ні-ні, вже задосить.

— А ви дивна людина, Костянтине Васильовичу…

— Чому?

— Скільки ви пролежали у нас в госпіталі, а я ніколи не бачила, щоб ви хоч комусь написали листа.

— Доля така, Тамаро Сергіївно, мої адресати — за лінією фронту. Та не я один… От Іван Петрович теж не дуже-то пише.

— Вибачте, я була не вельми тактовною…

— Ні, стривайте! Ми зараз з Іваном Петровичем таки напишемо свої листи. Вголос. А ви послухаєте. Хай ці наші листи будуть дякою за вашу добру думку. Як ви на це, Іване Петровичу?

— Я — за!

— Коли "за", то й починайте…

Сорокін узяв келишок, крутонув за тонку ніжку між пальцями.

— "Низький, земний уклін тобі, рідна мамо! — почав тихо і соромливо. — Привіт тобі фронтовий від сина. Я живий і здоровий — за мене не турбуйся. Дуже зрадів, коли одержав твого листа.

Пригадую твою пестливу руку, її ніжне тепло. Ця твоя рука дбайливо підтримувала мене, коли я ще непевно тупцював, роблячи перші кроки, і вона ж повела мене до школи, де було писане мною найперше слово — "мама". Ти дала мені життя і навчила жити гідно… А нині, мамо, Вітчизна-мати вклала в мої руки меч відплати, щоб я боронив усіх наших матерів і малюків посиротілих…"

Тамара Сергіївна схвильовано слухала, зіпершись підборіддям на руку, зворушена ніжною щирістю і гнівною силою цих простих слів молодого, кругловидого бійця.

— А де ж адреса? — запитала вона, аби щось сказати і порушити ніякову мовчанку, що запала. — Не дійде лист без адреси. А то виходить, як у Вані Жукова, що писав "на деревню дедушке…"

Тамара Сергіївна хотіла жартом повернути гарний настрій і собі, і спохмурнілому Сорокіну. Та жарт явно виявився невдалим і, вона сама це відчула, недоречним.

Сорокін підняв на неї засмучені очі, мовив з щемливою тугою:

— Загинула моя мати — німці у Харкові розстріляли разок з іншими заложниками… Окрім неї, в мене нікого не було. Але я серцем одержую від неї листи щодня, щохвилини, і всі вони кличуть мене до помсти, до повної відплати!.. — Він на хвильку замовк, а тоді звернувся до Калини — А ви чом не пишете листа, товаришу капітан? Самі ж пропонували…

— Теж не почують…

— І у вас?.. — вже несміливо запитала Тамара Сергіївна.

— Так, і у мене. Ця війна не проминає нікого, несе лихо кожному, під кожен дах, під кожну стріху. — І суворо додав: — Якщо цей дах і ця стріха теж не спалені війною. Забагато попелищ і зчорнілих димарів…

Капітан Калина помовчав трохи, а тоді мовив:

— Занадто відомою — лиховісно відомою — стала коротка формула війни "пропав безвісти". Вдумайтесь і зрозумійте це слово — "пропав"! Йдеться про сотні тисяч людей. Живі вони чи мертві? Де і як їх шукати? А серед них — моя мати і наречена Марійка… Але надія, хай навіть благенька, все ж штовхає людину на розшуки. Найчастіше поки що марні. Війна!

За вікном гучно озвався клаксон "емки".

— Анзор… Уже час!

Розділ шостий

ПОСТРІЛ У ТИШІ

У прозорій високості згасали останні яскраві барви полудневого неба. Світилися, мов кришталь у рожевій підставці, тільки гори, яких ще сягали

промені сонця, що вже сховалося від людей за обрій. На рівнину з нараз прохолодним свіжим повітрям стрімко насувалася південна оксамитна ніч з низькими й великими зірками. Нетривалий вечір існував тут лише завдяки м'яким останнім відблискам льодовиків. А земля не відповідала небові теплими вогнями людських осель, як це було колись. Вона немовби скорботно німіла в чорному муарі світомаскування. Проте грунт двигтів під важкою, гуркітливою ходою хрестоносних танків, що невпинно й навально сунули в степові сутінки. А повітря, ніби теж кришталево-скляне, здавалося, дзвеніло від ревища потужних військових моторів, неначе ось-ось розсиплеться на гострі скалки разом зі склом у шибках домівок.

Цього вечора, 31 серпня, Варвара Іванівна не завішувала цупкою рядниною вікна, щоб запалити благенького миготливого каганця. Вона вдивлялася в прохололі сутінки, що з кожною хвилиною все густішали, всім своїм єством відчуваючи тремтіння підлоги з гладенько струганих, міцно припасованих і чисто вимитих дощок. Думки її, сумні й затамовані, немовби розчинилися в темному мороці. Вони чаїлися як німий виклик безжальній партитурі моторного ревища, як розпачливе заперечення очевидній реальності, що їй безсило і вперто пручалася свідомість. Гаряче людське серце не могло сприймати лихо розважливо і холоднокровно. Воно плекало надію, якою живилося вже багато вечорів, що заступалися безсонними, виснажливими ночами. Надія вкладалася у два слова — сьогодні станеться. Та чи сьогодні? Надходили ранки, ночі вияснювалися вмитими росою світанками і в буянні фарб полишали їй прикре до гіркоти розчарування, знову й надалі — непевне чекання. Та нерухомість і спокій — чи не найтяжчі компоненти мистецтва чекання, що від хвилин по шістдесят рахованих серцем секунд видовжується у дні, ночі, тижні.

Було фізичне відчуття, що уся ця чужоземна навала вже трапилася колись і тепер повернулася з далекого учора в сьогодення, тільки повернулася минувшина у ще більш потворній і нелюдській подобі. Німці і білогвардійці… Пам'ять невблаганно повертала мало не на чверть віку в минуле — в серпень 1918 року. Німці і білогвардійці…

Сива жінка, зовсім сива, хоч їй ще сповна не минуло й півстоліття. Її зажурено похилена голова біліла в хатніх сутінках, немов укрита чистою хустиною. І в цьому вечірньому присмерку спливав серпень, як тільки може сплисти в безжальній людській пам'яті, що зберігає пойняті почуттями події та вчинки в їх русі і конкретному часі, з живими обличчями — знайомими і незнайомими, з настроями і прагненнями, а не як документ. — одним-двома холодними рядками на зжовклому папері. І в цій пам'яті спливав серпень 1918 року, що проминув у шалених зблисках білогвардійських шаблюк і широких, як ножі м'ясорігів, мечах тевтонських вояків. Німці і білогвардійці... Тоді теж спиралися на чужоземні багнети отаман-перевертень Краснов і кат під вовчим знаменом Шкуро. І тепер вози знову піднялися на фашистських плечах до катівських шибениць з намиленими зашморгами, ревно висповідуючи своє катівське ремесло.

А що ж було тоді, двадцять чотири роки тому?

На суді, що відбувся в січні 1947 року і на якому серед, інших могла б, якби дожила, свідчити і Варвара Іванівна, на суді, який до вищої міри покарання — страти через повішення — прирік професійних зрадників-запроданців отамана Краснова, генерал-лейтенанта білої армії Шкуро, безжального проводиря "дикої дивізії" князя Султана-Гірея Клича, а також карного злочинця, есесівського найманця Доманова, на цьому суді дав відверті "концентровані" свідчення сам отаман "Вовча голова" Шкуро, ненависними очима глипаючи на суддів з-над огорожі лави підсудних:

— У травні 1918 року я почав організацію своїх контрреволюційних загонів у Бекешівських лісах... Спираючись на куркульську частину козацтва та офіцерство, створював лісові загони, ліквідовував у станицях Радянську владу, підняв повстання на Кубані в районі станиць Баталпашинської, Суворовської, Боргустанської... Знаючи, що поблизу Ставрополя діє Добровольча армія Денікіна, я вирішив вивести свій загін на з'єднання з ним. Посуваючись до Ставрополя, козаки моїх частин ліквідовували в захоплених станицях і містах органи Радянської влади,

грабували населення, вішали і розстрілювали командирів та комісарів Червоної Армії та встановлювали диктатуру білих.

Варвара Іванівна могла б додати до цих узагальнених визнань кілька промовистих епізодів. Приміром, як в селі Когульти горлорізи "Вовчої голови" схопили комісара Ставропольської губернії товариша Петрова, якого після нелюдських катувань і садистських знущань повісили. По тому його, забитого, із зашморгом на зламаній шиї, кинули на гарбу і погнали її до ще радянського Ставрополя. А слідом за гарбою без візника полетіла й катівська телеграма за підписом самого Шкуро, мовляв, отак він поздирає шкури з усіх "совєтчиків" і знищить усіх "комітетників".

Неодмінно нагадала б про це Варвара Іванівна, оскільки "білий герой" Шкуро на суді враз втратив свою, правду кажучи, пречудову пам'ять і сутужно бідкався:

— Я не можу пригадати всіх фактів катувань і звірств, що вчиняли мої підлеглі козаки, але просування моїх частин супроводжувалося масовими грабуваннями, вбивствами комуністів і радянських працівників. Такі дії заохочувалися генералами та офіцерами Добровольчої армії, які особистим прикладом активізовували козаків на ці звірства й грабунки.

Ось тоді, в захопленому Кисловодську, отаман Шкуро й випустив свої блюзнірські, знущальні "шкуринки" — так звані "гроші", воістину не варті й етикеток з-під лимонаду, на котрих друкувалися зі зворотного, липкого від клею боку. Козаки з реготом совали жменями ці Шкурині "гроші" за курей та качок, сало та вояцьке спорядження. Харч, майно, коштовні кинджали та шаблі в старовинній оздобі, що зберігалися, мов дідівський скарб, з поколінь, вони гребли з кожної "підозрілої" оселі або саклі, встеляючи підлогу, мов торішнім листям, жовтими "шкуринками". А якщо хтось пручався, смачно плювали на клейкі лимонадні гроші і ліпили етикетку господареві на лоба. Знай наших!

Випускаючи "шкуринки", вовчий отаман гріб чисте золото. У Кисловодську отаборилася безліч поміщиків і багатіїв, що повтікали на "білий південь" з Радянської Росії. Вулицями котили на смердючих автомобілях особи царського дому, влаштовували бучні прийоми з шампанським, фамільним сріблом і золотом князі, складали в мандрівні валізи награбований капітал нафтопромисловці Нобель, Манташев, Рябушинський. Всі вони марили "цивілізованою Європою, де хами знають своє місце — під поліційною дубинкою..." І Шкуро відігравав для всіх них роль якогось дивовижного мандрівного посередника. Всіх забезпечив візами разом з їхніми валізами. Гуляйте, ясновельможні панове, де вам тільки заманеться, — у Стамбулі, Парижі, Лондоні, Берліні! Кладіть лишень, як то кажуть, валюту на бочку... За всі оці геройські одіяння голова англійської місії при штабі Денікіна генерал Хольман начепив на волячу шию шкуродера орден Бані — найвищу королівську нагороду британських колонізаторів.

Тоді, у серпні вісімнадцятого, загинув чоловік Варвари Іванівни, загинув разом з усією його підпільною групою — "п'ятіркою". Арешт стався несподіваний, миттєвий, суд — короткий. Вночі підпільники були заарештовані, вранці — страчені. Такий поспіх наводив на думку, що підпільники дізналися про щось важливе, а їхні кати побоювались, що цю таємну вістину вони "тюремним телеграфом" передадуть на волю. От і онімили в'язнів кулями. І спливло чорне слово "зрада", що сіяло недовіру, ухильність, розбрат. Сліди губилися, мов на хитких купинах трясовини. Варвара Іванівна, тоді Варя, схудла й змарніла молода удова з трирічним сином-сиротою на руках, не те щоб знала, але всім серцем, всім єством своїм відчувала, хто зрадник. Серце змагало розум, бо вона запідозрила не когось, а одного з бійців робітничих збройних дружин, які були створені тоді, коли Шкуро ще поневірявся у Персії в експедиційному корпусі генерала Баратова і ще не встиг вкрасти з військової казни 200 тисяч "миколаївок" та 50 тисяч карбованців золотом на "білий рух". Однак що таке бездоказова підозра згорьованої жінки? Серце промовляє? Але почуття, не вивірені фактом, до справи не підшиєш...

Тільки запальний і гарячий, на що йому неодноразу зауважував підпільний комітет, чубатий хлопець Василь Іринін повірив Варі на слово.

— Хто він, цей гад? — вихопилося у нього, і на обличчі гнівно заходили жовна. — Хто губить наших дорогих товаришів?

— Харченко, — ледь чутно прошепотіла Варя.

— Харченко?! — перепитав Василь. — Не може бути! — Та заглянув у сухі, уперті очі Варі і рішуче звівся на ноги, ставний, дужий, грізний, з чорним шовковим чубом з-під смушкової кубанки, красень хлопець.

Він пригадав тепер повідомлення своєї людини, яка перебувала в банді білих за його дорученням. Людина ця повідомила, що чула, як один із офіцерів білогвардійської контррозвідки, якийсь поручик Боровський, розмовляючи з кимось перед від'їздом до Ростова, назвав прізвище Харченка, а потім сказав: "Якщо виникне потреба, ідіть самі. Пароль: "У домі хтось хворий?" Відповідь: "Уже видужали".

"Так он про що йшлося! — по думки міркував Іринін. — Якщо не буде Боровського, то Харченко може довіритись тільки людям з паролем… Виходить, він не знає в обличчя тих, хто прийде до нього… Цим треба скористатися!"

— Ну що ж, перевіримо! — мовив суворо, і очі його, мов постріл, зблиснули миттєвим спалахом. — Адресу знаєш? Добре… Чекай мене цієї ночі — поїдеш з нами. Якщо він провокатор, то й ми його спровокуємо… Біди не буде — з вовками жити, по-вовчому й вити.

— Але ж він знає мене в обличчя…

— То нічого! Ми тебе козачком одягнемо з папахою на самі очі.

Василь узяв на "діло" ще двох зі своєї "п'ятірки" — Петра Карпенка і неговіркого здорованя Федора Громова. Петро правив за візника десь роздобутого на ніч: шикарного парокінного фаетона. Василь та Федір обрядилися в офіцери і невміло, якось театрально набундючилися. Варя в завеликій для неї солдатській шинелі і густій волохатій папасі коцюрбилася з карабіном, затиснутим поміж колінами, поряд з широчезним у плечах Петром. На щастя, Варя була тоді струнка й тендітна, а то б, либонь, поряд з великогабаритним гевалом Петьком удвох не розмістилися на передку фаетона.

— Тримай гвинтівку ближче до мене, щоб була напохваті, — настановив її Петро. — Коли що, стрілятиму я…

Ніч світилася м'яким місячним сяйвом, була ясна, хоч газету читай.

— От і добре! — збуджено визначив Василь Ірннін. — Цей же гад обов'язково роздивлятиметься в усі шпарини. А нікого з нас він не знає. Наша група нова, провокаторам не до шмиги! Ач, як погоняки на місяці блищать… Кого хочеш засліплять.

— Група-то наша нова, — буркотливо докинув з передка Петро, не озираючись, — але й до біса недисциплінована. Отак їхати без дозволу і наказу!

— Нічого, — бадьорився Василь. — А раптом той гад не один і другий гад його попередить? Це ж скільки наших товаришів ще загине! А гадів повзучих і провокаторів слід нищити на місці — без суду! — поки не вкусили пролетарів усіх країн своїм отруйним, гадючим жалом. Ото і все!

— А якщо він не гад? — не вгавав Петро.

— Тоді вже нам неодмінно влетить! — хвацько проголосив Василь, мов смакував майбутню нагороду. — А ти, Петре, не розпатякуй, а поганяй! Агов, баскі!

Жив Харченко скромно, на околиці, де пізнала в розлогий степ навстріч обрію курна вулиця Довга. Нечутно котилися колеса в пухнастій теплій пилюці, не цокотіли в ній копита. Фаетон зупинився в густій тіні зачаєних на ніч дерев. Василь та Федір спритно й легко зіскочили на землю. Коли йшли до подвір'я, неголосно гомоніли:

— Собака є?

— А чорт її маму знає! Прийдемо — дізнаємося…

Відчинили хвіртку і попрямували до хатини, що біліла крейдою крізь гущавину старих, зашкарублих черешень. Постукали у розквітчане по білій стіні малярськими рожами невеличке віконце.

Зарипіла кватирка, і з хати озвався сонний, роздратований жіночий голос:

— Кого це несе у такий пізній час?

Варя, чуйна і нашорошена, не відчула в ньому жодної тривоги, а тільки якусь ліниву нехіть і прагнення знову зануритися в зігріте ліжко, пересипане полинню від бліх. Це точно, що полинню: так усі влітку роблять.

— Свої! Відчиняй! — упівголоса відповів Іринін. — Хазяїн удома?

— Де ж йому ще бути? — млосно проказала жінка і, мабуть, навіть солодко позіхнула. — Зараз його, сонну тетерю, підніму. Зачекайте хвильку…

Справді, спливло не більше двох-трьох хвилин, і знову в чутливій нічній тиші зарипіло. Цього разу розчахнулися двері. На порозі стовбичив сам господар — двадцятип'ятирічний, невисокий на зріст, але міцно збитий і добре натоптаний м'язами Іван Харченко. Уважно придивлявся

до прибулих і неквапом заправляв за пасок чорних штанів темну, немазку косоворотку.

— Чим можу слугувати, панове? — спитав спокійно, анітрохи не бентежачись.

— Чого так довго не відчиняли? У домі хтось хворий? — замість відповіді запитав Іринін.

— Хворих нема, вже видужали.

Тоді Іринін відказав якимось чужим, "службовим" голосом:

— Хутко одягніться, поїдете з нами, пане Харченко. 6 серйозна справа… Скільки вам потрібно на це часу?

— А що тут одягатися? — добродушно озвався Харченко, що, не змигнувши, ковтнув старорежимного "пана". — Чоботи на ноги та картуз на голову… Зброю брати?

— Неодмінно! Яка у вас?

— Наган…

— От і чудово!

За хвилину всі троє всілися до фаетона. Іван Харченко посередині — поміж Василем і Федором. Варя щулилася, стискаючи метал карабіна, тамуючи подих, боячись проминути й слівце. Її тоді вперше в житті вразив до краю людський цинізм, філософія кендюхового "інтересу", нице гендлярство з-під поли чужою долею, чужим щастям і майбуттям, де живі люди — лише "мертвий капітал". Життя, неповторне людське життя — лише "товар" у подвійній бухгалтерії гендляра-запроданця… Слова

стоять поряд: продаж — запроданець — продажна шкура… "Пан"-зрадник… Тепер Варя над усе жадала одного, того, що годину тому й на думку їй не спадало, а якби слало, то, напевне, вжахнуло б: прагнула власноручно увігнати кулю межи облудні очі зрадника. Прагнула цього і судомливо стискала гартований для смерті, для вбивства, для страти, для кари і помсти метал карабіна. Усе залежить… Від чого? Від того, в чиїх руках гвинтівка: у вбивці — найманця міжнародного капіталу чи в змозолених руках бійця пролетарської революції… Злочин і відплата… Чи буває, щоб з однієї, тієї ж самісінької гвинтівки? Мабуть, трапляється. Вихори громадянської війни кидають створену людським розумом зброю з рук до рук. Також — людей, які по обидва боки класової прірви визнавали одну сліпу до безлічі людських доль судію — смерть. Одна куля гасить радощі життя солоним дощем материнських, дівочих або жіночих, а то й сирітських сліз… Ненависть палила підпільницю Варю, жінку з сухими, вже виплаканими очима.

Вона щулилася в грубій і шорсткій солдатській шинелі, молода жінка, в якої чорна зрада відібрала щастя кохання й тихого сімейного материнства, щулилася, мов запанцирований ненавистю клубок нервів, від чого тремтіла кожна клітина її тіла, і боялася навіть озирнутися, щоб не обпалити гада невблаганним, як остаточний вирок, гнівом. Проте вона всотувала, немов назавжди вкарбовувала до безжальної пам'яті, голоси — навдивовижу спокійний, розважливий і навіть — далебі — дещо зичливий говір Василя Іриніна і нахабно-хизувату, самовпевнено-хвальковиту балаканину зрадника. Харченко почувався вільно й невимушено, бо ж перебував серед "своїх". Небалакучий Федір Громов на все це лише невиразно помугикував — чи то схвально, чи осудливо — не розбереш.

— Пане Харченко, — мовив Іринін, — а ми до вас, власне, з вітанням від пана Боровського. Сам він приїхати не зміг — справи, ви мене розумієте…

— Розумію. Так, так, він казав мені, що має їхати у відрядження до Ростова, — згідливо захитав головою Харченко.

— Ну, що ж, тим краще. Отже, більшовик Чаус з його "п'ятіркою" ваша заслуга? — запитав Василь і одразу поблажливо зазначив: — Гарна робота, чиста.

— Не зовсім чистенько вийшло… Був необережний — вони впізнали мене. Довелося негайно розстріляти, щоб, боронь боже, не переказали іншим… Пощастило більшовичкам — уникли катувань! Взагалі-то, доводиться працювати дуже обачно, щоб не викликати й найменшої підозри у надто пильних товаришочків. Тому й животіти змушений, як злидень, у розвалюсі на околиці. Як уся голота… Хай йому грець!

— Здається, ви й самі в більшовиках ходите?

— Що поробиш? Мушу! З вовками жити, по-вовчому вити… Але завдяки цьому я ж їх усіх як облуплених знаю, ніяка конспірація їх не врятує, всім забезпечу одну доріжку — до шибениці. Скоро, ой, скоро, панове, всі ми остаточно звільнимося від босої голоти, що на достаток тямущих людей зазіхає… Я вважаю так: що моє — те моє. А більшовики звеличили пограбування людей з достатком до рівня державної політики…

— І багато загребли у вас більшовики?

— Достатньо, щоб не забути… Батько в Луганську мав хоч і невеличкий, але цегляний завод — діло вірне, будівельний матеріал завжди потрібен. Мене ж готував собі на зміну та й ганяв мудро по всьому виробництву, щоб я сам власними руками міг випікати цеглину, як пряник. Руки у мене змозолені… Отож і кажу тепер "товаришочкам": "Я — весь ваш, я — пролетар!"

— Хто ж ви, пане Харченко, за політичними переконаннями? Монархіст, анархіст, есер?

— Я — хазяїн! І моя програма проста: кожну злодійську руку, що тягнеться по чуже, горбом нажите добро, відтяти сокирою! Ото й уся розмова, тому й з вами співробітничаю. За обопільною угодою, значить… Вам — звитяга, мені — зиск!

— Жінка знає?

— Що ви? Це ж все одно, що піти розпатякувати на базарі…

— Атож, роботка у вас, скажемо прямо, складна й невесела. Та й небезпека чигає звідусіль… Хоч наша платня вас задовольняє?

— Гріх скаржитися — дещо склав на прийдешнє. Але довелося закопати, подалі від жінчиних очей… Мені не лимонадними "шкуринками" віддячують, а справжніми "миколаївками". Є гроші! Коли вщухне уся ця ревверемія, я собі хутірець на безлюдді в степу куплю, щоб і байрачок там з джерельною водицею був.

— А що ж цеглярня в Луганську?

— Яка цеглярня? Від не! самі цурпалки лишилися, її ті іроди-пролетарі, коли тікали від німців та Краснова до Царицина, розграбували та й спалили дощенту… Ні, таки добрий хутірець куплю, щоб на сто верстов навкруги пролетарським душком і не тхнуло! Сам собі паном буду! Американську ферму влаштую з трактором і маслобойкою, спеціалізовану на кукурудзу та соняшники. А там недовго й олійний заводик спорудити…

— Ну, пане Харченко, для отакого, вимріяного вами розкішного життя гроші потрібні. Вам би не дрібноту, а жирних налимів у підпільних корчах виловлювати. Цікаво, комітетчиків Лиманського, Михайла Кочина і Олексія Чорного — то ви засвітили? Пригадую, за їхні голови грошей не шкодували, віддячили валютою.

— На превеликий жаль, не я, не мені тоді доля всміхнулася. А шкода… Я тоді з розпачу мало не сказився! Адже можна було б заразом взяти і рідного брата Олекси — Володьку Чорного. А цей — більшовицький голова всього Північного Кавказу, та ще й Кубанської і Терської козачих округ. І Михайло Маслієв, права рука Володьки Чорного, мов вітер у полі, завіявся… Одне слово, не моя то робота, бо дурна.

— І який же телепень напсував?

— А Васько Абросимов… Він теж, як і я, більшовицький "підпільник"…

— Поквапився, йолоп, виходить.

— Здуру, молодий і зелений ще… Та й у вас, у контррозвідці, вчасно не дотямили.

— Значить, Володимир Чорний і Михайло Маслієв вислизнули з рук… Чи є у вас шанси на успішний розшук?

— Звісно, шанси є і то неабиякі. Зараз вони ховаються десь у горах у хевсурів. Шукати там — марна й безглузда справа. Та вони неодмінно спустяться на рівнину. Куди ж їм подітися, коли головні їхні турботи тут, у великих містах, а не в безлюдних ущелинах… От за їхні голови щедро дадуть, і цієї нагоди я вже нізащо не промину!.. Заздалегідь попереджаю: платню візьму лише золотом! Тільки золотом, а не папірцями, хоч би й англійськими фунтами…

— А свинцем відплати не хочеш? — видзвонюючим від люті голосом нараз просичав мовчазний Федір і цим зіпсував усю, таку вдалу гру Василя.

Харченко сполошився, запізніло заволав, лякливо й розпачливо:

— Хто ви такі?.. Куди мене везете?.. Пустіть мене!..

Молоденький солдатик, що тулився поряд з візником, раптом рвучко повернувся до нього обличчям і пропалив таким ненавидячим поглядом, що у зрадника перехопило подих і волосся піднялося сторч. В очі йому дивилася смерть, яку і навколішках не вблагаєш…

— Варко! — видихнув Харченко і зірваним голосом пискнув: — Караул!..

Федір затулив йому пельку широкою, як лопата, долонею. Харченко враз занімів, і чути було тільки натужне, безсиле мукання.

— Федю, не придуши завчасно, — мовив Василь, ані словом не дорікаючи, сам, напевне, ледь тримався. — Візьми його наган.

Фаетон зупинився, де бурхливий Терек шумує. Варя клацнула затвором. Петро лівою рукою обійняв її за тендітні плечі, а праву поклав на карабін.

— Не жіноча це затія, Варю. Сиди собі тут… Ведіть гада, хлопці!

І тоді її здушило ридання без сліз у висушених горем очах, ще не виплакане до кінця жіноче, солоне лихо, що набрало для неї химерних форм безнадійної життєвої порожнечі.

Пролунав постріл. Прошите кулею тіло, велике і важке, без зойку шубовснуло в швидкі струмені холодного навіть улітку, завжди нескореного Тереку.

З темряви долинув суворий голос Василя:

— Не будемо баритися — поїхали по Абросимова. Цієї ночі почистимо гадів…

… Світ стулився для Варі до чотирьох стін, де вона пестила свою єдину радість і втіху — сина. Він ріс, дужчав і, мов на згадку про лихоліття, все більше нагадував батька — обличчям, статурою, вдачею. Ніби в ньому відроджувався і поставав з небуття сміливий підпільник — відчайдуха Чаус, по-юнацькому гінкий і по-чоловічому міцний, жвавий, веселий, відкритий, приязний. Біда оселилася в хаті літа 1938 року, коли прийшов трикутник без поштової марки, що син її, лейтенант-прикордонник Валерій Степанович Чаус, загинув смертю героя у сутичці з білогвардійцями, влаштованій з провокаційною метою бандитськими недобитками отамана Семенова. Ті засіли під крильцем японської вояччини в Харбіні…

І з того розпачливого, спустошливого дня чотири стіни взяли всенький світ у чорну рамку, а ще одне фото над узголів'ям оздобила муарова стрічка навкіс. Степан і Валерій, схожі один на одного, як близнята (лише одяг їх різнив), назавжди завмерли молодими, і тільки Варвара Іванівна, дивлячись на їхні уважні очі,— що невідступно стерегли її зі стіни по всіх кутках кімнати, поволі сивіла. Перший рік по загибелі сина усе навколишнє мовби знущалося й глумилося з її недолі — курортні веселі пустощі, невгавні й бурхливі, молодеча жвавість та заповзятливість, сміх і танці до ночі; тоскно стискалося серце, коли бачила щасливих юних матерів. За чужу радість і чуже щастя вона сплатила двома найдорожчими життями, і відтепер жила тихо, відлюдкувато, не вимагаючи ні від кого співчуття, не шукаючи серед чужих ані крихтини життєвого щастя для себе, бо не бажала мізерного подаяння щедрої до інших долі, занепадливого знущання із себе самої.

… Швидка тінь майнула на подвір'ї і відірвала Варвару Іванівну від сумовитих думок. "Мабуть, якийсь німак знову пнеться на пиятику до моєї німкені", — з відразою подумала вона і скоса повела очима на двері до кімнати квартирантки. Від хвіртки насправді простував німець, ясна річ, офіцер, бо з рядовим складом фрейлейн Крістіна Бергер не водилася. Пес, що теж належав німкені, заступив прийшлому шлях, хижо вишкірився і люто загарчав.

— Век, донерветер! — вилаявся німак і зашкрябав на животі по кобурі пістолета. — Цурюк!

"Господи, борони від біди!" — Варвара Іванівна підхопилася, хутко накинула на голову велику хустину і вийшла на подвір'я.

— Забери пса, хазяйко! — зарепетував німець ламаною російською мовою. — Геть його, інакше пристрелю!

— Боронь боже, пане офіцер! — запричитала Варвара Іванівна. — Це не мій псяюра. Не вбивайте його, ласкавий пане… То пес німкені… Вона у мене квартирує… Пес — фольксдойче, пане… Фрейлейн з гестапо… Ви мене ферштеєте? Пані дуже закохана у свого німецького пса!

— О, приємно чути — у домі німкеня! — зрадів офіцер. — Це мене ще більше влаштовує. Гут! Мені теж потрібна квартира, — він помахав пістолетом у бік хати. — Маєш сарай, хазяйко? Гут! Житимеш у сараї… Ха-ха! Шнеллєр, матка, бістро… Потримай німецького пса. Не бійся, він тебе не зжере — німецькі пси унтерменшами гидують, ха-ха, матка…

Варвара Іванівна потримала пса, а потім пішла в дім слідом за офіцером, що вже безцеремонно і діловито нишпорив по всіх закутках з пістолетом напоготові. Він зазирнув до кожної кімнати, лише тоді вклав пістолет назад до кобури. Обличчя його нараз вияснилося і полагіднішало.

— Ну що ж, — мовив він з дружньою лукавинкою, — добрий вечір у вашій хаті, шановна Варваро Іванівно!

Старенька від несподіванки розгублено присіла на стілець, стягнула, мовби захищаючись, на грудях пухнасті кінці хустини. "Хто він? — майнула тривога. — Звідки знає мене?" Вона ніколи не бачила його раніше, у цьому не було жодних сумнівів. А офіцер акуратно завісив

вікно, клацнув срібною запальничкою. Засвітився гніт гасової лампи на столі.

— Погано почуваєте себе? — запитав стурбовано.

— Нічого, минеться, — бурмотіла, збираючись з думками. — Злякалася за пса… Перепало б мені від німкені, страх і подумати… А ви справді шукаєте квартиру, пане офіцер?

— Ні, Варваро Іванівно, — відповів він і додав з притиском: — Я шукаю шкатулку…

— Яку шкатулку? — ще більше занепокоїлась Варвара Іванівна, а в пам'яті вмить виринув той день, коли востаннє бачила Василя Іриніна. Саме того дня вперше зайшла мова про шкатулку — за тиждень, як увійшли до міста окупанти.

Підполковник Василь Тарасович Іринін виглядав уже далеко не на того гомінкого, бурхливої вдачі Васька, що, сповнений рішучості і свого розуміння революційного обов'язку, за одну ніч знищив з друзями двох небезпечних зрадників, які вміло було втесалися до лав підпільників і завдали їм відчутних, болючих ударів. Тоді йому, за його ж висловом, "славно влетіло за партизанщину з анархічним ухилом", але ж він, пишаючись по-хлоп'ячому власним геройством, тоді до пуття так і не відчув своєї провини. Тепер був геть сивий. Ген куди й подівся в’юнкий, чорний чуб! Але його м'яке, як і замолоду, волосся гарно лягало шовковим зі сталевим відблиском шоломом, навіть дещо скульптурно підкреслюючи якусь античну твердість у рисах його непересічного обличчя, змужнілого, мов карбованого з бронзи, проте з геть поораним глибокими зморшками широким опуклим лобом. Василь назавжди, ще з північнокавказького підпілля й рухливих фронтів, подекуди — без тилу та флангів, громадянської війни, пов'язав свою бурлацьку долю з контррозвідкою, з боротьбою з зачаєними ворогами, спекулянтами, непманамн-валютниками, шкурниками, контрабандистами та іншою

наволоччю, згодом — із промисловими шкідниками, диверсантами, націоналістичним охвістям та професійними шпигунами. Може, тому так і не знайшов часу на кохання та шлюб? Так і не встиг покохати…

— Вибачай мені, Варю, що завітав до тебе не на чай з твоїми чудовими маковими жоржинами, — мовив втомлено і провів долонею по обличчю, ніби знімаючи оту сіру втому. — Ще не забула нашу спритну "п'ятірку"?

— Не треба, Василю…

— Як не треба, то й не треба… Я до тебе з проханням, Варю.

— Ти ж мене знаєш, Василю…

— Знаю, тому й прохаю. Проте наша справа суто добровільна.

— Розумію… Але що ж я можу?

— Мабуть, багато, а наперед усього не завбачиш… Наприклад, можеш залишитися під німцями, тримати конспіративну квартиру, забезпечувати зв'язок з партизанами. — Він звів очі на однаково молодих Степана й Валерія, хвильку помовчав, а тоді мовив згнічено, як вибачався: — Фотографії доведеться зняти…

Він залишив їй тоді чепурну шкатулку, а ключ забрав. Наказав укарбувати до пам'яті набагато вагоміший ключ — пароль.

Мовив:

— Ховай шкатулку добре — німці грабують. А без шкатулки… Так, не дуже розумно, але й переграти вже часу нема! Шкода, не я планував…

Ось ця шкатулка, по яку досі ніхто не приходив, зараз Варвару Іванівну до краю нуртувала.

— Ви якою шкатулкою цікавитеся? — промовила вороже. "Свій чи провокатор, гестапівська нишпорка?" — питання життя та смерті, і не лише її, прожитого…

— Вашою сімейною, батьківською спадщиною, — усміхнувся прибулий.

Варвара Іванівна, попри свою недовіру, наважилася.

— Шкатулка є, та нема ключа від неї, — відповіла паролем.

— Була б шкатулка, відмичка знайдеться, — відповів він другою частиною пароля і вийняв з кишені мундира невеличкий ключик, оздоблений позолотою, точнісіньке такий, який сховав собі Василь Тарасович.

Та це ще було не все. Хоч Варвару Іванівну охопила радість, зовні вона ще більше спохмурніла.

— Беріть, грабуйте останнє, ваша влада… Бога на вас немає! — пішла на кухню й вийняла шкатулку.

Твердо пам'ятала умову: її мусить відкрити лише той, хто принесе ключ. У цьому й полягав головний секрет: своя людина мала знати, як саме відкрити шкатулку.

Незнайомець взяв її до рук, спокійно виважив, ніби замірявся жбурнути, поглянув лукаво на Варвару Іванівну, а тоді вправно встромив ключа, зробив поворот. Замочок клацнув, і кришка пружно відскочила. Але офіцер не клав шкатулку на стіл. Він намацав під замочком непримітний важельок, обережно пересунув його вбік і зробив ще два

оберти ключем. Залунала весільна осетинська мелодія, хвацька й весела. Чути її Варварі Іванівні, пойнятій багаторічним сумом і жахами фашистської окупації, було навіть дико.

— От і маємо в нашій роботі музичний антракт, — співчутливо пожартував офіцер, певно, помітивши її тамовану тугу.

— Так, музичний…

Варвара Іванівна щодня нетерпляче чекала цієї зустрічі, та коли вона сталася, то чомусь розгубилася від хвилювання.

— Добрий вечір, товаришу, — сказала тихо, вперше за дні окупації вимовляючи це звикле, але, виявляється, таке чудове і багатосяжне слово "товариш", з яким можна звернутися нині тільки до радянської людини, до незрадливого сина і захисника Вітчизни, до товариша по зброї.

Незнайомець, помітивши її хвилювання, стримано й м'яко проказав:

— Звіть мене Владиславом…

— Рада бачити вас, товаришу Владислав. Дуже рада! Ви вже вибачте мені, може, за надто прискіпливе екзаменування…

— Ну що ви, Варваро Іванівно? Навпаки — я б стурбувався, якби ви щось забули або поспіхом пішли зі мною на контакт. А втім, Василь Тарасович мене попереджав, що ви не із забудьків. До речі, він дуже турбується про стан вашого здоров'я. Як ви себе почуваєте?

— Трохи серце клопоту завдає, — вдячне відповіла жінка. — Але мусить тягти… Ще мусить! Особливо — зараз… Та чого ж ми все стоїмо? Сідайте, товаришу Владислав, прошу. — І додала українською мовою: — Гість у дім, свято в дім, та частувати чим…

— Ви, здається, родом з Полтави? — присовуючи до себе стільця, запитав посланець підполковника Іриніна.

— Гай-гай, коли це було, давно звідти… Тепер я більше місцева, чи то осетинка, чи кабардинка…

— Атож, куди лишень доля не закидає людей… Однак, Варваро Іванівно, часу в мене обмаль — тож перейдемо до справи. Як у вас йдеться?

— Ніби добре, нівроку… Та що це я кажу? Поки фашисти тут, ніякого добра не буде… Завдання Б цілому виконані, наші люди успішно вкорінилися і в управу, і в місцеву поліцію… От зв'язку тільки досі не мали.

— А як з вибухівкою?

— Та скарг нема, але годинникових механізмів замало. Дістати, ясна річ, нам ніде.

— Так, про це потурбуємося… Майстерня тут? — Владислав показав на підлогу.

— Ні, довелося перебазуватися в інше місце. Все через неї, — Варвара Іванівна кивнула в бік кімнати німкені. — Така пронозиста пройда, що й мови нема. Усе в хаті, мов ота миша, винишпорила. Просто лють бере. І не дивно було б, якби чужа, а то ж своя, колишня радянська, звідкілясь з-під Львова. Викохали гадюку на свою голову. Німаки так і пруть до неї роєм. Додому привозять неодмінно машиною. І все офіцери, перед рядовими носа дере і губи копилить. Тьху на неї — на блудницю! Одно слово — зрадниця…

"Німкеня з-під Львова, — слухав Варвару Іванівну Владислав. — Молода, вродлива… Невже та сама? А я вже й не знав, де її розшукати…"

— Як її звати? — запитав ніби мимохідь.

— Крістіна Бергер.

"Вона!"

— Де працює?

— Я ж казала — гестапівка!

"Двоє під одним дахом… Небезпечно… Дуже кепський збіг… Добре, хоч не знають одна одну… І ще краще, що перевели в інше місце майстерню… Чи варто їх знайомити? Ні, не варто! Ще викажуть самі себе. А так стосунки між фолькедойче та місцевою виглядають природнішими. У них це — не гра, а вчити ніколи…"

Ніби повторюючи його турботливі думки, Варвара Іванівна мовила:

— Мені, товаришу Владислав, небезпечно з нею під одним дахом. Просто руки в'яже.

— Що поробиш, — знизав плечима. — Зараз тут фашисти квартирні питання вирішують, а не ми…

Чути було, йк біля паркану, на вулиці, зупинився автомобіль. Враз урвалося хурчання мотора. Владислав насторожився прислухаючись, Варвара Іванівна теж замовкла, принишкла. Клацнули дверцята — раз і вдруге. Знадвору залунали голоси — жіночий і чоловічий. Радісно і тонко заскавучав пес, як це робить собака перед хазяїном, — в'ється біля ніг і ледь не плазує.

— Віт, на місце! — владно наказав російською мовою жіночий голос. Потім — сріблом — сміх і джерготання німецькою: "Ні, ні, гер Мюллер,

навіть не благайте. Сьогодні мені, на превеликий жаль, не до розваг. Шкода, але це дійсно так. Надто втомилася за день".

Чоловічий голос, хрипкий і настирливий, неугавно наполягав з незграбною, але прозорою галантністю:

— Нумо ж, фрейлейн Крістіно, принаймні на півгодини! Подумки я з пихою, як найвищу нагороду улюбленого рейху, носитиму божественне намисто з ласкаво подарованих вами розкішних, як ви самі, тридцяти хвилин….

— Ні, гер Мюллер, я втомилася, штурмбанфюрер чекатиме рано-вранці.

— Мила фрейлейн, згляньтеся на мене!

— Ви жартуєте, пане? А якщо я про вашу поведінку повідомлю пана штурмбанфюрера? На ваш погляд, як гер Хейніш це сприйме?

— Фрейлейн Крістіно! Я пропоную дуже коштовне намисто, яке я особисто сконфіскував у багатія-ювеліра з іудеїв… Слово честі німецького офіцера!

— Прикотила, — з неприхованою ненавистю мовила Варвара Іванівна. — Я вийду, причиню за ними хвіртку ти й причеплю на ланцюг пса. Ці іроди вимагають від мене, як від слугині…

"Так, тепер — спокій і ще раз спокій", — поклав собі Владислав, проте перемістив парабелум з кобури до кишені. Заклав руки за спину, почав міряти кроками кімнату з квасним, непогідним виразом обличчя. Гра…

Рипнули двері, і до кімнати ввійшла зграбна німкеня в чорній есесівській формі без відзнак. За нею похапливо гупав розпашілий від надміру вжитого шнапсу, розкуйовджений обер-лейтенант. Не мав на

собі ані кашкета, ані шинелі. Певно, залишив у машині. Побачивши незнайомого і вищого у званні офіцера, обер-лейтенант з-позаду дівчини вітально викинув над її тендітними плечиками руку і хвацько гарикнув:

— Хайль Гітлер!

"Вона, справді вона — Марійка, — тепло подумав Владислав, що не завадило йому застерегти й інше, — а її супутник — гер Мюллер — таки добряче напідпитку…"

— Хайль! — смикнувся й собі, потому заклав руки за спину та й укляк посеред кімнати, заступаючи обом шлях.

Німкеня, що опинилася поміж двома офіцерами, анітрохи не знітилася.

— Чим пояснити вашу появу тут, у мене вдома, пане гауптман? — спитала холодно.

— Так, якого біса ви тут стовбичите? — зухвало розтлумачив її слова розкуйовджений залицяльник.

— У цьому домі, — чітко відповів Владислав, — будуть розміщені бойові офіцери. Розумієте? Дуже затишний будиночок для приємного відпочинку фронтових героїв. Якщо приязне сусідство панів офіцерів чарівній фрейлейн не заважатиме…

— А чи відомо вам, що цей будиночок належить службі безпеки? — холодно наголосила було німкеня. — Ви повинні негайно… — Та враз її голос зламався, і вона урвала на півслові: тільки зараз впізнала його — товариша Маркова, її доброго львівського знайомого, свого молодого опікуна й першого-найпершого наставника — тоді старшого лейтенанта Олексія Маркова, тепер такого змужнілого. Яке ж звання у нього зараз, по цілому році страхітливої борні?

Усе — минуле й сьогочасне — разом спливло перед очима в метушливо-хаотичному калейдоскопі спогадів. Стривожений Львів. Розбурхана людом залізниця. Він — Олексій Марков, що в якомусь вокзальному закапелку, подалі від очей, можливо, ворожих, дає їй останні інструкції на межоване між життям і смертю майбуття, на її прийдешню безвість без певних координат у часі і просторі. І її "мати" з легенди розвідниці — справжня фрау Бергер зі справжньою дочкою Крістіною серед тлумаків та валіз на пероні, — з якими вона мала евакуюватися, а в дорозі заприятелювати і всотувати їхні балачки й спогади, щоб кістяк її легенди увібрався в цупке "м'ясо" родинних і побутових реалій. А потім — усе, як на сповіді у кабінеті Хейніша. І знову, як на допиті у штурмбанфюрера, на її очі навернулися сльози — дівоча нетренована реакція на жахливі події, що, здавалося б, непосильним тягарем чавлять веселу і ще донедавна безжурну вдачу, тремтливу жагу до світла й безхмарною щастя красуні юнки, учорашньої третьокурсниці Київського університету. Не розвідниці, ні, лише студентки, яка просто відзначалася на курсі в опануванні німецької мови, що й визначило для неї вкрай нелегку долю. І теперішні її професійні знання розвідниці, як і тоді у Львові, куди її терміново перекинули літаком, цілком і повністю уміщалися в куці й квапливі за браком часу інструкції старшого лейтенанта Олексія Маркова. А ще — з'явився власний, набутий у небезпеці досвід. І ось вона — давно очікувана і все ж до краю бентежна зустріч: товариш Марков — у польовій формі німецького капітана, вона — у чорній шкурі фашистського вовкулаки…

— Заспокойтеся, мила фрейлейн, — раптом озвався обер-лейтенант Мюллер. — Я нікому не подарую ваших сліз, хоч вони й зворушливі. — Він ступив поперед неї і, намагаючись прибрати владного виду, визивно мовив: — Певно, пан гауптман поклав собі чи то глузувати, чи то знущатися з нас. Адже найближчими днями ми не чекаємо з фронту жодних частин! Хіба що поженемо натовпи полонених…

— Хто це "ми"? — Владислав поводився не менш пихато, намагаючись з'ясувати, з ким, власне, має справу, аби хоч якось зорієнтуватися у несподіваній, непередбаченій ситуації. — Чому ви напівроздягнені? Що за

вигляд і тон? Ви п'яні, обер-лейтенанте! Не варнякайте зайве, а хутенько йдіть відпочивати. Я бачу, зустріч з патрулем була б для вас вкрай небажаною…

— Ха-ха-ха! — радісно вискалився Мюллер. — Та ви хоч уявляєте, хто я? Можу повідомити: помічник місцевого коменданта. Отож, дозвольте поглянути на ваші документи! Це наказ!

— О, не варто гарячкувати! Будь ласка — ось вони, мої документи. Переконайтеся особисто, що вони в абсолютному порядку…

Та ледь Мюллер зазирнув до офіцерської книжки Владислава, як скинув на нього очі — переможно і хижо.

Обличчя його враз посуворішало. Впевнено сховав документи до нагрудної кишені. Трохи глузливо процідив:

— Здається, пане Лотар Краузе, вам доведеться разом зі мною завітати до комендатури. Підете самі чи покликати патрулі?

— З якого б це лиха? Схоже на те, обер-лейтенанте, що ви, попри вашу високу посаду, тяжієте до балаганних жартів, — й не думав коритися "гауптман Краузе".

Проте Мюллер не жартував. Ще позаминулого дня патруль польової жандармерії натрапив у передгірках на потаємну схованку, яку викрила щедра грозова злива. Серед промовистих у таких випадках речей, що наочно свідчили про приземлення в цьому районі парашутиста, знайшли й форму німецького військового капітана. Терміново запитали відомості з контрольних пропускників, аби з'ясувати, кому з фронтових гауптманів забаглося смакувати цілющі мінеральні води. СД цікавили виключно капітани-одинаки. А серед них фігурував і якийсь гауптман Лотар Краузе, на котрого одразу ж впала густа підозра, бо прізвища Краузе не виявилося у списку офіцерів зазначеної за ним частини. І вже другу добу

на Лотара Краузе наввипередки полювали різні служби, ніби азартно грали в захоплюючу лотерею — кому випаде щасливий виграш на залізний хрест за затримання радянського розвідника. І несподівано цей легкий виграш ліг просто до рук обер-лейтенанта Мюллера! Та чи обер-лейтенанта? Чи не успадкує він від міфічного "гера Краузе" цілком реальне для нього — Мюллера — звання гауптмана? Далебі, вельми і вельми вірогідно, бо військове щастя саме лізе до рук і, безумовно, з переможним фіналом у коханні. Головне зараз — похизуватися перед спокусливою фрейлейн своєю істинно арійською мужністю й рішучістю. Навіть один-другий постріл у стелю або підлогу не завадить. Більше галасу — гучніша слава…

Мюллер, не зводячи з "гера Краузе" некліпно прицільного ока заповзятого мисливця, витяг пістолет.

Тієї ж миті в тісних стінах невисокої кімнати сухо ляснув постріл.

Обер-лейтенант на якусь секунду задерев'янів, в його очах спершу майнув подив — лише подив і більше нічого, а коли їх затуманив біль, він незграбно повернувся до Крістіни Бергер і клекотливо пробелькотів:

— Швайнкерль!.. Ду ферфлюхтер…[38]

На більше сил йому не стало. Спочатку з глухим стуком впав на підлогу пістолет, потім до ніг Крістіни поліг і його власник.

Дім огорнула чуйна тиша. Вона була тремтлива й чутлива до найменших шерехів. Вона соталася з усіх закутків і нашорошено заповзала в усі щілини. Вона фізично відчутно попливла з хати важкими сторожкими хвилями на подвір'я, у темний садок, німотну вулицю, немовби все ширшими колами вимацуючи можливу небезпеку. І разом з тишею ширшала чутлива настороженість двох живих людей над мертвим тілом. Чи не озветься ніч тривожним криком, брязкотом зброї,

полохливими пострілами? Було тихо. Тільки на стіні невтомно цокотіли ходики.

Першим порушив мовчанку Владислав. Він схилився над забитим, перевернув його горілиць, витяг з нагрудної кишені документи на ім'я Лотара Краузе, ледь чутно зронив:

— Сконав.

Крістіна, бліда і змертвіла, досі непорушно стояла з невеличким, завбільшки в хлоп'ячу долоню вальтером у руці.

— Чому стріляли? — сухо запитав Владислав. — Чи розумієте, що ви накоїли?

Вона над силу розтулила стиснуті в ниточку губи, відповіла чомусь пошепки геть безбарвним голосом:

— Я мусила… Іншого виходу не було…

— Чому? Ситуація звичайна — погарикалися поміж собою двоє офіцерів, один з них перевищив владу, бо запаморочилася голова від надміру випитого… Ото й усе!

— Учора я друкувала наказ про розшук і затримання радянського розвідника Лотара Краузе… Мюллер назвав це прізвище… Що я мала робити?.. Радитися з вами, Олексію Васильовичу?

— Так, — крекнув Владислав, — тепер — ясно. — Він помахом вказав на вальтер, до якого прикипіли білі, тонкі пальці Крістіни: — Ваш табельний?

— Ні, це його пістолет, Мюллера… Він щойно подарував мені його, як вояцький презент… У машині, коли їхали…

— Водій бачив?

— До жінок він волів їздити без водія…

— Отже, у машині…

— Нікого, — закінчила за нього Крістіна.

— Гаразд. Пістолета позбудьтеся так, щоб його неможливо було знайти. Труп я заберу з собою, машину теж, аби створити враження, що він повертається: не маю сумнівів — хтось та вас обох у машині бачив і запам'ятав. Мюллер — птах видний… Та й ви, Марійко, нівроку…

— А як же ви самі, Олексію Васильовичу?

— За мене не турбуйтеся. З першою-ліпшою частиною вирушу на передову. Шлях недалекий. А там майну до наших…

Нараз у дверях виникла Варвара Іванівна. Побачила на підлозі труп німця, пістолет у руці німкені. Хазяйка пополотніла, схопилася за серце, не тямлячи себе, важко подалася назад.

— Хальт! Стояти! — рішуче підняла на неї пістолет Крістіна. — Що з нею робити? — запитала Владислава.

Він м'яко узяв її за руку, розчепив її пальці.

— Віддайте краще пістолет, Крістіно, мені. Ви надто запальні. Це недобре — ще накоїте лиха. Нерви слід тримати в залізній узді. — Він

ледь помітно посміхнувся і мовив, звертаючись до обох жінок: — Тільки без зайвих емоцій — тут усі свої…

— О господи! — тихим стогоном вихопилося у хазяйки.

— Спокій, Варваро Іванівно, спокій… Назовні нічого підозрілого не помітили?

— Тихо, нікого не видно. Темно, хоч в око стрель…

Вона мовила це і несамохіть затулила рота, поглянувши на забитого, що лежав горілиць з розплющеними скляними очима.

— Тим краще, — наче нічого не помітивши, провадив Владислав. — Вранці по нього похопляться і знайдуть труп… От що, — він по черзі поглянув на обох жінок, — якщо вас розпитуватимуть, тримайтеся за будь-яких обставин одного: до хати не завітав, погомонів біля хвіртки та й покотив собі далі. І запам'ятайте час, — він демонстративно підтягнув гирку жерстяних ходиків, — тільки не зазначайте точно, а кажіть приблизно, аби зберігався певний простір у часі. Може статися, що розбіжність у хвилинах буде рятівною. — І додав суворо: — Може статися й навпаки — німці розвідку теж не з дурнів комплектують… Повторюю: не заходив, погомонів — поїхав. Час — приблизний, бо жодній з вас не було ніякої потреби дивитися на годинник.

— Зрозуміло, — мовила Варвара Іванівна.

— Де його шинель та кашкет? — звернувся Владислав до Крістіни.

— У машині.

— Подивимося, чи не залишилося де слідів крові.

— На підлозі ніби нема, — Варвара Іванівна схилилася з гасовою лампою. — Трохи під одягом…

— Варваро Іванівно, подбайте, щоб ніде ані кровинки не було, скрізь після нас подивіться — у кімнаті, в коридорі, надворі, на стоянці машини. Не здумайте мити підлогу — це тільки посилить підозру, якщо вона виникне. Знайдете цяточку — просто акуратно зніміть її ножем, а місце замастіть олією. Крістіно! Я дуже перепрошую, але змушений звернутися до вас з неприємним проханням — допоможіть мені донести до машини труп. Зрозумійте мене правильно: ми не можемо лишати жодних слідів. Необхідно винести його обережно, мов порцелянову ляльку. Ще раз перепрошую за прикрість…

Марков стурбувався, коли побачив, як розширилися зіниці Крістіни, а вона вражено дивилася на нього, до глибини душі зворушена його безмежною людяністю і делікатною чуйністю, що не зраджують навіть у такій моторошній ситуації. Є безліч людей, яким до кінця не зрадить мужність. Є люди, які, мов святиню, пронесуть крізь усе життя своє незрадливе кохання. Є люди, які втрачають життєві принципи лише з власним життям. Та мало знайдеться й серед них таких, які й за найдикіших обставин збережуть у собі цнотливе, побожне ставлення до жінки, свою чоловічу, ніжну обережність. А Марков цього за собою навіть не помічав…

— Про що мова, товаришу…

— Стоп! — зупинив її Владислав, бо відчув, що дівча ладне порушити конспірацію. — Візьміть його за ноги — буде зручніше.

Труп уклали в проміжок поміж сидіннями. Вкрили шинеллю.

Владислав сів за кермо. Поряд, спираючись рукою на відчинені дверцята, стояла Крістіна.

— Доповідайте, тільки коротко і найсуттєвіше, — службово мовив Марков. — Якщо виникне необхідність, запитаю додатково.

Але Крістіна не годна була укластися в лаконічні речення і доповідала не так коротко, як швидко, дбаючи лише про те, аби не забрати у Маркова зайвого часу. Голос її, глибокий і притишений, бринів схвильовано:

— Як і було передбачено, я спочатку влаштувалася на роботу в бургомістраті. Потім на мене ввернули увагу з СД. Перевіряв сам Хейніш. Мене зарахували до штату на посаду особистої секретарки з обов'язками перекладача. Хейніш намагається ставитися до мене як шляхетний вихователь. Незрозуміло поводиться його помічник Віллі Майєр. Він приязний до мене, наодинці не дуже обережно кепкує із себе і перемог німців. Якось він докинув, що, коли мені буде недобре, він допоможе. Од відповіді на запитання, про яку допомогу йдеться і за яких обставин, ухилився.

— Будьте обережні, Крістіно. Можливо, це гачок — ви серед ворогів, хитрих і підступних, не сподівайтеся на людяність... Чому досі не озивалися?

— Я втратила зв'язок, На тому місці, де закопана рація, споруджено військову майстерню.

— Які зібрали оперативні відомості?

— З письмових — лише уривок, але, здається, важливий, з донесення начальника штабу 1-ї танкової армії.

"Уривок" справді був надзвичайної ваги. Йшлося про "нове планування армії на подальше ведення наступу: через пустельність степової місцевості поблизу Каспійського моря між Тереком та Маничем неможливо виставити сильні частини. Також і питання постачання водою

пов'язане з колосальними труднощами, оскільки передбачається боротьба за окремі колодязі, які супротивник залишив у негодящому стані. Тому наступ повинен вестися з рубежу Баксан — Моздок, тут напрямок головного удару.

Можливість форсувати Терек під Моздоком є найвигіднішою, оскільки широчінь ріки тут не перевищує 100 м. Таким чином, під проводом командира 3-го танкового корпусу об'єднується група, що складається з румунської гірської дивізії, німецьких гірських частин, наданих цій дивізії, і що посилена полковою групою 23-ї танкової дивізії, завданням якої буде — посунутися західніше та південніше Тереку на Орджонікідзе і відрізати військові шляхи.

40-й танковий корпус з 3-ю танковою дивізією і з частиною сил 23-ї танкової дивізії, а також знову підпорядкованою 13-ю танковою дивізією готує наступ у районі Моздок через ріку Терек, створює передмостовий плацдарм і опісля наводки моста рухається на Грозний.

52-й армійський корпус іде слідом за 40-м танковим корпусом через Моздок, щоб пізніше просуватися на Орджонікідзе.

Після форсування Тереку передусім необхідно знищити супротивника, що знаходиться в завороті Терену, і для цього ввести в дію достатню кількість танків для удару на Орджонікідзе"[39].

— І все це ви носили з собою? — із співчутливим сумом запитав Марков. — Ще маєте ще доповісти?

— 13-та танкова дивізія під командуванням генерал-майора Герра рухається з району Армавіра, з району Нальчика — 3-тя танкова дивізія генерал-майора Брайта. Піхотою командують генерал-майори Рюкнагель і Клепп. Оволодіння Головним Кавказьким хребтом покладено на 49-й гірськострілецький корпус, що дислокується в районі станиці Невинномиської і міста Черкеська. Командує генерал гірських військ

Рудольф Конрад. Корпус складається з 1-ї та 4-ї гірськострілецьких і 97-ї та 101-ї гірсько-єгерських дивізій. Окрема складова частина — дивізія "Едельвейс". Багато хто з вояків цієї дивізії до війни відвідували Кавказ як спортсмени і туристи, добре вивчили перевали. Зараз "едельвейси" перебувають у районі Північної Теберди. І ще. Для боротьби проти партизанів та підпільників Північного Кавказу прибув каральний батальйон особливого призначення "Бергман" — "Горець", що складається зі зрадників Батьківщини та націоналістичних недобитків. Політичний керівник — німець на прізвище Оберлендер.

— Як? — не стримався Марков.

— Оберлендер.

— Ім'я знаєте?

— Теодор.

— Звання?

— Обер-лейтенант.

— Таки він! — мовив, нічого не пояснюючи. — Доповідайте далі.

— З найголовнішого — це вже все… Стривайте, здається, патруль… І справді — йдуть сюди! Накиньте на себе шинель Мюллера. Давайте мені свою, я його накрию… І кашкета, його кашкета насуньте якомога нижче, прямо на очі… Ось так він носив! Перепустка ось тут… Ну, чого чекаєте? Обніміть мене і цілуйте… Мюллер у таких випадках не соромився і не зволікав…

Владислав ніжно обняв її легкий стан, притулився до її свіжого, теплого, мов нагрітий сонцем шовк, обличчя, і від цієї вимушеної "службової" ласки у нього за мить аж попливло в очах, бо ніколи не

розкошував і такою. Поцілунок з чарівною дівчиною під прицільними цівками автоматів…

— Ауфштеен![40] — почули різкий зигук. — Аусвайс![41]

Крістіна грайливо вивільнилася з обіймів Владислава

І, кокетуючи, посміхнулася:

— Ось перепустка. Але в даному випадку гер помічник коменданта не потребує глядачів… Бачите, сердиться!

— О, пане обер-лейтенант, тисяча пробачень! У темряві не впізнали вашої машини.

— Геть! — люто просичав крізь стиснуті зуби Владислав.

— Слухаюсь!

Патруль хутко, ледь не бігцем поринув у темінь.

Владислав натиснув на стартер. Обганяючи патрульну трійцю, висунувся з протилежного боку машини, аби вояки бачили тільки його потилицю, і гукнув під гуркіт мотора:

— Ауфвідерзеен, фрейлейн![42]

Розділ сьомий

ВАРІАНТ "ЕСМЕРАЛЬДА"

Під ранок, коли за вікном ще тільки починало ледь сіріти, в узголов'ї гауптмана Функеля настирно задзвонив телефон. Цей телефон дзвонив

лише на випадок нагальної тривоги або ж на випадок термінової розмови з дуже високими чинами, і сон покидав коменданта на перший же його деренчливий поклик.

Досі телефон промовляв до гера коменданта виключно німецькою мовою, і тому, коли Функель зачув російську, він за своєю рефлекторною звичкою не годен був одразу щось второпати. Справа ускладнювалася ще й тим, що сам Функель ніколи не ходив у завеликих мовознавцях, а тицяти в груди твердим, мов цвях, пальцем зараз було геть нікому. Отож, долати мовні труднощі доводилося, нервово тупцюючи на ногах-жердинах у вузьких блакитних кальсонах та ще босоніж на охололій за ніч підлозі.

— Хто говоріль? — люто волав у телефон гер гауптман.

— Зазроєв, гер комендант…

— Какой такой комендант Зазрой до тойфельмутер[43]? Я вас буду розстріляйт! Ві отшень вінувайт!

— Вибачаюсь, пане-гер комендант. Я — рядовий поліцай Зазроєв. Зараз стою на посту! Мушу доповісти…

— На посту? Отшень карашо! Но потшеиу на посту меня буділь? А?

— Мюллер спить! — простогнало у телефоні.

— Ах, так! — нараз визвірився Функель. — Ті — тупа остсвиня, Зазрой! Мюллер отшень спіт, а ті посмель меня отшень буділь? Каналья!

— Вибачаюсь, дуже п'яний…

— Ті отшень п'яний свиня, Зазрой? Випівка водка для зольдат і офіцір єст отшень карашо… Гут! Но потшему ті випіль шнапс на слюжба?

— Так не я п'яний, а Мюллер п'яний спить…

— А затшем ті к нему прішьол? Я тебе не понімайт нікак. Ферштест ду?[44]

— Перепрошую, пане-гер комендант, але це не я до Мюллера прийшов, а навпаки — Мюллер приїхав на своєму авто і спить… Всім — страх і жах Мюллера будити. Що мені робити, гер комендант?

— Охраняйт! Куда Мюллер прієхаль шляфен, то іст поспаль?

— На штрассе Станична, на перехресті з Владєй-Кауказштрассе.

— Зазрой, слушаль мой слово: стоять на Штанішнаштрассе і нікого к машина нє подпускайт. Я буду отшень бістро приєхаль на твой пост і сам смотрель, как отшень некарашо Мюллер шлефт… Ферштест ду?

— Ясно, пане-гер комендант!

"Невже цей мерзотник Мюллер і справді так по-свинськи набрався, що спить серед вулиці? — поспіхом одягаючись, гнівно думав гауптман Функель, добре знаючи про алкогольні нахили і п'яні витівки свого помічника. — Це ж ганьба! Сором! Боже мій, страх і подумати, що станеться, коли про все дізнається цей закоханий в плакатну арійність Хейніш… Проте добре, що ця тубільна свиня Зазрой таки допетрав мені вчасно зателефонувати. Ну ж і влаштую я цьому нікчемі Мюллеру побудочку!.."

За кілька хвилин "опель-гапітан" Функеля вже мчав свого господарів передранкових, ще сонних сутінках. На перехресті Станичної та Владикавказької вулиць, у грузькій тіні платанів з обдертими

стовбуринами, внаслідок чого з них, оголених і удень рожевих, химерно зависали довгі ремінні ласки сухої брунатної кори, і справді чорніло авто обер-лейтенанта Мюллера. Від цього огидного видовища комендант ще більше знавіснів: "Подумати тільки, цей нікчемний п'яничка дійсно перетворив вулицю дорученого йому міста в нічліжку! Ні, без добрячої прочуханки не обійтися..." З тіні платанів відокремилася незграбна постать у волохатій папасі, насунутій на самі очі.

— Спіт? — суворо запитав Функель вартового.

— Так точно, гер комендант! — виструнчився поліцай. Функель рвонув дверцята машини і осатаніло гаркнув, не шкодуючи голосових зв'язок:

— Мюллер!

Обер-лейтенант і не ворухнувся. Спав собі на задньому сидінні, вкритий з головою шинеллю і закинувши ноги на спинку переднього сидіння. Його лискучі чоботи визивно позирали просто в обличчя пана коменданта ще не стертими, кутими залізом підошвами.

— Ауфштеен, швайнкерль! — заревів Функель і, ухопивши полу шинелі, рвучко смикнув цю імпровізовану ковдру на себе.

"Встати, свиняче рило!" — з повагою до мовних вправ гера коменданта переклав собі подумки поліцай. Та Мюллер не спав...

Його очі були широко розплющені. У цих некліпних очах скляним холодом застиг тваринний, смертний жах. Функель відчув, як його ноги-жердини вкінець задерев'яніли, а по вузькій спині спочатку гостро вдарило морозом, а наступної миті зволожило бридким потом.

— Ті затшем обманівайт мєня? — недобрим, видзвонюючим голосом тихо запитав він поліцая, неквапом витягуючи парабелум. Його очі теж

виблискували смертю, швидкою і невблаганною. — Кто убіль обер-лейтенанта Мюллер? Ті стрілял?

Поліцай отетерів. Його важка щелепа відвалилася, і складалося дивне враження, ніби між волохатою папахою з цяточками нажаханих очей і неголеною чадрою-щетиною утворилося чорне печерне провалля.

— О господи! — глухо долинуло з тієї порожнечі. — Гер комендант, — похапливо заблагав поліцай, — ніхто нікого не вбивав і не стріляв усю ніч… Слово даю! Я особисто бачив, як пан обер-лейтенант зводили приїхати сюди, потім вийшли з машини і, ледь тримаючись на ногах, пересіли на заднє сидіння… Там і поснули вони…

— Ті авто подходіль?

— Підходив… І коли побачив, що гер обер-лейтенант уклалися на задньому сидінні спочити, я почав сумлінно охороняти їхній шляхетний спокій… Згідно з вашим наказом, гер комендант!

— Ті сволочной штючка, Зазрой! Ті придумайт со мной шютка шютіль, да? — Довготелесий Функель схопив невеличкого на зріст поліцая за комір і мало не поволік до машини. — Смотреть! Што ті відель?

— Не може бути! — відсахнувся Зазроєв від мертвих очей Мюллера. — Я ж сам, на власні очі бачив…

Він дійсно бачив, як обер-лейтенант, хитко ступаючи і ледь соваючись, перебрався на заднє сидіння. Він справді деякий час спостерігав, як Мюллер незграбно й п'яно вовтузився там. вкладаючись спати. Він достеменно знав, що на спинці переднього сидіння стирчать ноги спочиваючого начальства. Спритної і швидкої тіні, що майнула в темінь з протилежного боку машини він не помітив.

— Сдавайт оружіє! — Комендант зірвав з плеча очманілого від розпачу поліцая гвинтівку. — Садісь в мой "опель". Будешь расказивайт в слюжба безопасность. Ферштест ду? Гансе! — гукнув він до свого водія німецькою. — Поведеш услід мені машину покійного бідолахи Мюллера.

На подвір'ї СД Функель з неприємністю запримітив всюдисущого руданя Віллі Майєра. Справа не в тім, щоб надто веселий помічник Хейніша чимось дратував коменданта або сунув носа не в своє діло, заважаючи гідно виконувати іншим свій високий обов'язок перед "тисячолітнім" рейхом і особисто фюрером. Ні, цією службовою вадою чиновної нишпорки Майєр не відзначався. Просто Функель вчасно не дотямив привести забитого Мюллера в більш-менш пристойний вигляд, і зараз, як і раніше, ноги небіжчика красувалися ще не стоптаними підошвами поряд із заклопотаним обличчям водія машини. Прикро, та вже нічого путнього не вдієш. А Віллі Майєр легкою ходою пружного, тренованого тіла хутко сунув до них, цікаво позираючи саме на чоботи Мюллера, безумовно, зайві і недоречні як розважальне видовисько.

— Що трапилося? — запитав він Функеля, забувши ранкове "гутен морген" або "хайль".

— Самі подивіться, — буркотливо відповів гой.

Майєр тільки кинув до машини оком і одразу ж діловито поцікавився:

— І хто ж де його?

Функель, їло встиг вилізти з "опеля", лише мовчки знизав плечима.

Майєр відчинив дверцята машини і, зігнувшись, поліз до задубілого Мюллера. Пристрелили обер-лейтенанта зі спини, проте навколо закривавленої цяточки порохового гару ніби не було. А коли це так, що має точно встановити експертиза, то стріляли не впритул, отже, вбивство сталося не в машині. На підлозі валялися розчавлений кимось кашкет

небіжчика і шинель, що горбом сповзла гід час руху. Майєр підхопив її, аби прикрити байдужого до його клопотів обер-лейтенанта, і з кишені вішали чудові, гарної роботи рукавички. Майєр знову мимовільно звернув увагу на їхню вишукану елегантність, і йому пригадалося, як позаминулого вечора Мюллер ледь не перед кожним хизувався французьким коньяком "Мартель" найвищого гатунку та ананасами до нього, а також оцими рукавичками, що їх надіслала йому з окупованого Парижа певна Ельза, заможна дочка юнкера-багатія зі Східної Пруссії. "Мартель" — для всіх моїх друзів! — ліз із пляшками сп'янілий Мюллер. — Дівоча увага і пестощі — лише для мене!" Нахвалявся, бідолаха, по війні з Ельзочкою побратися, а повінчався з костомахою. Проте видудлені пляшки справді сіяв скрізь, у будь-якій компанії…

— Варто вам, гауптмане, особисто доповісти Хейнішу про вбивство Мюллера, — порадив Майєр. — Буде лихо, якщо повідомить хтось інший. А так все вийде на гаразд — ви, наскільки я розумію, принаймні перший опинилися на місці злочину.

— Саме так! — гаряче підхопив Функель. — Я для цього й прибув безпосередньо до вас. Та як знати, коли заявиться; гер штурмбанфюрер?

— Він тут, у себе в кабінеті.

— Чого ж ви досі мовчали, Віллі?

— Боже мій, вам, гауптмане, все треба розжовувати до дрібниць. Невже ви гадаєте, що я з власної примхи стовбичу тут з самісінького передранку?

— Авжеж, любий Віллі, я про це не подумав… Невиправна втрата сердеги Мюллера геть вибила мене з колії. Але, Віллі, не відмовте в маленькій люб'язності…

— Слухаю вас.

— Я волів би зайти до Хейніша разом з вами. Ви ж його улюбленець, і ваша присутність, сподіваюся, дещо згальмує цілком виправданий гнів пана штурмбанфюрера.

— Згода! У цій делікатній справі я охоче складу вам компанію.

— О, Віллі, навіть не знаю, чим вам віддячити…

— То не біда, бо я знаю — білозубо всміхнувся Майєр. — Порахунки підіб'ємо у казино, чи не так?

— Про що мова, Віллі? Безумовно, так.

— Ну, а цього, — Майєр зневажливо хитнув головою в бік до краю одурілого поліцая, — поки що здамо під варту. Хай буде нашим цапом!

У кабінеті господар перебував не сам. Навколо штурмбанфюрера знервовано купчилося кілька офіцерів СД і навіть двійко абверівців. Відтак перебіг ночі, вочевидь, не обмежився лише однією надзвичайною подією, бо про загибель Мюллера жоден з присутніх ще не міг знати.

Хейніш відірвав погляд від паперів, розкладених на столі, і з подивом зиркнув на посірілого під цими удавано байдужими очима Функеля.

— У вас щось трапилося, що ви вдираєтеся отак зранку? — мерзлим голосом процідив він.

— Так точно! — вичавив із себе Функель. — Мюллера вбито!..

— Чотири, — незрозуміло зазначив Хейніш. Він узяв олівець і почав його стругати. Він завше так робив, коли відчував, що починає нервувати,

а зовнішню витримку за будь-яких обставин штурмбанфюрер вважав однією з найвищих рис у нордичному характері істинного арійця. Однак останнім часом справи повелися до того кепсько, що всі олівці були ретельно загострені, і, аби вгамувати нерви, доводилося котрийсь з них навмисне ламати.

— На те війна, — зронив він сухо. — Цієї ночі — трьох… Мюллер — четвертий. Вас, гауптмане, коли вже самі нагодилися, я попрошу негайно посилити охорону довіреної вам місцевості, особливо у передгірках. Налагодьте діловий контакт з дислокованими у нас військовими частинами — хай допоможуть вояцькими патрульними групами на бронетранспортерах. Необхідно замкнути цих дикунів я кинджалами в горах! Інакше багатьом з нас не проминути сумної долі Мюллера.

— Яволь, гер штурмбанфюрер, зроблю все, як наказано. Негайно!.. Але дозволю звернути вашу увагу на випадок з Мюллером. В його тілі сидить не кинджал, а куля. Стріляли зі спини, а труп знайдено на задньому сидінні його власної машини. Загадкові обставини, за яких труп знайдено, наводять на думку, що Мюллера прибрав професіонал. — І Функель докладно виклав увесь відомий йому перебіг подій.

— З цього слід було починати! — суворо зазначив Хейніш. — А то вломилися в галасом "Мюллера вбито, Мюллера вбито…" Здається, він комусь дуже дошкульно став на заваді. Справді, маємо справу з ювелірно вчиненим злочином. Виникає запитання: чи не пов'язане усунення Мюллера з появою радянського парашутиста? До речі, досі не зловленого! — штурмбанфюрер, ніби караючи невисловленою доганою, по черзі обвів усіх присутніх важким поглядом. — Гадаю, моє припущення цілком вірогідне?

— Дуже слушне, гер штурмбанфюрер! — запопадливо підхопив Функель.

— Схоже на те! — провадив далі Хейніш. — Зрозуміло, вбивство Мюллера ми не залишимо без найретельнішого розслідування. Гауптштурмфюрер Кеслер, — звернувся він до одного з есесівців, що юрмилися за його плечима, — доручаю цю справу вам. Передусім разом з експертами огляньте труп, з'ясуйте, де саме був забитий обер-лейтенант. І негайно доповісти!

— Слухаюсь!

— До речі, пане комендант, куди ви поділи арештованого поліцая?

— Я взяв його під нашу варту, — вклинцювався у розмову сумлінний щодо своїх обов'язків Віллі Майєр.

— Чудово! — враз пожвавішав Хейніш. — Тоді не зволікатимемо. Нехай його зараз же приведуть до мене. І ще — запросіть для перекладу фрейлейн Бергер. Адже, гауптмане, ваш поліцай напевне не тямить німецької?

— Лише у межах найпростіших наказів — "Стій! Увага!" — точно окреслив мовні знання поліцая Функель.

Двійко дужих есесівців недбалими, але відчутними поштовхами запровадили Зазроєва до кабінету. Крістіна Бергер гидливо поглянула на нього, на людину, що зрадила свій народ, що свідомо погодилася бути підошвою, яка перша ступає в бруд і чавкає в ньому, на плюндруючому рідну землю чоботі окупанта.

— Зазрой? — мовив штурмбанфюрер.

— Зазроєв, з вашого дозволу, ласкавий пане, — поліцай схилився в низькому, догідливому уклоні.

— У який час і де саме ти помітив машину обер-лейтенанта Мюллера? — запитав Хейніш. — Фрейлейн Бергер, прошу перекладати.

— Приблизно опівночі, — замислено відповів поліцай. — З'явилася вона з провулка на Станичнаштрассє і зупинилася трохи віддалік перехрестя з Владєй-Кауказштрассе.

— Хто був за кермом?

— Гер обер-лейтенант Мюллер! Кому ж іще? Я на власні очі бачив, як вони виходили з машини. — Зазроєв скоса розпачливо згіркнув на Функеля.

— Расказивайт, Зазрой, всьо расказивайт, — поблажливо заохотив його комендант.

— З того, як їх хитало з боку на бік, я зробив висновок, що пан обер-лейтенант, вибачте, надужили, і я з обережності вирішив без потреби не трапляти їм на очі.

— Чому?

— У такому стані, звиняюсь, вони завсігда всім поліцаям, які лишень на око трапляли, полюбляли зуби рахувати. А кулацюга у них була — не приведи господи!

— Куди він прямував? — зупинив ліричний слововилив поліцая Хейніш.

— Прямісінько на заднє сидіння. Щоб, значить, перепочити…

Хейніш пограв олівцем і запитав мало не приязно:

— Він звалився до чи після того, як ти стріляв?

Зазроєв сполотнів. Це було дивовижне видовище — нажахана блідість, що світилася крізь щетинну паранджу.

— Я не стріляв, пане штурмбанфюрер. Можна ж перевірити — я звечора почистив гвинтівку й не зробив з неї жодного пострілу.

— Тоді хто ж стріляв?

— Взагалі ніхто не стріляв, — знизав плечима поліцай. — Ніч минулася спокійно…

— Ті опьять отшень любішь шютка шютіль, Зазрой, — не стримався Функель. — Ті нє стріляйт, нікто не стріляйт, а Мюллер застріляйт. На твой пост застріляйт, Зазрой!

Гострі думки нуртували Крістіну Бергер. Не виникало жодних сумнівів, що ось зараз Хейніш хвилина за хвилиною, крок за кроком вивірятиме маршрут та дії Мюллера, і неодмінно дізнається, що обер-лейтенант виявив до неї, так би мовити, автогалантність. Одразу спливе запитання: чому сама не розповіла? А не розповіла — отже, приховала. Чому приховала? Чи не підозріло, якщо вона приховує, здавалося б, безневинний факт? Адже залицяння для бабія Мюллера — норма поведінки, річ така ж природна, як щовечора перехилити кілька келихів шнапсу… І Крістіна поклала собі випередити дізнання штурмбанфюрера.

— Пане Хейніш, дозвольте мені мовити. Можливо, це важитиме для перебігу слідства.

— О. безумовно, фрейлейн! — начальник СД весь перетворився на увагу.

— Учора ввечері, коли я, ідучи зі служби, минала офіцерську їдальню, мене перестрів обер-лейтенант Мюллер і запропонував підвезти додому.

— І що ж?..

— Я погодилася з вдячністю. Отже, коли він повертався…

— Коли ви пішли зі служби?

— На початку одинадцятої. Хвилин п'ятнадцять, не більше…

— І коли прибули додому?

— Коли я увійшла до кімнати, годинник саме показував одинадцяту.

— Мюллер до вас завітав?

— О ні! Він добряче набрався, а мені не бажано ускладнювати стосунки з панами офіцерами… Він провів мене трохи і одразу ж поїхав.

Хейніш замислено кинув олівець до мармурового конуса, що їжачився нагостреним віялом. "Якщо їй вірити, то Мюллера забито поміж одинадцятою і дванадцятою. Але поліцай твердить, що бачив його живим ще опівночі!.."

— Зазрой, ти переконаний, що в машині за кермом був Мюллер? — наполіг штурмбанфюрер.

— Їхнього обличчя я, звісно, не бачив. Але ж бачив усе інше! Мюллер ліг спати і от, — поліцай безпорадно похнюпився, — не піднявся…

— Ти робив спробу розбудити його?

— Ні… Однак зазирнув до машини. Вони вкрилися з головою, проте на рукаві шинелі я розпізнав металевий знак, який з усіх офіцерів носили тільки вони. На світанку я подзвонив панові коменданту…

— До камери! — змахнув Хейніш рукою в бік Зазроєва. — Ви теж, фрейлейн, можете йти, однак не залишайте свого службового місця. — Він провів її поглядом і лише тоді узяв телефонну трубку. — Кеслер? Уже впоралися?

— Так, пане штурмбанфюрер!

— Чому ж зволікаєте з доповіддю?

— Щойно вбирався… Доповідаю: експертиза підтверджує попередні дані. Мюллера вбито близько опівночі. Убивство сталося не в машині. Найвірогідніше — в приміщенні, бо стріляли зі спини, а кульового отвору на шинелі нема.

— Цікаво… Дякую, Кеслере! — Хейніш поклав трубку. — Майєре?

— Слухаю, пане штурмбанфюрер.

— Отже, увечері він проводжав її додому…

— Ви гадаєте, що Крістіна Бергер… — обережно мовив Віллі.

— Я нічого не гадаю. Я з'ясовую лише факти, які незаперечно мали місце. От що, Віллі, їдьте по "Есмеральду". Вона живе поряд з Бергер. Виходить, мусила дещо зауважити, якщо сумлінно виконує свій обов'язок…

У квартирі "Есмеральди", таємної агентки СД, панував типово пияцький розгардіяш, коли від початкової застольної краси лишається брудний хаос неконтрольованої й безсоромної оргії. На ніжках перекинутого стільця неохайно зависла зіжмакана сукня, до того ж рясно просякнута вином. Поливали господарку з пляшки, чи що? Із чарки отак не обіллєшся… На підлозі — розбита тарілка, розчавлені чобітьми недокурки і навіть цукерки, на стіл краще й не дивитися… Сама вона,

розкуйовджена, з розмазаною на обличчі помадою, тулилася під ковдрою і задурено лупала на Майєра опухлими від нічної пиятики очима, що досі блищали алкогольним туманом.

— Дуже перепрошую, пане Майєр, — силкувалася вона щось пояснити ламаною німецькою мовою, — тут все такне до ладу… незатишно… Пробачте, я не чекала такого вранішнього візиту…

— То мені байдуже, — поблажливо мовив Віллі. — Скажіть-но краще, яке це стихійне лихо вас спіткало? На мій погляд, стався щонайменше високобальний землетрус.

— Не зовсім, пане Майєр, просто життєвий вихор заніс до мене увечері одразу аж двох красунчиків, до краю спраглих по жіночому теплу… Ой голівонька моя!.. Як її скласти докупи… Не голова, а суцільні уламки…

— Хто вони, якщо не секрет?

— Від вас, Віллі? Секрету нема, але біс їх знає… Їхали на передову і ось — перепочили…

— Звання? Хоч знаки розпізнали?

— Здається, гауптман та лейтенант…

— Може, обер-лейтенант?

— Можливо, ви ж знаєте, я на цьому не вельми розуміюся…

— Проте в іншому…

— О, Віллі! Погляньте, я досі в ліжку…

— Чи не здається вам, що ви надто широко розумієте свої обов'язки перед рейхом?

— Ну, хоч почастуйте даму чарочкою… Голівонька ж бо розвалюється…

Майєр посунув до столу. Спиною до Есмеральди, не знімаючи рукавичок, почав поратися, піднімаючи зі столу пляшку за пляшкою.

— І французький коньяк пили?

— Пили все, що на столі… Невже ви гадаєте, що я встигла вивчити геть усі європейські мови? Й німецької задосить на всю Європу…

— Слушно, — погодився Віллі. — Ви розумна жінка. — Він непомітним рухом виставив з кишені шинелі порожню пляшку з-під коньяку. — Проте іноді варто й знати, чим розкошували… Наприклад, чи знаєте ви, яка насолода чаїлася в цій плящині? — він підняв щойно виставлену з кишені пляшку. — "Мартель" найвищого гатунку!

— Був би добрий, якби хоч на денці лишився…

— Такий ніколи не лишається. Ану, візьміть пляшку, хоч знатимете, що пили…

— То, може, є хоч якийсь непотріб?

— Трохи є, але, видно, для іншої нагоди. А зараз одягайтеся: вас викликає штурмбанфюрер. І не забудьте вмитися холодною водою. Обов'язково холодною — приводить до тями.

Есмеральда знітилася, зщулилася під ковдрою, ніби й у габаритах поменшала.

— Розумієте, я вчора не могла, — вона повела рукою по кімнаті, винувато позираючи на Майєра. — Ті двоє мало не силоміць тримали…

— А що вас турбує?

— Вчорашнього вечора я бачила, як до сусідки завітав якийсь військовий.

— То й що з цього? — запитав Майєр.

Він зняв рукавички і стояв, недбало поляскуючи ними по столу.

— Про все, що коїться по дворах сусідів, я повинна негайно доповідати…

— А ви не доповіли. Все ясно. Одягайтеся! Я чекатиму вас у машині.

Того дня. Хейніш мав тривалу бесіду з непрохмеленою Есмеральдою, змушений був навіть дати їй ляпаса, але, зрозуміло, виключно із службових міркувань — якось же треба було повернути їй пам'ять. Та навіть попри отакі рішучі службові заходи, пам'ять Есмеральди за межами уже повідомленого Майєрові кульгала. Тоді розлючений штурмбанфюрер викликав Кеслера і наказав йому негайно арештувати і привезти до нього хазяйку будинка, де оселилась Крістіна Бергер.

— Ви гадаєте…

— Я не гадаю, я наказую! — Хейніш зламав олівець.

Цього разу Кеслер, попри свою огрядність (давався взнаки істинно нордичний потяг до пива), діяв як метеор, — упорався за лічені хвилини. А втім, на подяку не заслугував — у кабінеті вже чекали на нього, окрім самого пана штурмбанфюрера, новий співробітник СД, який прибув лише

днями і ще не встиг з усіма познайомитися, і перекладачка Бергер. Крістіну Хейніш запросив зумисне. По-перше, хотів спостерігати її під час допиту. По-друге, волів перевірити ретельність її перекладу — новий співробітник чудово володів російською мовою, але ще не мав нагоди виявити своїх знань.

— Вибачте, фрейлейн, — Хейніш не пускав Крістіну з ока, — довелося потурбувати вашу хазяйку.

— Бачу, — лаконічно відповіла вона. Поводилася, як завжди, стримано, службово опановано, не виявляючи жодних недоречних емоцій. — Що накоїла ця стара відьма?

— Зараз дізнаєтеся! Перекладайте! Скажіть, — звернувся він до Варвари Іванівни, — хто з чоловіків відвідував вас останнім часом?

— Що ви верзете, пане? — обурилася стара жінка. — Я не того віку, який цікавить чоловіків.

Крістіна ретельно переклала слово в слово.

— Я не про те, — хмарно виголосив Хейніш. — Скажімо так: хто з чоловіків навідується до вашого дому?

— Тепер ніхто, якщо не зважати на панів офіцерів, що супроводжують ось її, — вона вказала на Крістіну. — Її й питайте, хто за нею п'яти несе.

— Ви дуже зухвалі, матко! Відповідайте конкретно: хто вчора приходив? Увечері?

— Учора? Та нікого я не бачила…

— Ви не одверті, — похмуро зазначив Хейніш.

— А з якого б це лиха мені брехати?

— Будьте розумні. Врахуйте, нам відомо все, і зараз я це доведу. Учора пізно ввечері, десь на ніч, що вашого будинку підійшла машина. З неї вийшли фрейлейн Бергер та офіцер Мюллер. О котрій годині це сталося?

— А звідки мені знати, коли я давно лягла спати? Усі тутешні рано лягають. Але я чула і впізнала свою німкеню з голосу. — Варвара Іванівна чомусь вперто уникала навивати Крістіну на ім'я, вона й сама не годна була б собі дати ради, чому саме. — Потім мотор знову загув, і машина поїхала, а я знову заснула.

— Проте який був час?

— Було темно, а тепер рано темніє… Може, одинадцята минула, а може, ще ні…

— А куди ж офіцер подівся?

— Який офіцер?

— Той, що заходив у дім.

— Я вже казала, пане, ніхто не заходив. Ось тільки вона сама, хоч її хтось привіз машиною. Було темно, я вже давно спочивала в ліжку.

— А до вас особисто так-таки ніхто й не завітав?

— Чому ж? Мало кого несе нечиста сила. Оце причалапало одне одоробало…

— От і гут! — зрадів Хейніш. — Значить, хтось приходив?

— Авжеж…

— І заходив у дім?

— Навіть не питаючись, вдерся…

— Хто ж він?

— Відомо хто — ваш вояк. Вимагав млека, яйка… Нажерся і пішов… Він приходив раніше, не цієї ночі…

— Базікаєш багато! — гримнув Хейніш.

— Так ви ж самі питаєте.

— От що, домовимося так: відповідаєш на два запитання, — він розчепірив пальці, — лише на два, і йдеш собі геть.

— Які ще запитання?

— Скажи, солдат, що приходив до тебе, був переодягнений партизан чи радянський розвідник? Хто цей бандит?

— Та ваш власний бандит, німецький…

— Що? — збичився Хейніш. — Зараз я з тобою, російська відьмо, інакше побалакаю!

Варвара Іванівна нараз відчула неймовірну слабкість в усьому тілі. Різкий біль у грудях — там, де б'ється серце, — обпік вогнем, мов струмом. Стиснув, мов залізними лещатами, і не давав дихати. Вона

відчула, що ось-ось впаде, і збирала до крамі останні сили, щоб не впасти, щоб гордо вистояти перед цими виродками до кінця.

— Хитруєш, матко! — Хейніш витяг пістолет. — Ось бачиш? Хочеш кулю в лоб? Відповідай швидко! З ким ти зустрічалася перед приїздом фрейлейн? Ну!..

— Не "нукай", ще не запріг…

— Кого ховала в домі?

— У домі — я та миші, а вони самі ховаються…

— Ти що, знущаєшся з нас? — і Хейніш точним коротким порухом фахового м'ясника вдарив Варвару Іванівну, мов рубонув, рукояттю в обличчя.

Варвара Іванівна схопилася за серце, за своє хворе серце, як і тоді, коли побачила Мюллера. Вона ковзнула останнім, уже несвідомим поглядом по Крістіні і повільно похилилася на підлогу…

— Фрейлейн Крістіно, хлюпніть на цю відьму води!

Та коли Крістіна нахилилася над Варварою Іванівною з графином і склянкою в руках, вона побачила, що все марно, що життя пішло із серця цієї мужньої жінки, яка нічого не встигла зробити, окрім одного й величного, — вмерти Невідомим солдатом Батьківщини і смертю своєю запалити Вічний вогонь людської пам'яті. А більше вона не встигла нічого…

— Ну, то що ця стара? — запитав Хейніш. — Прийшла до тями?

— Вона вмерла, — здушено відповіла Крістіна, ледь стримуючи сльози.

— Дідько б її узяв! — спересердя вилаявся штурмбанфюрер. — З якогось одного, виключно службового удару… Фрейлейн Бергер, ви вільні — це видовище не для вас. А ви, Майєре, накажіть прибрати труп… Кеслере, що маємо робити далі?

— Клята стара, — буркітливо мовив пивний черевань, — усю гру зіпсувала… Доведеться потягти ниточку з іншого кінця. Експерти дійшли висновку, що Зазроєв з гвинтівки не стріляв. Іншої зброї ніхто і ніколи у нього не бачив, а кулю пущено з пістолета системи "Вальтер".

— Ваші пропозиції?

— А що, коли все-таки фрейлейн Бергер… — обережно почав Кеслер, уп'явшися оченятами в затіяних мішках в обличчя Хейніша, аби не проминути й найменшої його гримаси. Добре відав, як ревниво ставиться штурмбанфюрер до своїх протеже і як слідкує за їхнім зразковим виконанням обов'язків. А фрейлейн Бергер викликала особливу його увагу. Той факт, що штурмбанфюрер подарував перекладачці "Майн кампф" великого фюрера, для Кеслера не становив секрету. Кинути тінь підозри на Крістіну — значить, якоюсь мірою зазіхати на авторитет самого Хейніша. Адже він власноручно складав документацію на зарахування фрейлейн Бергер до СД. І все ж Кеслер наважився висловити свою думку: — Інтереси Великонімеччини…

— Коротше, які у вас докази? — роздратовано перепинив його штурмбанфюрер.

— Виходячи із загальновідомої прихильності Мюллера до гарних жінок і зокрема до Бергер, неможливо уявити, щоб він і на поріг не ступив її квартири. А якщо це так, — уже впевненіше провадив Кеслер, — то він там цілком міг натрапити на невідомого, котрий, як випливає з

донесення Есмеральди, буцімто з'явився дещо раніше. А тоді, — хвацько завершив Кеслер, — сутичка між двома півнями та ще напідпитку неминуча!

— Ви що, усе це верзете свідомо, Кеслере? — здивовано звів брову Хейніш.

— А чому б ні? Бергер — дівчина принадна, аж тут — фронтові пристрасті, молодечий запал, те, се… А фрейлейн мовчить із зрозумілих причин — не хоче зіпсувати свою цнотливу репутацію…

— І що ж, ви пропонуєте арештувати фрейлейн Бергер?

— Саме так, гер штурмбанфюрер. Вона може виявитися тим відсутнім кільцем, через який не тримається купи весь ланцюг перебігу подій.

— Цікава версія, Кеслере, — іронічно зауважив Хейніш, — просто захоплююча. У мене є до вас одне-єдине запитання. Як ви гадаєте, коли Мюллер побачив, за вашою кримінальною термінологією, невідомого півня, він що, панічно кинувся навтьоки?

— Ні в якому разі! Тому-то сутичка між ними була неминуча. Щоб Мюллер тікав від спіднички гарненької жінки?.. Такого не траплялося ніколи!

— Тоді ви бовдур, Кеслере, викінчений йолоп! Адже Мюллера пристрелено в спину! Окрім того, якщо виходити з вашої версії, якого біса було Мюллерові знімати шинель?

Осоромлений Кеслер пригнічено замовк, а Хейніш відкрито тріумфував, переможно добиваючи його своєю залізною логікою:

— Ви б ліпше додумалися ознайомитися з рапортами нічних патрулів! Ось один з них. Одразу по одинадцятій годині біля будинку, де живе

фрейлейн Бергер, була помічена комендантська машина з ввімкнутим мотором. У ній перебував обер-лейтенант Мюллер. Не виходячи з машини, він розпрощався з Бергер і вирушив у бік вулиці Темрюкської… Хочете прочитати на власні очі?

— Ет! — відмахнувся Кеслер. — Але тоді я не розумію, чому Есмеральда твердить, Що в будинок заходив невідомий офіцер?

— Ось це, — замислено мовив Хейніш, — і мене непокоїть. А хазяйка вмерла…

Цієї миті двері розчинилися, і увійшов заклопотаний чимось Віллі Майєр:

— Дозвольте доповісти. Прибув майор Штюбе, з абверу. Каже, у справі Мюллера.

— Кличте!

Майор Штюбе, як і більшість абверівців, відомчо не полюбляв служби безпеки. Як і всі, гарним тоном вважав поділяти байки й легенди про артистизм і вишукану винахідливість служби адмірала Канаріса, чого, мовляв, абсолютно бракує невігласам з СД. Кулацюга і кийки — ось їхній метод! Абвер факти здобуває, СД факти вибиває. А ці неприхильні відомчі стосунки спонукали іноді до маленьких, дрібних перемог, яких сягали виключно в ім'я високого реноме власної фірми, щоб хоч якось дошкулити конкуруючій організації. Грубо кажучи, намагалися один одному втерти носа.

Майор Штюбе теж з'явився зі своєрідним і дошкульним носовичком для надто занозистого носа штурмбанфюрера Хейніша. Добре вгодований, добре виголений, напахчений і хрумкий від свіжовипрасуваного одягу, він зовні аж світився приязню, лагідністю і сердечною прихильністю до служби безпеки в цілому, а до гера

штурмбанфюрера зокрема, про що й поспішив повідомити без жодних зволікань. Та Хейніш, зрозуміло, не йняв йому віри ані на гріш, зустрів насторожено й вичікувально.

— Мені доповіли, — мовив з холодком, від якого анітрохи не зів'янула лагідна посмішка майора, — що ви прибули у справі Мюллера?

— Саме так!

— Таж яке відношення ви до неї маєте?

— О, пане Хейніш, — ще більш розквітнув Штюбе, — справа у нас спільна — оборонити тили доблесної армії фюрера від ворожих агентів. Чував я, ніби ота стара завдала вам відчутного удару, сконавши прямо у вас в кабінеті. Атож, що не кажіть, а тяжко б'є по нас невблаганна рука долі…

Штурмбанфюрер нервовим порухом вихопив з мармурового конуса олівець.

— Що ви цим хочете сказати, Штюбе?

— Тільки те, пане Хейніш, що ви йшли невірним слідом.

— Он як? Чи не завітали ви до нас з біблійськими настановами про путь істинну?

— Скидається на те, — охоче погодився майор Штюбе. Він відімкнув портфель і витяг з нього рукавичку. Поклав на стіл, радісно світячи очима. — Ось він — той несхибний шлях.

— Рукавичка — не шлях? — Хейніш не вважав за потрібне ховати іронію. — Чував і я, що офіцери абверу кохаються в туалетах, — він зареготав, як і завжди, втішений власною двозначною дотепністю.

— Річ у тім, — з притиском мовив Штюбе, — що ця рукавичка належала обер-лейтенантові Мюллеру. Одну знайдено в машині поряд з тілом забитого, друга — у вас на столі. Так званий речовий доказ…

Кеслер уп'явся очима в рукавичку і визнав:

— Так, це вона, з тієї пари від нареченої Ельзи, якою бідолаха Мюллер усім нахвалявся.

— Де ви її знайшли? — Хейніш піднявся, важко зіпершись кулаками край столу. — Чи ви, пане Штюбе, вважаєте, що ми тут збираємося базікати і марнувати час?

— Що ви, пане Хейніш, боронь боже! — удавано нажахався Штюбе. — Навпаки, ми від душі вітаємо службу безпеки з видатним успіхом: рукавичку знайдено у будинку номер сорок два по вулиці Темрюкській. Якщо не помиляюся, там оселилась офіціантка з офіцерської їдальні на прізвище Несмітська… — Уламки розтрощеного олівця впали на полірований стіл Хейніша.

"Це ж наш агент Есмеральда! — мов окропом ошпарило його. — Невже вона причетна до вбивства помічника коменданта? Жах! Ганьба!"

— Що, у Несмітської? — прохрипів він, аж синіючи від непоборної люті.

— Абсолютно точно! Саме у неї, — статечно запевнив Штюбе. — Вночі у неї в домі пиячили двоє офіцерів. Один з них був загиблий обер-лейтенант Мюллер.

— А ви не помиляєтеся, Штюбе? — Голос Хейніша, що почував себе вкрай осоромленим і не здатним знайти рятунок від неминучої ганьби, видзвонював. Це ж треба — через якусь паскудну Есмеральду виставити себе на потіху і кпини дотепників з абверу! І все ж він шукав оту осоружну рятівну соломинку. — Докази! — наполіг він. — Чи маєте ще якісь докази?

— Безумовно: абверові, бачте, не властиво помилятися, — повчально підняв вказівного пальця Штюбе. — Якщо пригадуєте, Мюллер перед усіма хвалився: "Мартель" — для всіх моїх друзів, дівоча увага і пестощі — лише для мене". Так от, у Несмітської виявився добрячий нюх і на французький "Мартель". Оцю пляшку, — він витяг усе з того ж портфеля скляну, розцяцьковану немислимими ярмарковими нагородами посудину, — знайдено на столі кімнати, де живе офіціантка. А на склі — виразні відбитки пальців бідолахи Мюллера!

— Це неможливо! — Хейніш з такою, силою грюкнув кулацюгою по столі, що аж олівці вистрибнули з підставки і покотилися на поліровану поверхню.

Майор Штюбе споважнів. Веселі іскорки в його очах згасли, глумлива посмішка зникла. Він майже співчутливо мовив штурмбанфюрерові:

— Ви, гадаю, далекі від думки, що рукавичка залетіла до кімнати Несмітської у квартирку, а коньяк обер-лейтенанта пив хтось інший, хтось такий, що має чудесну дактилоскопічну тотожність з Мюллером на власних пучках. Часи чудасій давно минулися, любий штурмбанфюрере.

— Несмітську до мене! — ревнув Хейніш. — Негайно!

— Вона тут, — втрутився Штюбе. — Абвер передбачав ваше палке бажання призначити їй побачення.

— Та киньте ви нарешті свої кпини, Штюбе! Вважайте, що ви домоглися свого і відмінно довели несумнівну користь абверу!

— Яволь.

— От і добре… Зараз я вичавлю з тієї повії ім'я вбивці.

— Не просто вбивці, а радянського парашутиста, якого всі ми розшукуємо.

— Лотар Краузе?!

— Не Лотар Краузе, а старший лейтенант Олексій Марков. Є повідомлення від нашої агентури у Владикавказі: він повернувся до своїх… Не виключено, що цей Марков-Краузе прибув налагодити зв'язок. Явка…

— У Несмітської?..

— Мабуть, так. Але хай вона сама про це скаже.

— А вбивство? Навіщо було агентові червоних наражатися на подвійну небезпеку, вбиваючи помічника коменданта?

— Щось між ними трапилося. Можливо, Мюллер його викрив. Адже він знав ім'я розшукуваного гауптмана Краузе. І повівся необережно, бо перебував у дуже високому ступені сп'яніння — це також встановлено експертизою… Очевидно, Краузе-Марков не мав іншого виходу, як пустити в хід вогнепальну зброю. Адже краще було б скористатися кинджалом, як це діялося минулої ночі. Місцевий колорит…

— За цей "місцевий колорит" узято двісті заложників! — жорстко мовив Хейніш. — Узято і розстріляно! Самі собі могилу копали… Але чи все так, як ви тлумачите, пане Штюбе?

— У вас виникають якісь заперечення або досі нуртують сумніви?

— На жаль, жодних, — буркнув штурмбанфюрер. — Визнаю, як і належить істинному арійцеві, хоч і на мій превеликий жаль. Годі, Штюбе, годі! Кеслере, ану, давайте сюди цю красуню з хатнього борделя!

Есмеральда сиділа у передпокої до кабінету Хейніша свіжофарбована, з цигаркою в наквацьованому яскраво-червоною помадою роті. Темні плями під очима — візуальні сліди надто бурхливої ночі — підблакитила косметикою, що надала їй млосного виду легкої, розніженої втоми. Зрідка слівцем або двома ліниво перекидалася з секретаркою із новеньких — Крістіною Бергер.

Вона не хвилювалася. Її не збентежив несподіваний візит до неї майора з абверу. Штюбе поводився ідеально, як зразково-показовий кінокоханець. Був чемний, дотепний, до міри грайливий, іноді дружньо кепкував, але не переступаючи тієї інтимної межі, де для жінки починається образа. Навіть нічого не взяв без її дозволу. "Ви дозволите узяти цю рукавичку? — благав він. — Дуже елегантне пошиття. Хочу й собі замовити такі". Або: "Ласкаво прошу подарувати мені цю пляшку. Як і всі люди на світі, маю свою ваду — кохаюся на етикетках. А такої пречудової в моїй колекції нема". Тому коли її нарешті покликав до штурмбанфюрера потворний на вигляд черевань Кеслер, Есмеральда тільки полегшено зітхнула, знудьгована мало не цілогодинним чеканням. Навіть коли вона побачила на столі Хейніша знайому рукавичку і пляшку з-під "Мартеля", це її анітрохи не стурбувало. Навпаки, було приємно, що тут присутній привітний майор з абверу Штюбе. Слід запам'ятати прізвище цього охайного у поводженні з жінкою офіцера…

— Це у вас взято? — суворо запитав Хейніш, вказуючи все на ту ж рукавичку і пляшку.

— Так точно, — відповіла Есмеральда, даруючи панові штурмбанфюреру найзвабливішу посмішку зі свого відпрацьованого перед дзеркалом асортименту.

— Як потрапила до вас рукавичка?

— А що таке?

— Тут я питаю! — з погрозою гримнув Хейніш.

— Певно, хтось з панів офіцерів забув, — відповіла вона, враз присмирніла.

— Які офіцери? Хто вони?

— Я їх уперше бачила. Один з них — гауптман, другий, здається, обер-лейтенант. Розумієте, вони одразу познімали кітелі, бо дуже поспішали на фронт…

— Як ви з ними запізналися?

— Вони пили в їдальні. Капітан побачив мене і одразу запитав: "Чи має фрау коханців?" Я й відповіла: "Трапляються, проте лише тимчасові". Тоді він сказав: "Чудово! Ми саме з таких".

— Це був пароль?

— Який пароль? Звичайне залицяння…

— Будемо вважати, що це був пароль кохання, — поблажливо вклинцювався в розмову майор Штюбе. — Чи не так?

— Ну, хай буде пароль, — вдячно всміхнулася йому Несмітська.

— Що було далі? — підстьобував Хейніш.

— Та я вже розповіла ще вранці панові Майєрові, — сказала вона. — Хіба не так, Віллі?

— Я не розпитував так детально, як пан штурмбанфюрер, — ухильно зазначив Майєр. — Ліпше відповідайте я-найдокладніше панові штурмбанфюреру.

— Вони запитали мене, чи маю квартиру, потому поїхали до мене машиною. Мали багато найрізноманітніших напоїв. Я швидко сп'яніла…

— І ви запевняєте, що не знаєте цих панів офіцерів?

— Звідки ж мені знати фронтовиків? Стільки суне частин…

— Не клейте з себе викінчену дурепу! — розлютувався Хейніш. — Може, ви й обер-лейтенанта Мюллера не знали?

— Як хочете, а не знала…

— Нумо, — з докором докинув майор Штюбе. — Не варто заперечувати. Це б ви з вашими непересічними здібностями та не запізналися з таким видатним шанувальником жіночих принад, як нещасний Мюллер?

— Не збагну, чого ви хочете від мене, панове? — розізлилася вона, бо не годна була хоч щось второпати. — Невже волієте, щоб я лягла в ліжко з покійником?

— А чи не у вашому діжку його зроблено покійником? — схопився на ноги Хейніш. — Ось рукавичка Мюллера — її знайдено у вас! Ось його пляшка, з якої він власноручно частував вас коньяком!

— Це провокація! — зойкнула Есмеральда, кинувши нищівно-гнівний погляд на майора Штюбе. Бач, яка підступна сволота цей хитрий лис з абверу!

— Провокація? — знавісніло просичав Хейніш. — На пляшці відбитки пальців Мюллера і ваші теж. Ваші теж! Ви пили у товаристві Мюллера, і не варто цього заперечувати.

Есмеральда збагнула все — рукавичка і клята пляшка міцно в'язали на шиї надійний зашморг. Убивство офіцера їй ніколи не подарують... Таж при чому тут вона? Хіба вона в чомусь завинила? Це її оті пани офіцери товкли, як могли, п'яну й немічну, навіть у голові деталі не тримаються… А зашморг в'яжеться міцно… Ноги її самі увігнулися, вона у розпачі впала навколішки, благально склала руки:

— Не знаю, о боже, я нічого не знаю! Життям заприсягаюся, я вам вірою і правдою слугую! Я слугиня ваша, вірна рабиня!

— Годі базікати! — копнув її і дуже боляче грубезним чоботом Кеслер. — Відповідай на запитання, як наказано, паскудна шльондра!

— Встати! — гаркнув Хейніш. — Був Мюллер? — не давав змоги їй опам'ятатися.

— Можливо… Я справді з ним не знайома! Я ж тут знедавна…

— Всі тут знедавна! — мовив Кеслер і знову з насолодою двинув чоботом в її пишний бік. Відчував якусь дивовижну садистичну втіху, поціляючи нещадно ногою в оте спокусливе для інших тіло і ладен був, якби дозволили, його розтоптати. В його вояцькі чоботи переселилася заздрісна й мстива мораль хтивого міщуха, який всеньке життя з глибоко прихованою огидою несе прапор цнотливості із спідниці власної дебелої фрау і люто заздрить, а відтак за найменшої нагоди безжально карає словом а ділом безжурних до певного часу гульвіс. — Ач, яка слабенька на втори! Точно відповідай на запитання, шлюхо!

— Панове, богом присягаюся, я невинна! — тужливо волала Есмеральда.

— Припиніть скиглити! — нахилився до неї Хейніш з виряченими від люті очима. — Як звали гауптмана?

— Він не називав себе, пане…

— Так-таки й не назвав?

— Зовсім…

— Як же ви до нього зверталися?

— Як до "Пана офіцера"… Як завжди…

— Коли вони поїхали од вас?

— Пізно. Спершу один поїхав, потім… хіба ні… Мали ж одну машину на двох… Ох, усе сплуталося. Дайте згадати… А так! Коли скінчилося вино, обер-лейтенант мовив: "Зачекайте хвильку, я зараз ще додам", — і поїхав…

— О котрій годині?

— Не пам'ятаю... На той час я остаточно сп'яніла. Вони пиячили й без мене, мабуть... Коли я заснула... Вранці і, слід їхній простиг... О, пане штурмбанфюрер, — охопила руками його ноги, — за віщо мені випали такі тортури?

— Ви не відверті з нами, Несмітська, — суворо, як вирок, виголосив Хейніш. — Випивкою і постільними втіхами маскувалася ваша агентурна зустріч з радянським розвідником Марковим. Нам все відомо! Чи ви знали його як Лотара Краузе? Ви добре виспівуєте свою нескладну легенду — "випила, заснула, нічого не знаю і не пам'ятаю..." Кому з вас Мюллер став на заваді? За що його вбили?

— Я нічого не знаю... Повірте мені!

— Ось що, мені набрид цей спектакль. Кеслере! Візьміть її до себе на допит. Дійте, як вважатимете за потрібне!

Черевань аж похитнувся від непоборної насолоди, що затопила його видінням наступних катувань. Він спершу навіть якось ласкаво запустив свою здоровезну п'ятірню в жіночу зачіску, а потім щосили смикнув її за волосся. Есмеральда завищала...

— Штюбе, красно дякую за поміч! — знервовано мовив Хейніш. — За першої нагоди я вам віддячу — служба безпеки не ходить у боржниках.

Він витягнув годинника і клацнув кришкою. Стрілки дісталися рівно сімнадцятої години. Напружений, нерегламентований день без їжі і спочинку нарешті, здається, минав. "Такі дні даються взнаки, — з сумом подумав Хейніш, — вони забирають роки життя і віддячують передчасною сивизною".

— Отже, пане Штюбе, давайте разом підіб'ємо попередні підсумки.

— Згода, пане штурмбанфюрер!

— Об'єктивні обставини розслідування, а також агентурне повідомлення, одержане абвером з Владикавказа, дають підстави вважати, що радянський розвідник Олексій Марков, він же Лотар Краузе, намагався налагодити зв'язок з місцевою агентурою росіян. З цією метою він прийшов на конспіративну квартиру, яку негайно мусив покинути, коли дізнався, що вона перебуває у віданні СД. Тоді він вдався до запасного варіанта — зав'язав контакт з другим агентом росіян в їдальні. Але тут нагодився Мюллер, і Марков вирішив скористатися ним, як надійним прикриттям своїх злочинних дій. Однак своєю необережною поведінкою він викликав підозру Мюллера, внаслідок чого останній був ліквідований. Знаючи, що тепер арешт неминучий, Марков-Краузе втік до своїх через лінію фронту, за що відповідальність несе військовий керівник, у розташуванні якого здійснено перехід.

— Чудово, пане Хейніш! — схвально виголосив Штюбе. — Лаконічно і переконливо.

— Висновки. Своє завдання завдяки пильності наших органів радянський розвідник не виконав. Конспіративні явки виявлено. Таємна агентура росіян знешкоджена. Так будемо доповідати, пане Штюбе?

— О, це право належить виключно службі безпеки.

— За це — щиро дякую. Ще раз наголошую — за першої нагоди віддячу!

Коли ж нарешті за майором Штюбе зачинилися двері, штурмбанфюрер лишився сам на сам з Віллі Майєром. Він замислено постукував пальцями по поверхні столу, де ще й досі перебували речові докази останніх хвилин превеселого життя і наглої смерті бідолахи Мюллера. Віллі Майєр дивився на рукавичку і пляшку, що відіграли у фатальному для Несмітської слідстві вирішальну роль, з бентежним

почуттям нереальності усього, що сталося. Труп Мюллера, гола Есмеральда, убивство старої (так, убивство!), самовпевнені кпини Штюбе, чобіт Кеслера… Що ж спонукало його, Майєра, знешкодити справді не причетну до Мюллера Есмеральду? Був один-єдиний поштовх до дії, невиправданий і геть невмотивований: увечері він бачив, як сідала до машини бабія Мюллера чарівна флейлейн Бергер. І якщо вона вдалася до зброї на самозахист… От він, Віллі, й намагався відвернути від неї підозру. А втім, чи варто було взагалі її підозрювати? Хіба він один зауважив автозалицяння Мюллера? І хіба вона сама не першою повідомила Хейнішу про свої вечірні взаємини з Мюллером? Щоправда, якщо виходити з її слів, автопроводини від їдальні до її дому забрали занадто багато часу, і хто зна… А втім, діло зроблено! Повернення нема… Чому ж він, Віллі Майєр, все-таки свідомо і без жодних підстав прирік на катування садистом Кеслером і ганебну смерть Есмеральду? Агента СД! До того ж не з гірших. Він і сам зараз не зміг би цього пояснити. Хіба тому, що він відчув небезпеку, що невблаганно зависла над Крістіною, а часу щось обмірковувати путнє не було? І ось на столі Хейніша наслідки — рукавичка й пляшка. Незаперечні речові докази злочину, якого не було…

— І все-таки цей розумник Штюбе забув про кулю з вальтера, — порушив мовчанку Хейніш. — От що, Віллі, зробіть так, щоб якнайшвидше у мене на столі опинився пістолет Крістіни Бергер. Збагнув? І щоб жоден ніс про це не пронюхав…

— Яволь, гер штурмбанфюрер.

Виходить, підозра ще жевріє… Хто ж вона є насправді, ота Крістіна Бергер? І чи вміє вона взагалі стріляти? І які думки снують в її чарівній голівоньці? А якщо вона… Та Віллі Майєр чомусь не наважився домислити до кінця того, що його найбільше непокоїло.

Розділ восьмий

ВИРОК

Аж до літака Калину і Сорокіна, що важко ступали під тягарем парашутів, зброї, рації, кіно— і фотоапаратури, супроводжував підполковник Іринін — ставний, дужий, мовчазний.

Розмова, яка сьогодні відбулася між ним і капітаном Калиною, була несподіваною і через те нелегкою для Кості. Вона його приголомшила і в той же час окрилила, внесла до душі сум'яття, неспокій, подарувала надію і вселила тривогу водночас. Але начальник особливого відділу Василь Тарасович Іринін виявляв у розмові стільки ж емоцій, скільки можна вичавити із замкненого на сім секретів сейфа, і ця залізна стриманість та лаконічність гамували й чужі почуття, примушували тримати їх у шорах.

— Свого часу в Києві, — рівним голосом мовив Іринін, — ви познайомились зі студенткою-філологом на ім'я Марія. Так?

— Що ж з нею? — замість відповіді вихопилося у Кості. — Ви щось знаєте, товаришу підполковник?

— Трохи, — скупо відповів Іринін. — Зараз її звуть Крістіною Бергер. Найвірогідніше, вона служить у німців, можливо, в СД. Точних відомостей ще не маємо.

— Що?! — капітан зблід. — Не може бути! Я знаю її…

— Може бути, — холодно зазначив підполковник. — І знаєте ви не все. Якщо все так, як я кажу, то вона перебуває зараз саме в тому містечку, куди ви рушаєте на виконання завдання. Що ви робитимете, коли зустрінетесь з нею?

Калина похилив голову. На щелепах закам'яніли жовна. Руки стиснулися в кулаки.

— Отож, — спокійно зазначив Іринін. — Кулю собі або їй… Так само гадатиме й вона. Небезпечно. Попередити її, як вас, ми не маємо змоги.

— Попередити?.. Її?.. Невже?

— Так. Вона теж розвідниця. Як і ви, не за романтичними нахилами, а через необхідність і суворий поклик війни, їй нелегко — поки що вона змушена працювати без контакту з нами.

— Я пишаюся нею…

— Про це — потім, зараз — про справу. Отже, її варіант може бути: кулю собі або вам. Як підкажуть емоції. Таким чином, її поведінка залежатиме від вашої, Костянтине Васильовичу. Коли вона побачить вас у формі німецького гауптмана…

— Та вона нізащо не повірить! — гаряче запевнив Костя.

— Вона бачила зраду, — жорстко проказав підполковник. — Нам слід виходити з того, що вона бачила, з її сьогоденної чутливості. Ви билися з ворогом, ви мстилися йому. Вона спостерігала ворожі злочини і не мала права підняти зброю. За вашої появи можливий психологічний злам.

— Що ж робити, товаришу підполковник?

— Діяти. Обережно, делікатно, тактовно. Ми посилаємо вас всупереч будь-яким правилам. Збіг обставин, з яких іншого виходу нема. В операції вирішальну роль відіграє ваша зовнішня схожість з Шеєром. І фахові знання. Іншої кандидатури, враховуючи терміновість моменту, не знайшли. А шукали. Ясно?

— Ясно, товаришу підполковник!

— Повторюю: діяти, виходячи з обставин, але делікатно, обережно, тактовно. До Крістіни Бергер матимете пароль. Але вона знає вас особисто, знає, що ви — Хартлінг. Тому фатальна ситуація може виникнути до обміну контрольними реченнями. У цьому й полягає небезпека. Будь-які витівки з переодягненням вам заборонені. Жодного подвійного маскараду. Для німців ваша поведінка в усьому мусить бути абсолютно природною. Офіцер міністерства пропаганди. Історик. Бої для нього — лише фронтова романтика, потрібна для майбутньої книги. Знайомство з чарівною дівчиною. Побачення і так далі. Одне слово — "природно".

— Зрозуміло, товаришу підполковник.

— Добре. З цим покінчено. Кличте вашого радиста. Зараз буде мова до обох.

Усе це відбулося у порівняно невеличкій будівлі, на території військового аеродрому. Поки капітан Калина ходив до передпокою, де старший сержант з дивовижним терпінням чекав виклику, підполковник Іринін розклав на столі карту.

— Закинемо вас цієї ночі, — мовив він, коли всі втрьох схилилися над картою. — Ось цей квадрат. Наземних сигналів не буде. Отут, серед гір, є досить величенька площина, на яку ви й опуститеся парашутами. На західно-північному боці її є печера, яку замасковано. Знайдіть її і чекайте нашу людину. Нею буде місцевий мисливець, осетин уже похилого віку, міцний, витривалий. Він запитає вас: "Чи привезли мені привіт від Олексія?" Відповідь: "Привезли для верховинця, якого не знаємо на ім'я". Він: "Ім'я — Чомай". По обміну паролем ідіть за ним. Він виведе вас, коли настане потрібний момент, на шлях, яким німці перекидають військові частини в район населеного пункту, що вас цікавить. Розвідкою З'ясовано, що німці, вкриті горами, рухаються без бойової охорони. Місцеві партизани здійснять тут в обумовлений час напад, підірвуть кілька машин, зчинять автоматну стрілянину. Ваше завдання: скористатися панікою і темрявою, непомітно у метушні, що неодмінно

виникне, опинитися в німецькій колоні і, користуючись солідними документами Шеєра, вимагати необхідної допомоги. Все! А зараз вам необхідно відпочити — добре поспати перед важким переходом: у горах подекуди випав сніг.

І от зараз, по-військовому пружно ступаючи, він проводжав до літака капітана Калину і старшого сержанта Сорокіна, нав'ючених спорядженням до краю. Скількох він уже отак проводжав? І скількох не зустрів? Загиблих у завжди нерівних сутичках, схоплених і закатованих, упізнаних і зраджених, пропалих безвісти.

Безвісти…

А вісті конче потрібні, хоч кожен у певному розумінні вирушає у безвість. Він був суворий і вимогливий до своїх підопічних, подекуди жорсткий і невблаганний, але тільки тому, щоб вони не схибили, лишилися живими і подали про себе й від себе жадані вістини.

З власного досвіду підполковник Іринін відав, яким тягарем лягає на розвідника моральна мука, як безжально гнітить його власне безсилля, коли він оволодів ворожими таємницями, іноді величезної ваги для армії, і не має змоги передати їх своїм. Він пережив ту нуртуючу душу муку ще юнаком, коли в роки громадянської війни після його знаменитої "партизанщини" — самодіяльного винищення провокаторів, його добре взяли було за барки, але й доручили надзвичайно відповідальну як на його тодішні роки справу: підпільний військово-революційний штаб наказав йому налагодити негласний зв'язок з більшовиком-розвідником Валентином Степановичем Борисовим, що працював у самому пеклі — в денікінському штабі білої армії.

Іринін, тоді ще просто Васько, ходив, мов бомба уповільненої дії, готовий будь-якої хвилини вибухнути най-секретнішими відомостями про озброєння білогвардійців, про допомогу їм — грошову й матеріальну — від іноземних інтервентів, дислокацію військ у тилу і на фронті, про

ворожі паролі та відгуки на них. І не вибухнув, бо Катеринодарський підпільний комітет втратив зв'язок з Москвою і навіть радянським командуванням Південного фронту. А відомості були оперативні, плинні, мінливі, до негайного використання…

Скарб цей воістину не мав ціни. Жодної. Не вартий був і ламаної копійки, оскільки лишався практично не реалізованим. А міг би наблизити вимріяну в щоденній жорстокій борні перемогу.

— Бережіть, хлопці, себе, — сказав на прощання біля залізних сходинок на літак Іринін. — І як самих себе, бережіть рацію. Слухатимемо цілодобово. Ну, ні пуху вам ні пера… Бувайте!

… Печери край гірської галявини шукати не довелося. Коли Калина й Сорокін ледь наблизилися до скелястого громаддя, до них невідомо звідки долинув, чіткий в кришталевому гірському повітрі голос, ніби сама ніч їм наказала:

— Стояти!

Вони завмерли з пістолетами напоготові.

— Чи привезли мені привіт від Олексія?

— Привезли для верховинця, якого не знаємо на ім'я, — відповів у темінь Калина.

— Ім'я — Чомай. — Темрява біля скель густішала, мовби матеріалізуючись у чоловічу постать з мисливською рушницею в руках. — Чомай — це я, Чомай Уянаєв… Ходімо до печери, сховаєте парашути.

Схованка була заздалегідь приготована. В неї уклали вже не потрібні парашути і комбінезони, закидали важким камінням. Калина й Сорокін лишилися в німецькій формі — гауптмана і єфрейтора. З цієї хвилини

вони остаточно перетворилися на історика з міністерства пропаганди Адольфа Шеєра і його_ ординарця Ганса Лютке. Свої незримі імена вони поховали разом з парашутами і маскувальними комбінезонами. Мовчки пішли слід у слід за Чомаєм Уянаєвим, якого ще не встигли роздивитися, — Шеєр — з елегантною шкіряною валізою, куди були впаковані нотатники, книги, новенький мундир, фотоапарат і різне побутове причандалля; Лютке, як і належить ординарцеві, — з автоматом на грудях, речовим мішком за плечима і важкеньким чемоданчиком з рацією. Решту поклажі ніс провідник Чомай.

Він ішов нечутно, м'яко ступаючи на кам'янистий грунт, як на пухкий килим, а куті підковами чоботи Шеєра і Лютке ковзали, збивали камінці, ламали сухе гілляччя, що траплялося на шляху, бо Чомай вів їх неходженими, йому одному відомими стежинами. Куди? В темряву, в ніч — тільки так могли б відповісти гауптман та його єфрейтор. Шеєр на ходу глянув на годинник з фосфорним циферблатом. Було сімнадцять хвилин на першу. Розвідники доповідали, що рух німецьких колон починається в сутінках, щоб передислокацію здійснити приховано, під зоряною ковдрою ночі, отже, гірські ущелини проходять десь під ранок, годині о четвертій-п'ятій. Часу ще було доволі.

— Прийшли, — раптом мовив Чомай. — Мій коні. Прошу дорогих кунаків гостювати.

Це була невеличка пастуша хижа, що тулилася боком до скелі, малопомітна навіть ублизу, бо замаскована була всохлим гіллям і кам'яним завалом. Вхід затуляли зшиті баранячі шнури. В абсолютній темряві гостро заіскрилося — Чомай викресав вогонь, і невдовзі під казанком на гаку у видовбаній в скельній стіні ніші весело й тепло палахкотіло багаття.

— Спочинемо, чай пити будемо, — сказав Чомай, дістаючи з місткого шкіряного чороха хліб-задин і бринзу.

Тільки тепер Адольф Шеєр зміг роздивитися його всього — сухого й жилавого, зі старечим сивоусим обличчям, але гінкою юнацькою статурою. Був у чорній баранячій папасі, що своїми китицями сягала його широких рамен, під черкескою — ватяний бешмет, на поясі, поряд з неодмінним хевсурським кинджалом у посріблених піхвах, ще й німецький парабелум.

Повсідалися ближче до багаття на викладених з каменю і трамбованих у шпаринах глиною топчанах, що вгрузли у підлогу роз'єднаним півколом. На ці кам'яні сидіння були скинуті старі баранячі шкури.

— Раніше тут зупинялися мисливці, — неквапом повів оповідь Чомай, пораючись біля казанка. — Тепер — це мій дім. Прийшов фашист, я пішов у гори. Моя гвинтівка стереже стежини. Ніхто не знає про цей кош… Ні, неправду кажу. Мій кунак підполковник Іринін знає. Сказав йому, як прийти до мене…

Він розлив кип'яток у кухлі, змайстровані з консервних бляшанок.

— Я живу тут і дякую героям-нартам.

— Яким нартам? — виказав своє незнання Ганс Лютке.

Чомай зблиснув на нього очима з-під сивих брів.

— Нарти — давні-прадавні предки всіх горян-хевсурів, великі будівничі Кавказьких гір. У давнину, коли Ельбрус ще був тільки маленьким пагорбком, — ось як давно це було! — по наших краях ходило горе з кривдою. Вільно ходило, як суховій в голодному степу. Та жили на цій землі могутні велети нарти. І першими вони звели непрохідні стіни. Грізні, неприступні гори звели вони до неба, загострили скелями, порізали шлях глибокими ущелинами і проваллями. А щоб гори не розмив дощ і не розвіяв на порошини вітер, вкрили їх льодовиками, лісами і

луками. Щоб на голові була зима, на плечах — осінь, у ногах — весна. З того часу й стоїть Кавказ, захищаючи горян від лиха. За цей подвиг небесний коваль Курдалагон нагородив героїв не вразливими для блискавок-стріл обладунками. І от ворог знову прийшов — лютий і безжальний. Цієї ночі взято мужнє місто горян — Малгобек.

— Звідки знаєте? — швидко запитав Шеєр.

— Гори все чують, усе знають… Та нічого. Коли осетини в скруті, Калак[45] іде на поміч. І червона Москва прийде до осетинів на бій. Горяни здавна чекали руських, і вустами віщого Лібна[46] проказували: "З холодних улоговин Півночі прийде до горян одне плем'я. Волосся їхнє буде світле, як солома стиглої пшениці, ніс кирпатий, а очі того кольору, яким буває небо сонячного дня… Руські будуть жити з нами на одній землі, наші жінки та їхні жінки почнуть брати одна у одної сита для разом змолоченого хліба. Не кидайте своєї землі, горяни, своїх стрімких рік, не йдіть від руських". Дружбу навіки заповіли нам пророчі слова мудрого Лібна… Та годі! Час іти.

Чомай вихлюпнув залишки чаю з казанка на жарини багаття.

Тепер нетоптані стежини Чомая пролягали по схилах униз, та йти Шеєрові і Лютке було не легше. Незвиклі до кручі і тому неслухняні ноги ковзали по слизькому від вогкого снігу опалому листю, внаслідок чого мимовільно прискорювались непевні й хиткі кроки. А це у пітьмі, на крутосході загрожувало гауптманові та його ординарцеві реальною небезпекою загриміти униз разом із валізою і дорогоцінним чемоданчиком, про який наказано було дбати, як про самих себе. Ходіння в горах — ціла наука, на яку, зрозуміло, часу забракло…

Далі, коли без пригод нарешті приховано дісталися шляху на виході з вузької ущелини, все відбулося так, як передбачав підполковник Іринін, хоч зовсім не так, як малювалося в уяві.

Спочатку Чомай вказав місце зі схованкою для рації — за кілька десятків кроків від примітного скупчення скель, що чорними гостряками впиналися в низьке, схмарніле небо. Лютке одразу шанобливо узяв ошатну валізу пана гауптмана. Потому старий вивів їх ледь не на шлях, у вузький отвір серед нагромаджених брил, де, однак, вільно можна було розміститися вдвох, а колі треба — миттю опинитися на шляху.

— Тут чекайте, — проказав тихо. — Хай оберігає вас віт стріл ворога небесний коваль нартів Курдалагон! — і нечутно, як розтанув, зник у темряві.

Усе принишкло, як завжди буває перед світанком, кола ніч уже конає, а день ще не народжується, були години, коли найміцніший сон зморює людину й звіра, коли навіть вітер влягається і вщухає дощ. Через те аж не вірилося, що десь поблизу причаїлися люди зі зброєю в руках, чатуючи на ворога. А десь, сюди ще нечутно, гуркочуть машини з вояками, торохтять мотоцикли і, можливо, гримотливо й важко йдуть танки й тягачі з гарматами. Взагалі, позицію для засідки було обрано зручно — на виході з ущелини легко перерізати колону навпіл, розірвати її вибухами гранат, стьобнути кинджальним вогнем по ворожому скупченню і швидко відійти в нездоланні гори. Кулі могли зачепити й гауптмана з його єфрейтором — партизани не знали про них, а форма німецького вояки — лише мішень, в яку слід влучити…

А тоді зачувся далекий гуркіт, який щохвилини дужчав, і, здавалося, від нього все навкруги ще більш нишкло, тамувало шерех і подих. Колона рухалася з пригашеними вогнями, машини чітко дотримувалися уставної дистанції. Попереду торохтіли на мотоциклах з колясками, на кожній з них стирчав важкий кулемет, чуйні дозорці. Машина за машиною минали кам'яне громаддя, де чаїлися гауптман і єфрейтор, а ніч мовчала, і коли нарешті вибухнула вогнем безжального, швидкоплинного бою, не здалося навіть Шеєрові несподіваним. Масований кулеметно-автоматний вогонь, вибухи гранат, сполохи й заграви краяли темряву, і вже видко було охоплені жахом обличчя, фарбовані в червоне відблисками палаючих машин. Не знати як, гауптман Шеєр опинився серед панічно

метушливих вояків, що стрибали навсебіч, з маху падаючи обабіч шляху і несамовито пуляючи з автоматів навмання.

— Вогонь! — волав гауптман, вимахуючи пістолетом.

Хтось грубо звалив його, притиснув до землі, прохрипів на вухо:

— Не дурійте, гауптмане, ще встигнете заробити свій хрест!

Стрілянина не вщухала, але Шеєр відчув, що стріляють самі німці і ніхто їм уже не відповідає. Поряд з ним лежав офіцер, який, напевне, й збив його з ніг. Шеєр скоса поглянув на нього, той напружено вдивлявся в темряву.

— Здається, все скінчилося, — нарешті визначив. — Підйом, гауптмане!

— Чорти б взяли охорону, — спересердя вилаявся Шеєр, обтрушуючись. — Нас ледве не перестріляли, мов куріпок. Гансе, де тебе дідько носить?!

До них, затинаючись, біг обвішаний сумками, з автоматом в одній руці і забрудненою валізою в іншій захеканий Ганс Лютке.

— П-п-пан-не г-гауптман, — злякано пробелькотів він, — д-д-дозвольте д-доп-повісти: н-нашу м-машину сп-п-палено…

— Чудово! — гнівно просичав Шеєр.

— Що це він у вас, з переляку? — іронічно запитав офіцер.

Шеєр поглянув на його погони.

— Невезіння, обер-лейтенанте. Під Нальчиком ми потрапили під бомбардування росіян, у Ганса контузія. А тепер — кулі партизан… Я не здивуюся, якщо мій Ганс взагалі втратить мову…

Обер-лейтенант зареготав:

— Спорядіть його до фатерлянду — там дівчатка його швидко розбалакають!

— Обер-лейтенанте, з вас вийшов би популярний терапевт. Але Ганс воліє вмерти за фюрера.

— Так, контузія у нього відчутна, — двозначно всміхнувся офіцер, що, видко, аж ніяк не поспішав накладати головою ні за фатерлянд, ані за фюрера.

— Гансе, хоч збереглася апаратура?

— Т-т-так, п-п…

— От що, Гансе, я скоро з тобою здурію. Кажи мені лише "так" і "ні". І цього мені задосить! Мало того, що загубив машину…

— Зате ви зберегли життя, пане гауптман, — мовив обер-лейтенант, що нашорошив вуха, коли зачув про апаратуру, і тепер промацував оком добротні шкіряні чохли, що мали цілком промовистий вигляд. — Ви, певно, журналіст?

— Не зовсім, — відповів гауптман. — Але охоче задовольню вашу допитливість: Адольф Шеєр, історик.

— О! Дещо вже чув про вас у нашому штабі… Ви маєте написати книгу про німецьку звитягу на Кавказі?

— Так, завдання рейхсміністра пропаганди доктора Йозефа Геббельса…

— Дозвольте й мені відрекомендуватися: Шютце, зв'язковій офіцер генерал-полковника фон Клейста.

— Висока посада!

— Ну що ви? Лише гучно звучить. Таких офіцерів, як ото я, хоч греблю гати…

— А що, коли я принагідно напишу про ваг невеличкий нарис до армійської газети? Я на власні очі бачив, як хоробро і опановано ви діяли у сутичці з партизанами…

— Ви теж… А втім, такі емоційні струси, мабуть, нададуть вашій книзі життєвого й динамічного колориту.

— Безумовно!

— Однак я радив би вам, пане Шеєр, ризикувати з розумом, інакше нікому буде писати нарис про мене. А це прикро, бо я людина вельми марнославна… До речі, мій штабний "мерседес" вцілів, і в ньому є два вільних місця.

— Щиро дякую, якщо це запрошення.

— А що б іще інше? Їдьмо!..

— Вам, власне, куди? — запитав Шютце уже в машині.

— До найближчого містечка, — відповів Шеєр. — Великого клопоту не завдамо. Це ж треба — втратити машину так близько від мети. Воістину — гіркий посміх долі…

— А там до кого? — цікавився обер-лейтенант.

— Служба безпеки.

— То ви до штурмбанфюрера Хейніша? — чомусь зрадів Шютце. — Знаю його, кілька разів привозив штабні пакети… Здам вас йому, пане Шеєр, з рук на руки, як малу дитину!

— Боже мій, обер-лейтенанте, а ви справді вмієте піклуватися — і міцними штурханами, і приязними послугами… Але самі згодом переконаєтеся: я дуже вдячна людина.

— Ех, пане Шеєр, не дратуйте мене спокусливими натяками…

— А що таке? Нирки, печінка?

— Як у воляки! — з апломбом запевнив Шютце. — Та ви чули останні повідомлення?

— Ні. Щось цікаве?

— Уже й з Берліна передають, що долю Кавказу вирішено. Вчора наші війська взяли Малгобек і з ходу вийшли на останній закріплений рубіж перед Владикавказом — так звані Ельхотові ворота. Останнє зусилля, і нам відкриється вільний шлях на Тифліс і Баку.

— Ну то й що?

— Та ви уявляєте, скільки нам, офіцерам штабу, додається роботки?

— Ах, от ви про що!

— Про те саме! А вам я раджу негайно підскочити до тих Ельхотових воріт, аби не проґавити ще одної перемоги. Враження для книги і все таке інше…

— Мені доводиться, обер-лейтенанте, вам безперервно дякувати. Ви мене просто в'яжете по руках і ногах міцною линвою уваги. Тоді зробимо так: у Владикавказі я влаштую бенкет, і першим запрошеним гостем будете ви. Приймаєте?

— Авжеж! Тільки щоб без повій, але з жінками. Я надав би перевагу осетинці…

— У вас непоганий смак. Хочете, я прочитаю вам, які трапляються осетинки?

— Охоче послухаю!

Адольф Шеєр витяг нотатника.

— Це я робив певні цитатні заготівки до книги — бібліотеки Берлінського університету до валізи не впакуєш. Ось витяг з "Життя цариці цариць Тамари", праці стародавнього грузинського історика Басілі: "Кажучи тут старим ладом, "породжений сліпим — сліпим і піде зі світу" — під цим мається на увазі кожен, хто не бачив Тамари. Правильна будова тіла, темний колір очей і рожевий відтінок білих ланит; сором'язливий погляд, манера велично і вільно кидати зір навколо себе, приємна мова, весела і чужа до розбещеності, голос, що насолоджує вуха…"

— Смак! Справді, цариця, та й годі… Але до чого тут осетинки?

— Терпіння, обер-лейтенанте, ви не дослухали. Річ у тім, що цариця Тамара — осетинка!

— Все ясно, гауптмане. Ви мене остаточно переконали. Більше умовляти не треба…

За веселою розмовою і незчулися, як в'їхали в місто. Та вулиці його самі нагадали про себе. Впоперек однієї стовбичила знівечена вантажна машина. Десь густо валував дим, безумовно, пожежі, повним ходом метляли мотоцикли, і бігли вояки зі зброєю напоготові.

— Майн гот! — вигукнув Шютце. — Невже й сюди завітали партизани?

— Схоже на те, — заклопотано озвався Шеєр. — Дуже схоже… Принаймні бомбових воронок щось не видно. Однак, мабуть, у Хейніша дізнаємося про все докладно…

— Неодмінно! — погодився Шютце.

Цегляна будівля СД теж мала свіжі, промовисті сліди нічної сутички — стіна, що виходила на вулицю, була навскоси пощерблена кулями. В одне з вікон, вочевидь, влетіла граната. Скло в інших теж було попробивано кулями. У дворі все вирувало: шикувалися солдати, заклопотано сновигали офіцери, звідусіль чулися короткі військові команди. У самому приміщенні гуляли протяги.

У приймальні штурмбанфюрера сидів рудий здоровань з невідповідним до загального метушливого піднесення байдужим виразом обличчя. Він одним пальцем, явно знічев'я чи з нудьги, тицяв у клавіатуру друкарської машинки.

Ковзнув холодними очима по Шеєру, помітив Шютце і одразу мило пожвавішав:

— О, Шютце, вже тут! Воістину у штабі не баряться з прочуханкою… Де пакет?

— Помилка, Віллі. Я тут, але без прочуханки. Але що у вас трапилося?

— Партизани. Кінна атака… Це був жах! Комендант Функель буквально осатанів — партизани звели нанівець усі його зусилля застрашливої дії: захопили з собою геть усіх повішених…

Шютце співчутливо похитав головою:

— Обов'язково перекажу вашу розповідь у штабі! Але дозвольте відрекомендувати гауптмана. Адольф Шеєр, кореспондент з Берліна, історик. Прибув…

— Чого ж ви досі мовчали? — Віллі Майєр пружно схопився на ноги. — Знаємо і давно чекаємо. Гадаю, штурмбанфюрер попри все прийме вас негайно, — і він зник за дверима кабінету Хейніша.

— Цей Віллі, — переконано похитав головою обер-лейтенант, — пречудовий хлопець! Дотепник, яких мало… А розумник! Нема чого й казати… На нього можна покластися!

— Прошу, панове! — розчахнув двері Віллі.

За ніч обличчя Хейніша посіріло, очі почервоніли від безсонної напруги, у пальцях він крутив зламаний олівець. Шеєр спостеріг ще кілька зламаних олівців, викинутих до кошика. Проте штурмбанфюрер намагався зустріти їх привітно й витримано.

— Радий вітати вас, панове! — мовив прихильно. — З щасливим прибуттям, Адольфе! Сподіваюся, мені, як старому друзяці вашого гідного усілякої поваги батька, дозволено тік до вас звергатися.

— Про що мова, пане Хейніш! — розчулено озвався Шеєр. — Я тому й просився у Берліні саме до вас.

— Так, мене повідомив про це обер-фюрер СС Корземан, майбутній начальник поліції та СС рейхскомісаріату "Кавказ". Мені дуже приємно, що сином мого трагічно загиблого друга піклуються такі високі особи. Вибачте, Адольф… Шютце, а ви у якій справі тут?

Чий більше промовляв штурмбанфюрер Хейніш, тим більшою повагою мимовільно проймався обер-лейтенант до свого випадкового супутника і виструнчено дерев'янів, з летким переляком пригадуючи свої вільні промови з цим істориком, що виявився птахом дуже високого злету. А що, коли цей Шеєр от зараз бовкне щось недоречне? Тому, коли Хейніш звернувся до нього, він гаряче відповів:

— Гер штурмбанфюрер, я мав щастя познайомитися з паном Шеєром під час нічної сутички з партизанами в горах. Пан гауптман особистим прикладом підняв солдатів в атаку. Справжній офіцер! Я вважав справою честі запропонувати панові Шеєру штабну машину, оскільки його власна згоріла.

Хейніш поважно набундючився:

— Ви правильно вчинили, Шютце. І я радий саме від вас чути про сміливі дії гауптмана. Сподіваюся, ви потоваришували?

— Так точно! — клацнув закаблуками Шютце.

— Як ви гадаєте, чи заслуговує пан Шеєр на бойову нагороду?

— Безумовно!

— Обер-лейтенант перебільшує, — скромно озвався Шеєр. — Просто я діяв, виходячи з обставин, що несподівано склалися, як і належить

німецькому офіцерові. До речі, обер-лейтенант Шютце теж не губився в бою…

— Тільки так і належить поводитися істинним арійцям, — схвально проказав Хейніш. — Дякую, обер-лейтенанте, за вашу турботу про пана Шеєра, а зараз мені необхідно побалакати з ним особисто. Розумієте?

— Слухаюсь, гер штурмбанфюрер!

— Давно з Берліна? — запитав Хейніш, коли двері за Шютце зачинилися. — Та ви сідайте.

— Пішов четвертий місяць, як перебуваю в діючих частинах, — відповів Шеєр, присаджуючись.

— О, то ви попри юнацьку зовнішність старий бойовий вовк! — силувано пожартував Хейніш.

— Як сказати, — у тон йому відповів Шеєр, — моя зброя — перо, а поле бою — наука.

— Це покликання чи обов'язок?

— І перше, і друге, пане Хейніш.

— Якщо я не помиляюся, ваш батько не збирався робити з вас вченого. Старий Шеєр мріяв про сина-вояку! Хіба ж ні!

— А хіба не справдилися мрії батька? — Адольф поглядом вказав на свої погони. — Окрім того, це саме він порадив мені йти на історичний факультет, щоб бойовито боронити нордичну історіографію від нападок плутократів і фальсифікаторів. Ми мусимо в усій красі поновити у світі

величну історію арійської раси. Прикладом для мене е мій старший колега, зондерфюрер СС барон Болко фон Ріхтгофен.

— Чудово! — погодився Хейніш. — До речі, Адольфе, зараз у нас плідно працює група науковців і діячів культури зі штабу "Кюнсберг" на чолі з картографом міністерства закордонних справ, гауптштурмфюрером СС паном Краллертом. Так от, — зумисне наголосив Хейніш, — вони спалили геть усі матеріали, які лишень знайшли, якогось Кости Хетагурова, але й досі полюють на його шкідливі рукописи та чернетки. Щоб і гадки про нього не було! Недолюдки-унтерменші не мають права на власну культуру та історію.

— Цілком з вами згоден, пане Хейніш. Цей корисний та ефективний досвід нині поширено по всіх окупаційних військах.

Почувши це, Хейніш щиро мовив:

— Ви й не уявляєте собі, Адольфе, як приємно мені було з вами балакати, радий, що ми розуміємо один одного з півслова. У фронтових умовах — слово честі! — це розкіш.

— Коли так, то я щасливий, що завдав вам кілька приємних хвилин.

— Тепер скажіть мені, Адольфе, вам потрібна якась допомога в роботі над книгою? Можливо, загальна консультація… Ну, про побутові умови я й не кажу — чудова квартира з чудовою господаркою вам забезпечені! Зізнаюсь, — Хейніш лагідно посміхнувся, — і квартиру, і господарку спеціально для вас зберіг, бо на них обох наша тутешня чоловіча стать страшенно ласа! Машину — само собою…

— Щиро вдячний вам, пане Хейніше! Теж признаюся з усією відвертістю: я сподівався на вашу увагу, але отакого, справді батьківського, піклування, визнаю, не чекав… Щодо консультації. Боюся, що мені слід більше їздити і дивитися, аніж консультуватися. Зрозумійте

мене правильно. У Берліні мене, здається, грунтовно просвітили — від Людендорфа до рейхсміністра Геббельса. Ось, на доказ, останній вислів рейхсміністра пропаганди щодо Кавказу. — Шеєр вдруге за цей день витягував на світ божий нотатник: — "Ми захопили країну на Сході не лише для того, щоб нею володіти, але й для того, щоб організувати її передусім для себе. Ми ведемо війну за вугілля, залізо, нафту. Якщо до визначеного нашим командуванням часу закінчаться бої на Кавказі, ми матимемо в своїх руках найбагатющі нафтові області в Європі. А хто привласнить пшеницю, нафту, залізо і вугілля — той виграє війну". Після ж бесіди у верховному командуванні мене не полишає думка, що свою майбутню книгу я міг би назвати й так — "Завоювання Індії на Кавказі". Отже, приціл моєї наукової розвідки далекий.

— Якщо не таємниця, з ким мали розмову в ОКВ?

— Які від вас, пане Хейніше, можуть бути таємниці? З цього питання мене докладно консультував керівник відділу пропаганди генерал Ведель. На прохання самого рейхсміністра доктора Йозефа Геббельса. Отже…

— Отже, вам потрібен лише мій дозвіл на вільне пересування по всій фронтовій і прифронтовій смузі, — широко всміхаючись, зазначив Хейніш.

— Дуже було б бажано, аби не завдавати вам щоразу нового клопоту і не набридати нескінченними проханнями…

— Давайте ваш мандат. Ого! — вигукнув він, коли розгорнув документ. — Я знову щиро радію за вас, Адольфе, — такий я бачив лише у самого Дітріха!

У пам'яті спливла фраза, мовлена на заміській дачі під Тбілісі. Шеєр: "Проте мене чудово знає видатний діяч міністерства рейхспропаганди доктор Отто Дітріх".

— Хіба Дітріх тут? — запитав. — Я з ним добре знайомий.

— Тепер ви його побачите лише в Берліні. Днями він вилетів від нас по закінченні зйомок нової документальної стрічки для фірми "Уфа-фільм".

— Шкода..

— "Веселіше, Адольфе, гарною товариства вам стане! Чи ви вже забули, як я про вас подбав?

— О ні, пане Хейніш…

— Отож! А тепер останнє запитання: що чувати про вашу матір?

— Нічого особливого.

— Сподіваюся, ви не поділяєте її дивацьких поглядів?

— Ну що ви, гер штурмбанфюрер? Ми з батьком давно засудили її не гідну німкені поведінку. Одного того, що вона знехтувала вашою щирою дружбою і заборонила вам відвідувати наш дім…

— Так, так, — похитав осудливо головою Хейніш. — Ваша матінка — жіночка з норовом. Ледь не згубила кар'єру вашого батька і мою на додачу… Та, на щастя, все тоді добре минулося!

Раптом уперше за час їхньої розмови на столі у Хейніша задзвонив телефон.

— Хейніш слухає. Що?! — заволав він. — І ви досі барилися з таким повідомленням? "Не знали, не знали…", — передражнив когось. — Функеля повідомили? Ах, уже на місці… Так от — нічого не чіпати до мого

приїзду! — штурмбанфюрер роздратовано кинув трубку. — Ще новина — вбито бургомістра. Отак і живемо, любий Адольфе, мов на вулкані… Майєре! — гукнув і, коли рудий Віллі миттєво з'явився у дверях, наказав: — Ось мандат пана Шеєра. Поставте штамп без обмежень, потім подбайте про пана Шеєра згідно з моїми попередніми розпорядженнями. Свій сьогоднішній день присвятіть нашому гостеві з Берліна. На випадок чого — я в бургомістраті…

… Пан бургомістр лежав на підлозі долілиць. На потилиці його лисуватої голови запеклася кров.

— Знову — постріл ззаду, — зазначив Функель.

— Хто тут топтався й нишпорив? — спитав Хейніш, мацнувши швидким поглядом приміщення.

— Поліцаї, — зронив комендант.

— Ідіоти!

— Поголовно, — з похмурим сарказмом зголосився Функель. — А цей, — тицьнув пальцем на Зазроєва, — найбільший унікум! Це він, телепень, начовгав по підлозі болотом.

— Хто перший виявив труп?

— Двоє — бухгалтер Кляпрот і заступник Даурова пан Михальський.

— Затримали?

— Так точно!

— Кличте.

— Зазрой, ті пріводійт Кляпрот і Михальські. Бістро, свиня в чоботях! Пане штурмбанфюрер, бухгалтер гер Кляпрот — з фольксдойче, але теж недоумок. Навіть німецької мови не знає.

Аж тут повернувся, як завжди, неголений Зазроєв, що з гвинтівкою навперекіс супроводжував гера бухгалтера, підтоптаного й миршавого Кляпрота, сухенького старигана в окулярах у залізній оправі на зляканому личку, і сіренького, непоказного з голови до п'ят пана заступника.

— Фрейлейн Бергер, перекладайте, — наказав Хейніш. — Хто з цих двох побачив забитого перший?

— Я, — схвильовано пискнув стариган.

— За яких обставин це сталося?

— Розумієте, пане, — старого бухгалтера била гарячкова лихоманка, аж все його всохле тіло дивно тіпалося, — я приніс, як приношу щоранку, панові бургомістру папку з паперами на підпис. Зайшов, а пана Даурова нема…

— А хто був? — враз наполіг Хейніш.

— Труп, — злякано пробелькотів бухгалтер.

— Тьху!.

— Я ж казав, — зневажливо буркнув Функель, — що цей. бухгалтер — недотепа, хоч він і з фольксдойче.

— І що ви робили далі? — запитав Хейніш.

— Побіг до пана Михальського…

— Це так? — звернувся штурмбанфюрер до заступника Даурова.

— Так точно! Все свідчить про те, що пана бургомістра вбили під час несподіваного наскоку кіннотників-горян, що стався цієї ночі. Стріляли у вікно. Отвір у склі вказує на те, що постріл був один-єдиний. Але влучний. І не випадковий…

— Чому так вважаєте? — штурмбанфюрер підійшов до вікна. Не полишалося жодних сумнівів — стріляли з вулиці.

— Тому, що знайдено ось це, — відповів Михальський, простягаючи невеличкий аркушик.

Хейніш узяв папірець, подивився і передав Крістіні:

— Фрейлейн Бергер, що це таке?

Вона пробігла очима писане і суворо відповіла:

— Це — вирок.

— Що за чортівня? Який ще вирок? Читайте!

— "Ім'ям Союзу Радянських Соціалістичних Республік, — роздільно читала Крістіна, — суд народів Північного Кавказу..."

— Який ще суд? — спалахнув Хейніш.

— Тут написано: "…суд народів Північного Кавказу, розглянувши справу пре злодіяння гітлерівських катів та їхніх посіпак, прирік до

розстрілу: зрадника Даурова — бургомістра, зрадника Михальського — його заступника…" — Крістіна зупинилася вагаючись.

— У чім річ? — нервував Хейніш. — Читайте все!

— "… убивцю мирних жителів, старих, жінок і дітей Хейніша — штурмбанфюрера СС…"

— Що?! — сполошився Хейніш, якого раптом пойняло ще не звідане почуття приреченості, смертельної небезпеки, що чигала з кожного кутка. — Дуже зухвало! — проте силкувався всміхнутися. — Дайте-но мені, фрейлейн Бергер, цей вирок. Буде сувенір на веселу згадку. — Він акуратно згорнув папірець і поклав до кишені.

Розділ дев'ятий

КОРЕСПОНДЕНТ З БЕРЛІНА

З певного часу Крістіна Бергер мала в офіцерській їдальні свій власний "штамтіш" — постійний стіл. За іронією долі він стояв під стіною, оздобленою плакатами "Обережно, ворог підслуховує!", "Не базікай з незнайомим: він може виявитися шпигуном" і просто "Пс-ст!" — вуста з прикладеним до них пальцем. Їдальня вирувала. Незнайомі офіцери напідпитку бадьоро й галасливо виставляли все нові пляшки шнапсу, хилили чарки "за перемогу німецької зброї", комизилися, з відвертою хтивістю залицяючись до офіціанток. Поводили себе так, ніби їм все дозволено, і це справді відповідало дійсності: їм було дозволено все — вони йшли на фронт. "Знову передислоковують частини, готуючи наступ, — відзначила подумки, уважно роздивляючись і запам'ятовуючи військові позначки на мундирах. — Тепер, після того, як взяли Малгобек, посунуть на Грозний та Орджонікідзе…" Чи буде нове, фанфарне "зондермельдунг" — важливе повідомлення по радіо про перемогу? Важко їй було, до лиха важко… Іноді мало не безтямно кортіло вихопити пістолет і уколошкати хоча б двох-трьох. Не мала й на це права — права

з честю загинути у відкритому бою. Одного разу вона вихопила пістолет — загинула Варвара Іванівна. Не могла собі вибачити. Тепер — по всьому — шукала й знаходила інші, безпечніші варіанти знешкодження Мюллера. Даремна праця й так до краю напруженого і перевантаженого мозку.

Триматися, будь-що триматися, поки Марков не подасть вістину, дочекатися радіопередавача: конче потрібна рація! Без зв'язку її робота безплідна, марна, не має ніякого сенсу.

До того ж Крістіна помітила пильну увагу до себе з боку Хейніша, увагу зовсім іншого гатунку, аніж раніше, — приховано недовірливу, насторожено прискіпливу, холодну, ухильну. Останнім часом, куди б вона не пішла, їй траплявся завжди чемний, завжди завбачливий, завжди усміхнений Віллі Майєр, якому скрізь виявлялося "по дорозі" з нею. Він і зараз спритно порався ножем і виделкою за її столом під "протишпигунськими гаслами". Її занепокоїло учорашнє бажання надто уважного Віллі почистити її пістолет. Отже, підозру з неї не знято…

— Запевняю вас, фрейлейн, чистка зброї — аж ніяк не жіноче рукоділля, — приязно розтлумачив він Крістіні. — Мастило для зброї — то не парфуми для ніжних, дівочих рук…

З її пістолетом Віллі пішов до сусідньої кімнати, куди одразу ж квапливо прибігло пивне барило на ім'я Кеслер. Невже таки підозра?.. Але ж слідство у справі Мюллера завершено. Вона власноручно друкувала звіт Хейніша його зверхнику обер-фюрерові СС Корземану. Віллі повернувся хвилин через тридцять і з ґречним уклоном підніс їй сліпучо вилискуючий пістолет, немов дарував квіти. — Крістіно, невже ви досі жодного разу не стріляли з цієї чудової іграшки?

— Поки що не траплялося нагоди…

До їдальні ввалилася ще юрба новоприбулих.

— Я вже піду, Віллі, — звернулася Крістіна з-за столу. — Сьогодні тут аж надто галасливо…

— Разом, фрейлейн, тільки разом! Треба ж комусь боронити вас від бойових дій заповзятих фронтовиків.

Звісно, мав рацію. Безсоромні мацаки хмільних спідничників зависали на півдорозі в повітрі, коли очі натикалися на чорний есесівський мундир Майєра.

— Фрейлейн Крістіно! — загорлав хтось з гомінливого виру.

Вона обернулася. З келихом у руці її радо вітав знайомий зв'язківець зі штабу Клейста обер-лейтенант Шютце.

— Прошу до нас! — додав він галас.

"Може, підійти? — майнула думка. — Шютце знає багато…"

Однак уклякла на місці і сполотніла: сусіда Шютце — гауптман — дружньо обійняв обер-лейтенанта і щось зашепотів йому. Мабуть, переконливо, бо Шютце сів на місце. Не цей пересічний епізод, а вимріяне в дівочих мареннях обличчя гауптмана примусило скажено закалатати серце і позбавило сил ноги, зробило їх ватяними, Костя?.. Неможливо… Та хіба вона могла сплутати це знайоме до найменшої рисочки обличчя з чиїмсь іншим?.. Та чи міг її Костя одягти німецький мундир?.. Зрадив?.. Він же — Хартлінг, напівнімець, фольксдойче… Якщо зрадив, то добровільно: звання гауптмана — високе, вона сама досі ходить без відзнак… Вона сама?.. Вона сама — в есесівській формі… Костя подумає: зрадниця…

— Що з вами, фрейлейн? — обережно взяв її під руку Майєр. — Вам недобре?

— Так… Надто накурено… Задуха…

— Ходімо ж на повітря! Шютце обійдеться й без вас… І що за люди пішли?..

Крістіна відчула — Майєр оберігав її від зальотних залицяльників щиро.

Вулицю мела легка віхола, неприємно ліпила в обличчя мокрий холодний сніг. Мінлива погода. Коли заходили до їдальні, світило й гріло сонце. Та й зараз усе це швидко минеться — з гір на місто впала випадкова хмарина. А там, у горах, з хмарного краю, коромислом зависла рідкісна на цю пору яскрава веселка. Є прикмета: побачити снігову райдугу — на щастя. Костя в німецькому мундирі… Отаке воно — щастя?.. Добре, що вогкий сніг ховав її дівочі сльози.

— Усе це на лихо, — раптом сумно мовив Майєр. — На нове лихо…

— Ви про що? — сполошилася Крістіна. Їй здалося неймовірне — Майєр вміє читати думки. Чи, може, її серце краялося й плакало вголос?..

— Про них, — хитнув Віллі головою в бік колони вояків, що вивертали з-за рогу на їхню вулицю.

Солдати йшли мерзлякувато погорблені, зі злими, застиглими, синюватими від холоду, справді якимись покійницькими обличчями, місили чобітьми грязюку з тупою, байдужою приреченістю. Вираз війни змінився… Смерть неугавно і невтомно ковтала дивізії і корпуси…

— Ідуть заробляти хрести, — додав Майєр. — Переважно — цвинтарні.

— Та ви що, Віллі?

— Вас дивують мої слова, Крістіно?

— Ще б пак! Ви, офіцер Великонімеччини, війська якої долають уже Кавказькі гори, і раптом…

— Поразницькі настрої, ви хотіли сказати.

— Відверто — так! Стільки перемог…

— І жодної Перемоги, перемоги з великої літери, Крістіно… Так, ми дійшли до Кавказьких гір. Це вірно. А далі що? — Він сумовито задумався. — У нашого Клейста щось не клеїться під Владикавказом… Це може стати початком нашого лиха. Сідайте до машини, годі стовбичити під мокрою хуртовиною. — А вже в машині він кисло мовив, що так не схоже було на веселого й жвавого унтерштурмфюрера Віллі Майєра: — Війна триває вже другий рік, і я все частіше запитую подумки: "Перемого, де ти?"

— І ви не боїтеся казати про це?

— Тільки вам, Крістіно…

— А якщо я доповім Хейнішеві?

— Ви? А навіщо це вам? Вам замало двох трупів, фрейлейн?

Він втупився в неї потемнілими, сповитими сумом очима. Крістіна похолола.

— Віллі! Ви чудова людина… І, мабуть, дивак…

— Змалку у диваках ходжу. Але не шкодую. Від жінки я хочу світлого, як саме життя, щастя або зовсім нічого. Та світла нема, є присмерк ночі й тотальні загибелі… Чи любите ви Вагнера?

Він раптом зупинив машину. Вийшов і підійшов до іншої, біля якої безпорадно никав молоденький єфрейтор.

— Що трапилося, Лютке? — запитав Майєр. — Гауптман в їдальні, а ти з машиною тут. Чому?

— Б-б-бензин-ну… н-н-не…

— Добре, добре — я зрозумів. Це моя провина, що одразу не подбав. Ось за цією карткою, — він витяг її з кишені, — ти зможеш одержувати паливо в будь-якій військовій або господарській частині. А поки що візьми у мене в багажнику запасну каністру.

— Д-дяк-к…

— Менше базікай, Лютке! Я поспішаю.

Коли вони знову рушили, Крістіна запитала, скоріше для того, щоб Майєр не повернувся до попередньої розмови:

— Це наш новий водій? Я його ще не бачила.

— Ні, до нас заїк не беруть. Це ординарець військового кореспондента, історика Адольфа Шеєра, що сьогодні вранці прибув з Берліна. До речі, от його — Шеєра — ви вже бачили.

— Я? — здивувалася Крістіна. — Коли? Весь час була з паном штурмбанфюрером, оце відпустив до їдальні…

— У їдальні ви його і бачили. Пригадуєте гауптмана, що сидів за столом обер-лейтенанта Шютце?

— Так це він, Шеєр з Берліна?

— А. що вас дивує?

— Такий молодий?

— І вже вчений муж, хотіли ви сказати. Додам до цього: з дуже високими повноваженнями міністерства пропаганди та ОКВ. Птах! Поводьтеся з ним обережно.

— А до чого тут я?

— Справа така. Він прибув збирати матеріал для книги про перемогу німецької зброї на Кавказі. Хейніш наказав передати в його розпорядження половину будинку, в якому живете ви. Отже, його знайомство з вами невідворотне.

— А якщо я цього не хочу?

— Наказ!

— Чи не зручніше поселити жінку?

— Наказ! А накази слід виконувати без балачок.

"Шеєр"… Хіба трапляється в житті така неможлива схожість? Трапляється. Та лише у близнюків. І ще в кіно, для розваги… Це не Шеєр… Це Калина… Це Костя… Це Хартлінг… Чому він тепер — Адольф Шеєр?.. Перед війною Костя студіював історію в Берліні… Історик, кореспондент з Берліна… А що, коли його ще тоді завербували? Що,

коли він розвідник і зараз діє під зміненим прізвищем? Що, коли придбав чужу подобу, щоб наші не впізнали?.. Невже Костя здатний на зраду?.. Неможливо, неможливо, неможливо!.. Ну який із соромливого до відчаю Костика, що й торкнутися до неї жахався, може бути розвідник? Тільки й ставало сміливості у нього щодня купувати їй квіти і з ніжною, боязкою журбою зазирати їй в очі… Може, й справді якийсь Адольф Шеєр?.. Та ні, це він — Костя. Вона б упізнала його й серед тисячного натовпу!

Машина вже мчала по вулиці Темрюкській. Ще здалеку Крістіна помітила солдата, що неквапом походжав перед її домом з автоматом на грудях. Що це? Варта? Навіщо? Невже це Костя приставив до неї варту? Як він дізнався про неї? І що замислив? І цей дивний наказ Хейніша — поселити його тут. І ця небезпечна розмова з Майєром. "Вам замало двох трупів, фрейлейн?". Ніби відповідаючи на її німі запитання, Майєр мовив:

— Для безпеки гауптмана Шеєра біля вашого будинку влаштовано цілодобовий пост. Вашого ж пса довелося прибрати.

— Вбили? — вороже запитала Крістіна.

— Ну що ви, фрейлейн! Хіба ж я наважуся вас кривдити… Просто зачинив його в хаті, бо надто скаженів і кидався. Ви зараз побачите свого улюбленого пса живим і здоровим. Але хай потроху звикає до нових людей. А то хтось і справді… От ми й доїхали. Чекайте сусіда, я його зараз привезу… До побачення, фрейлейн!

Власна кімната здалася Крістіні чужою. Темного дерева трюмо і шафа для одягу, стіл з важкою оксамитовою скатертиною темно-рубінового кольору під тон меблів, на ньому ваза без води, але з гарними, ламкими, бо засохлими трояндами. Лише на тумбочці віялом стирчали живі китиці верби. Цупкі брунатні штори були запнуті, вкриваючи не тільки вікно, а й усю стіну. На свіжому, незайманому ліжку — недбало кинутий журнал "Корал", розгорнутий на шостій сторінці, газети — есесівська "Дас шварце корп"[47] та армійська "Панцер

форан"[48]. Нічого не зрушено, нічого не зсунуто, все перебувало в тому ж стані, в якому вона залишила, йдучи на роботу.

Вона підійшла до дзеркала і побачила себе в цій темно-брунатній кімнаті — у чорному костюмі, хворобливо-бліду. Віт-Вітерець, ніби передчуваючи недобре, жалібно скавучав, замкнений у передпокої, і дряпався лапами у двері до кімнати своєї хазяйки. Вона підійшла до штори, ледь відхилила і почала напружено чекати, слідкуючи за вулицею у вузьку, як лезо ножа, шпарину.

Так у німому напруженому очікуванні минуло кілька хвилин, поки не під'їхали дві легкові машини. У першій — за кермом Майєр, у другій — заїкуватий Лютке. Шеєр, якщо це Шеєр, — поряд з Майєром…

З машини вийшли вдвох…

Вартовий виструнчився…

Лютке відкрив багажник…

Майєр і Шеєр сміються, тиснуть один одному руки…

Майєр поїхав, отже, прямої загрози поки що нема…

Лютке витягає речі…

Шеєр за щось його люто лає…

Лютке виструнчився, руки по швах…

Шеєр один іде до будинку. Ні, це не Шеєр… Це швидка й розгониста хода Кості…

"Спочатку його, потім себе…"

Вона витягла начищений Майєром пістолет. Сухо клацнув запобіжник. Як це казав Віллі?

"Крістіно, невже ви досі жодного разу не стріляли з цієї чудової іграшки?"

"Поки що не траплялося нагоди", — відповіла вона.

Крістіна була готова до різного, але не до такого кінця, коли треба вбити свої почуття і розстріляти власне кохання. Вона вже відчувала себе неживою, у ній все вмерло, все хололо, як останні жаринки під попелом. Вона сперлася плечима на одвірок, рука безсило впали вздовж тіла. В одній — зведений на постріл пістолет. Він увійде — двері затулять її… Невже вона знову стрілятиме в спину! І знову в цій кімнаті? І знову почує: "Швайнкерль! Ду ферфлюхтер!" І Костя мертвий впаде до її ніг, як впав Мюллер… І раптом сама до себе нечутно заволала: "Опам'ятайся! Якщо стрілятимеш, не виконаєш завдання. Ти не маєш права викрити себе. Понад усе — виконання завдання! Поки є хоч один, шанс, поки є хоч крихта надії…"

У передпокої радісно і тонко, мов щеня, заскавучав Вітерець, почулася весела вовтузня з щасливими, собачими підскоками…

"Віт упізнав. Це він…"

Останні сумніви зникли, остання надія вмерла…

"Спочатку його, потім себе…"

Адольф Шеєр зупинився перед зачиненими дверима. Що чекає на нього за ними? Не чув ані шелесту. Але ця змертвіла тиша, він відчув це усім своїм єством, тамувала лиховісну загрозу. Він приклав до дверей

вухо — ані шереху! Постукав. У відповідь — ані звуку. Прочинив двері, повільно відхиляючи їх рукою і все ширше обіймаючи кімнату уважним поглядом. Нікого! Але вона тут, причаїлася… Де? За шафою, завісою, дверима? Він зробив все, аби лишитися з нею сам на сам, без свідків: якщо й загине дурно, вона й надалі працюватиме, заробить лицарський хрест за героїчне знищення радянського розвідника… Ні, такого її нерви не витримають…

Він стояв на порозі, напружений і чуйний. У порожню кімнату голосно кинув перше речення пароля:

— О, така чарівна фрейлейн і досі не заручена!

Щось важке, металеве впало за дверима на підлогу, почувся шепіт, який топили знервовані сльози:

— Просто ніхто не прохав моєї руки…

Адольф весело озвався заключною фразою:

— Сподіваюсь, цьому лихові легко зарадити. У мене є рука і є серце. Пропоную!

Це був не лише пароль, не просто контрольні речення. Зігріті голосом, тривало тамованою жагою зустрічі, ці слова, придумані кимось і колись, аби за будь-яких обставин пролунали "природно", були для них першим в їхнім житті освідченням у коханні. Але нічого не було природного і людського в тому, що їх розділяють двері, що на підлозі валяється пістолет, що вони кохають одне одного лише парольними словами, які може почути й вартовий або навіть унтерштурмфюрер Майєр…

Він нечутно зачинив за собою двері, і Крістіна, ніби лише цього чекаючи, враз пригорнулася — довірливо й розпачливо — до його грудей,

забувши про все на світі, — про фатальну порожнечу безнадії, психічну напругу останніх днів, уже не тамуючи щасливих сліз. Нараз вона відхилилася, щоб бачити його, аби ще раз переконатися, що це він — її коханий і незрадливий Костя, що він, саме він прийшов до неї, вперше без квітів і вперше нестерпно бажаний. Вона спрагло тулилася до нього — такого рідного й свого, такого власного і владного. Вона пестила його поглядом, ніжним і лагідним, голубила німо і водночас промовисто, обіймала його усього і сама поймалася ним, всотуючи його в себе і пестячи його собою. Вона торкалася його теплого обличчя — легко й ласкаво — тремтливими й чутливими дівочими пальцями, а в нього наморочилася голова.

Розділ десятий

ЕРОС І ТАНАТОС

Він мовив навмисне голосно й солодко:

— Фрейлейн, чи варто мені після такого рішучого поцілунку пояснювати вам, чого я зупинився у вашому домі?

І вона переклала собі цей солоденький сироп:

"Мила Марієчко! Адольф Шеєр тільки зараз знайомиться з Крісгіною Бергер. Він — німець, вона — німкеня. А нас можна підслухати: мусимо поводитись "природно"…"

Вона відповіла йому у тон, з манірним кокетуванням, запозиченим з типової геббельсівської кінопродукції фірми "Уфа-фідьм":

— Ви типовий завойовник, пане гауптман! Жінці лишається тільки коритися істинному представникові панівної раси.

— О, я бачу, що мила фрейлейн переконано висповідує філософію Зігмунда Фрейда. А він доводив, що схильність до агресії є рисою людської природи, яка не піддасться еволюційному руйнуванню, а тільки психологічному гальмуванню. Психіка людини — її ж довічна в'язниця. Зухвалий Фрейд звеличив одвічну боротьбу між Еросом і Таиатосом, особливо — в біологічному організмі жінки… Перепрошую, але, можливо, вам оці вчені теревені не цікаві?

— Що ви, пане гауптман? Так приємно спілкуватися з розумною й цікавою людиною… От ви щойно сказали: боротьба між Еросом і Танатосом. Адже дійсно, якщо розібратися, жінка породжує життя. Але для чого? Для смерті!

— Слушна думка, фрейлейн. Та я побоююся, що фрейдівською філософією ми засушимо наші почуття, які, сподіваюся, вже зародилися, і замість ніжного дотику пустуна Ероса відчуємо смертну відразу. Чи не краще перейти до більш предметної і близької нам обом теми?

"Конче необхідно побалакати, — натякав він і прискіпливо роздивлявся довкола. — Але де?"

— О, пане гауптман, я геть забула нашу жіночу, життєву істину: шлях до серця чоловіка пролягає через його шлунок.

— І знову слушно, фрейлейн! Балакати з вами — сама насолода….

— Але в мене, на жаль, жодних припасів. Я ж харчуюся в офіцерській їдальні… Хоча можна зазирнути до запасів хазяйки, їй вони вже ні до чого. — На її очі знову набігли сльози, бо для неї самої власні слова пролунали дико і ницо через свою істинно арійську "природність". — Здається, — гамуючи сльози, вперто вела далі, — дещо у неї є в погребі, в сараї.

— Дозвольте, я сам навідаюся туди!

— Е ні, у харчових справах чоловікам вишколу завжди бракує.

— Тоді дозвольте вам допомогти.

— Оце інша справа… Буду тільки вдячна!

Вони вийшли надвір. Сарай бовванів у глибині саду, далеко від вартового, який походжав попід хвірткою. Шеєр, уже затулений від стороннього ока деревами і кущами, пригорнув Крістіну і прошепотів їй тихенько:

— Щире вітання тобі від Владислава.

— Ой, нарешті! Я так непокоїлась. Усе добре?

— Якщо не зважати на поранення… А що, власне, тебе стурбувало?

— Розумієш, про його перехід через лінію фронту і його справжнє ім'я абверові стало відомо буквально другого ж дня…

— Отакої! — аж зупинився Шеєр. — Звідки?

— Від агента, що діє в Орджонікідзе. Від нього, виходячи з усього, йде дуже важлива інформація.

— Хто він?

— На жаль, переді мною не звітують… До того ж це агент не підпорядкованого есесівцям абверу. Ну, і відомчі ревнощі… Мені дізнатися ніяк!

"Кепські справи, — замислився він. — Маємо халепу… Хто ж цей агент? Маркова підібрали бійці на "нічиїй" землі… Потім його завезли до

госпіталю… Звідти повідомили в особливий відділ, підполковнику Іриніну… Звідки ж просочилася точна інформація?"

— Чому замовк, любий?

— Згадую людей, які "прийняли" гауптмана Краузе. Хтось із них — зрадник…

— А про тебе хтось знає? — сполошилася вона.

— Із сторонніх — ніхто і нічого.

Крістіна полегшено зітхнула:

— Просто камінь зняв з моєї душі.

— Та як твої справи? Як тобі повелося?

— Спочатку підозрювали, потім ніби заспокоїлись, та, відчуваю, не зовсім. Хейніш і абверівський майор Штюбе дійшли висновку, що Мюллера вбив "гауптман Краузе". Співучасницею визнали агента СД Несмітську.

— Як це так? — здивувався Шеєр.

— Річ у тім, що у неї на квартирі, а мешкала вона ось тут — за парканом, абверівці знайшли рукавичку і пляшку з відбитками пальців Мюллера. Нібито вони — Мюллер і Краузе — у неї пиячили. Як усе це сталося, уяви не маю. Несмітську розстріляли. Є такий слідчий Кеслер, садист, поставив її на коліна і лоскотав пістолетом за вухами, поки не збив пострілом у потилицю… Загинула Варвара Іванівна. Ані порухом нічого не виказала… Убивця — Хейніш власною особою… Усе дужче бентежить мене Віллі Майєр, я казала про нього Маркову…

— Щось нове?

— Так. Учора він чистив мій пістолет. Власне, перевіряв, чи стріляла з нього. У присутності Кеслера, а відтак — за дорученням Хейніша…

— Не біда!

— Якби… Сьогодні завів зі мною поразницьку помовку, робив небезпечні натяки…

— Слухай, Крістіно, а чи не закохався він у тебе…

— Не залицяється, поводиться ґречно, скидається на щирого… Застерігав щодо тебе: "Птах! Поводьтеся з ним обережно!" Твоє поселення тут — зумисний наказ Хейніша… Для чого? Яка в нього мета?

Адольф щиро розсміявся:

— Суто фрейдівська, Крістіно! Виходить, це про тебе мені Хейніш казав: "Чудова квартира з чудовою господаркою вам забезпечені". І навіть цинічно освідчився, що квартиру а чарівною хазяйкою спеціально для мене зберіг. Мовляв, на тебе тут уся чоловіча стать ласа. Тепер стає зрозумілою уся його награна шляхетність.

— Дивно…

— Що саме?

— Що Хейніш про мене для тебе дбав… На нього це не схоже.

— Ти просто не знаєш суттєвого, Крістіно: Хейніш приятелював з батьком твого покірного лицаря… А з Майєром будь максимально

обережною. Можлива витончена провокація. У розвідці таке трапляється… Однак придивляйся: раптом — він справді…

— Зневірився?

— Хто зна… Проте доповімо в Центр. Нові відомості маєш?

— Навіть занотувала.

— Небезпечно.

— Багато, боялася забути…

— Мусиш запам'ятовувати. Розумієш? Мусиш! Треба думати про наслідки своїх дій. Передбачення в нашій роботі — це головне. Не передбачив що-небудь — і потім воно може повернутися провалом.

Він подумав про собаку Крістіни, яка впізнала його, коли побачила у коридорі.

— Та уявляєш собі, чим могло закінчитися це для мене з твоїм Вітерцем, якщо при цьому був би хтось з СД або абверу?.. Я повинен був передбачати це!.. Повинен!.. Роби висновок… Прошу тебе — будь обережна. Де ховаєш?

— У погребі.

— Ясно. Тож ходімо туди. І про справи — досить!

У погребі, щільно обшитому сосновими дошками, було сухо і тьмяно. Шеєр посвічував кишеньковим ліхтариком.

— Отут, пане гауптман, — знову зацвірінькала провінційною німкенею Крістіна, бо вони вже не могли спостерігати за вартовим, — чудові огірочки, маленькі і смачні, як мої пальчики. Посвітіть, будь ласка! — вона занурила руку в діжку і виловила маленьку, міцно закорковану пляшечку з-під ліків, засипану для ваги сухим піском. — Ось тут вони, пане гауптман! Ну, як?

— Ви чудова господиня, фрейлейн. — Він сховав пляшечку до кишені. — А що у цій звабливій скляній посудині?

— Місцеве виноградне вино. Найвищого гатунку.

— Невже справді гарне?

— Розкішне! От спробуєте — самі переконаєтеся… А ще… Ви полюбляєте мед?

— Особливо вранці, натщесерце…

— То беремо?

— Безумовно!

Згори на них впала тінь.

— Вам допомогти, пане гауптман?

— Геть! — не на жарт розлютився Шеєр. — Ти що собі дозволяєш, свиното? Марш на місце з очей моїх!

Вартовий злякано відсахнувся.

Шеєр вмить видряпався драбиною нагору. Вартовий поспішно віддалявся.

— Стій! — гаркнув Шеєр. — Ану, йди сюди!

Солдат чітко, мов на плацу, карбував крок.

— Стій! Як звати?

— Карлюдвіг Бьоме, гер гауптман.

— От що, Карлюдвіг Бьоме, якщо ще хоч раз сунеш куди не слід носа, то ритимеш своїм довгим носом окопи на фронті. Досить мені мовити хоч слівце штурмбанфюрерові Хейнішу…

— Я прагнув тільки допомогти вам, гер гауптман, і нічого іншого! — заблагав вояк.

— Затям собі, покидьок, у стосунках з жінками я нічиєї допомоги не потребую…

— Слухаюсь!

— І передай це своєму наступникові на посту…

— Слухаюсь!

— Твоє місце — біля хвіртки і більше ніде! Збагнув?

— Слухаюсь!

— Кругом! На пост — кроком руш! Раз, два, три!.. Фрейлейн Бергер, а як це отакі хвацькі вартові ще не порозтягали і не зжерли ці харчеві поклади?

— Бо тут живу, по-перше, я, а по-друге, до мене. навідуються панове офіцери з СД. Чого вартий хоча б унтершгурмбанфюрер Майєр, офіцер для доручень самого пана Хейніша!..

Вояк Бьоме прискорив крок.

— Фрейлейн, але ж ходімо нарешті до покоїв.

— Вибачте, пане Шеєр, якщо вечірка вийде надто провінційною. Я жила серед унтерменшів, а не в культурному Берліні, як ви…

— Ну що ви, фрейлейн! Ваша краса з найрафінованішого товариства зробить отару здичавілих троглодитів. У вас від природи щедро закладено вибухову, руйнівну силу. Геббельс нищить спорохнявілу культуру пістолетом, ви — красою… Як на мій погляд, ваша зброя набагато небезпечніша.

Вони поверталися до будинку, і Шеєр, несучи у кошику наїдки, зумисне продовжував:

— Зігмунд Фрейд звеличував цю зброю — Ерос і Танатос, життя і смерть — в одвічній борні. Зараз на всій земній кулі панує Танатос, і я, фрейлейн, усе більше схиляюся до логічної думки, що сутність жорстокого від природи Агресора, тобто чоловіка-винищувача, може пом'якшити лише лібідо жіночого Ероса. Таке містичне призначення Жінки в історії людського самовинищення.

— Боже мій, ви геніальний вчений, пане гауптман! — захоплено цвірінькала підкорена фрейлейн. — Я вже навіть боюся за себе…

— Не хвилюйтеся, фрейлейн, ви поза усякою конкуренцією. Навіть на всесвітньому конкурсі найчарівніших жриць вас би обрали богинею.

Інтимна вечірка удвох, яку, власне, благословив сам штурмбанфюрер Хейніш, вийшла на славу. Ніхто не заважав, навпаки — вартівник увесь час стовбичив на чатах, оберігаючи абсолютний спокій гера історика. Єфрейтор Лютке мав наказ обладнати у комірчині фотолабораторію, і то — на ранок. З комірчини слід було винести все зайве, вичистити й вимити, розташувати раціонально і зручно необхідну апаратуру.

Стіл виглядав гарно. Дерев'яний національний посуд, саморобний майстерно оздоблений орнаментом, дерев'яні ложки і виделки, з широкими, пласкими ручками, теж зі смаком різьбленими колоритними візерунками, створювали якийсь затишний, хатній антураж. Горіли свічки, сповнюючи кімнату тихим, живим світлом і духмяними восковими пахощами, неголосно лунала музика з невеличкого "Телефункена", видобутого з ошатної валізи гауптмана. У келихах прозоро гепліло вино.

— Це не Берлін, мила фрейлейн, — просторікував Адольф Шеєр, — це куточок раю…

За дим столом, у гойдливому світлі, під тиху музику і хвацьку мову, він зосереджено працював — зашифровував у стовпчики чисел зібрані Крістіною відомості: "Квадрат 17–23, селище, південніше п'ять, фальшивий аеродром. Квадрат… головний склад боєприпасів. Бензозапасів… Цистерни з нафтою… Майстерня по ремонту танків… Квадрат… 12 дотів. Найголовніше: квадрат… почато спорудження пускових майданів для керованих реактивних снарядів "Фау-1" і "Фау-2". Всі підступи міновані. Знищення можливе тільки з повітря. На місце будівництва прибула перша зенітна батарея…"

— Чому засумували, фрейлейн?

— Розмріялася, пане гауптман…

— Про що?

— Не про що, а про кого…

— Про кого, якщо не секрет?

— Про одного дурника, якого навчив цілуватися з коханою лише службовий обов'язок…

Вони розмовляли і писали.

Вона: "Ти надовго?"

Він: "По виконанню — назад".

Вона: "А я?"

Він: "Лишаєшся".

Вона засмутилася, спалила листок на хиткому вогнику свічки. На тому ж вогнику він спалив її записи, уже зашифровані у цифрові стовпчики. Шифровку скатав у тоненький валик, сховав у мініатюрний тайник у фотоапараті.

Потім був вечір і ще довша ніч, години відкриття і цнотливого звірення, пекучого щастя злиття і ніжних пестощів. І обох не полишала журба, яка тінню сповила їхню першу ніч. Вени могла лише мріяти про звичайне людське щастя. Бонн боялися сказати одне одному ласкаве слово, щоб не додати гіркоти Слово довго тримається в пам'яті і довго крає серце: всі спогади живуть у словах. А їхнє щастя — спогад про цю, поки що єдину, ніч, і вони боялися, жаліючи одне одного, перелити почуття в ласкаві слова, які потім у спогадах завдають болю.

Вони лежали поряд і рівне дихали з заплющеними очима. Вони удавали, що поснули, і подумки промовляли ті слова, які не наважилися висловити.

Вона: "Милий, коханий, любий Костику, я б хотіла віддячити тобі сином. Таким же дужим і водночас м'яким, таким же сміливим відчайдухою і скромно-пестливим, розумним і мужнім. Це найбільше, що я можу тобі дати, — нашого сина за твоїм образом і подобою…"

Він: "Ми підемо по веселки, моя Марічко. Візьмемося за руки і підемо. І не візьмемо нічого, окрім нас самих. Я ладен зробити гойдалки для тебе з тієї веселки, скупати тебе у сонячному семицвітті. Хай сонячні промені будуть твоїми шатами. Афродіта вийшла з прозорого моря, ти — із життєдайного сонячного світла… І як жити мені тепер, Марічко, без того сонячного сяйва? Не знаю, не відаю… Полярним зимівникам на закрижанілому камені легше — вони лише півроку не бачать сонця. А скільки ще триватиме страхітливий морок війни, який розлучає нас? На рік, на два, на довше чи й назавжди?.. А я прагну піти з тобою до веселки, Марічко…"

— Спиш? — ледь чутно спитала вона.

— Ні, тільки склепив очі…

— Щось хочу тобі сказати…

— Що, кохана?

— Це страшно, але я живу з цим…

— Кажи, не бійся…

— Запам'ятай це прізвище, любий, і донеси людям, які судитимуть цього недолюда: Герман Юліус Вальтер Рауфф Бауермайстер[49],

есесівський генерал. Він "удосконалює газвагени", душогубки. Тут удосконалює, на нашій землі. Чи знаєш як? На дітях, маленьких дітях, які не можуть боронитися. На немовлятах….їх кладуть у душогубки штабелями, мов дрова, і досліджують, на якому рівні і в якому дозуванні краще нищити дорослих. Дітей, як сміття, закопують у протитанкових ровах… Запам'ятай ім'я цього ката! А разом з ним запам'ятай інших душогубів — "лікаря-спеціаліста" по удушенню Генріха Герца, шарфюрера СС[50] Горга Фольмера, начальника душогубного відділу — є й такий! — зондеркоманди СС 10-А Карла Раабе… Як ти можеш лишати мене тут, коханий? Як ви всі можете?..

Чим він міг відповісти їй?

Словом "треба"?

— Запам'ятаю! — мовив хрипко. — Нічого не забудемо! Помстимося за все! За кожну краплину людської крові… Кров за кров, смерть за смерть! А я прийду по тебе, кохана… Обіцяю. Прийду після відплати, разом з усіма.

Розділ одинадцятий

ВРАТА ТАНАТОСА

Геббельс галасував у ранковому повідомленні берлінського радіо:

— Німеччина значно поліпшила своє економічне становище головним чином за рахунок Кавказу. Ми одержуємо тепер з Кавказу тридцять відсотків нафти.

Усе той же блюзнірський стиль "великої брехні", коли бажане рекламується як досягнуте. Звідки та нафта? Промисли Майкопа і Малгобека зруйновані. Грозний і Баку радянські. Можливо, рейхсміністр пропаганди мав на увазі своє серпневе спеціальне повідомлення, коли

він багатообіцяюче проголосив, що "віднині майкопське "чорне золото" слугуватиме рейхові"?

Не чорна нафта — лилася червона людська кров. Насильства і репресії, примус до праці, обіцянка харчів і пільг — ніщо не могло схилити перед загарбником радянських людей, які мали нещастя опинитися на тимчасово окупованій ворогом території. В Армавірі, попри звабливе оголошення про набір на роботу, на біржу праці не з'явився жоден мешканець. Тоді фашисти провели масові облави і без розбору вивозили спійманих під станицю Новокубанську, де кілька днів у нелюдському озвірінні мстилися кулями — розстріляли близько семи тисяч армавірців. Біржу праці там довелося ліквідувати...

"Ні", — відповіли мешканці робітничого селища Михизієва Поляна на вимогу окупантів стати до праці. Військовий комендант Гофман погрожував розстріляти кожного, хто не вийде на роботу. Не вийшли. І Гофман з патологічною жорстокістю виконав свою обіцянку: вигнав на страту всіх робітників разом з родинами. В робочі груди впиналися багнети, жінок вбивали "гуманно" — косили з кулеметів, на дітях заощаджували кулі — більшим рубали голівки саперними лопатками, немовлятам і малюкам трощили голівки на стовбуринах дерев, човгаючи чобітьми в місиві з дитячого мозку... І так було скрізь, по всіх усюдах нафтоносного краю — Абинську і Апшеронську, Нафтогорську і Сіверську, Ільську і Майкопі...

Машину з номерним знаком СД гнав на передову Лютке. Гауптман Шеєр, як і належить, паном спочивав на задньому сидінні, зовні байдуже і безвиразно, ніби знехотя позираючи з автомобіля. Мчали до Ельхотових воріт, де вже десяту добу йшли на безнадійний штурм танки 13-ї дивізії генерал-майора Траугота Герра. Втрати, що несли на маленькому клапті землі німці, приголомшували — вже було відомо, що протягом кількох днів загинуло понад шість тисяч вояків, а втрати у техніці — по кілька десятків спалених бронебійниками танків щодня. Вузьку терську долину, що за ім'ям правобережного селища набула назви Ельхотових воріт, німці називали по-різному, проте зберігаючи єдину сутність, — "долиною

Смерті", "ворітьми Смерті", "вратами Танатоса". Однак десяту добу вони вперто сунули в ці пекельні ворота, гнані нагальними наказами з Берліна. Вояцька машина, що перла на Кавказ за наперед вирахуваним графіком, раптом загальмувала на холостих обертах. А саме через ці "врата Танатоса" пролягали стратегічно важливі, танкопрохідні шляхи: шосе Прохолодне — Владикавказ, залізнична колія Прохолодне — Грозний по долині ріки Сунжі, накатані грунтові дороги на Ардон, Алагір і Беслан. Та всі вони пролягали" там, де шлях заступила невблаганна й безжальна Смерть.

Вже проминули спалене селище Ногай-Мірза, де зовсім не залишилося людей і тільки поміж попелищ іноді тінню майне сторожкий, здичавілий кіт, коли Шеєр побачив військову пішу колону, що потомлено чалапала їм назустріч.

— Лютке, зупини машину, — наказав Шеєр, — треба трохи розім'ятися.

Сьогодні вранці в Центр пішла від нього перша радіограма з відомостями, зібраними Крістіною Бергер, і Шеєр взявся за виконання основного завдання — з'ясування планів подальшого німецького наступу. Він вийшов з машини, налагодив для зйомок фотоапарат.

Вояки сунули згорблені, без ладу, із застиглим стражданням на схудлих, неголених обличчях. Подерті й брудні, вони ледь совали ногами, знесилено несучи зброю. Шеєру ще не доводилося ні в газетах, ані в кіно бачити отаких — пригнічених, битих фріців.

— Лейтенанте! — гукнув хмарного до відчаю молодика, що з німою відразою втомлено крокував край шляху.

— Що вам треба, гауптмане? — непривітливо спитав молодик, якийсь злинялий і посірілий, спитав і холодно стиснув тонкі, бліді губи.

— Я кореспондент з Берліна. Адольф Шеєр, — мовив чистенький, акуратно випрасуваний гауптман, демонструючи своє повноважне, міністерське посвідчення.

Лейтенант понуро мовчав, не виявляючи ні цікавості, ані будь-якого бажання вести теревені, хоч би і з самим рейхсміністром пропаганди.

— Що вам треба? — перепитав сухо.

— Куди крокуєте, лейтенанте?

— На відпочинок, — відповів по-військовому лаконічно.

— Надовго?

— До повного укомплектування за штатним розкладом.

— Що, великі втрати?

Лейтенант нараз знавіснів:

— Втрати? Хіба це можна назвати втратами? Це винищення! Тотальне винищення… Від деяких батальйонів лишилися самі трупи. На полі бою… У ротах у живих — по дюжині солдат. Бачите нашу куцу, мов собачий хвіст, колону? Знаєте її назву? Оця юрба — не що інше, як штурмова дивізія генерала Штофа. Уявляєте? Ціла дивізія, що складається з трупів…

— Де це вас шматували?

Лейтенант згас:

— Росіяни називають той цвинтар Ельхотовими ворітьми, а ми — "ворітьми Смерті"… Та чи у вас уже вичерпалися запитання, гауптмане? Вибачте, але вони безглузді… Бувайте!

І лейтенант пішов, втомлено й хитко переставляючи в багнюці ноги, геть байдужий до шляхового бруду.

Голос єфрейтора Лютке вивів Шеєра з глибоко прихованої, радісної задуми: дають наші духу німакам! Не все котові масниця…

— Будемо їхати, пане гауптман?

— Так, Лютке, їдемо!

У селищі Сагопшин зупинилися вимушено — вояки засипали величезну воронку, що вивернула могутнім вибухом шлях. Вийшли з машини удвох. Як і в Ногай-Мірзі, нікого з місцевих жителів не було видно, проте на відміну від попереднього селища збереглося задосить вцілілих будинків, по яких хазяйновито нишпорила солдатня, тягнучи з хатин якісь клумаки і важкі чемодани, качок і курей зі скрученими шиями, перини і ковдри.

— Цікава жанрова картинка, Лютке, — мовив Шеєр, — метод тотального збагачення панівної раси…

З хатини обіч шляху долинув дитячий зойк. Єфрейтор з незвичною суворістю глипнув на свого гауптмана. Шеєр на мить завагався, але ще за мить підкорився цій невисловленій людській вимозі.

— Зайдемо, Лютке…

Двері і вікна в хатині були розчахнуті навстіж, по ній вільно гуляли протяги, гортаючи на підлозі якісь папірці, переносячи пір'я і ватяне

клоччя. На порозі до вітальні застиг стариган з проламаним черепом. На припічку нажахано тулилося в затінок двійко дітей — хлопчик і дівчинка.

— Я заопікуюся ними, — тихо почав благати єфрейтор.

— Не треба! — жорстко зупинив його гауптман. — Жалість — не природна риса у німецького вояки. Зрозумій, Лютке, ми не зможемо врятувати цих дітей! А завдання зірвемо… Єдине, що можемо, сфотографувати. Хай на плівці залишиться це як викривальний документ, який ми рано чи пізно пред'явимо фашизму. — Він підняв апарат, і тут сталося несподіване.

— Не вбивайте! — моторошно заскиглили діти. — Дядю німець, не вбивайте нас!

У Шеєра перехопило дихання, глухо й відчутно вдарило кілька раз в серце, і все ж він клацнув затвором, дивлячись крізь видошукач у ці дитячі застрахані очі і роздерті передсмертним криком роти.

— Пішли геть! — гримнув на єфрейтора.

І все ж Лютке кинув дітям плитку шоколаду. Навіщо? Він і сам не годен був би відповісти, бо шоколад дітей не врятує…

З сусіднього будиночка, задкуючи, виходив жирний, тилатий фельдфебель, змахуючи, мов диригент, товстими ручиськами, в одній з яких маршальським жезлом стирчав кавалок твердої ковбаси. За ним двоє вояків волокли двоспальне нікельоване ліжко з м'яким матрацом, периною і гіркою пухких подушок.

— Фельдфебелю, що ви тут робите? — гнівно запитав Шеєр.

— За наказом пана коменданта збираємо теплі речі, — виструнчився огрядний пузань.

— Ах, за наказом! — схаменувся гауптман. — Хіба ліжко — шуба?

— Спати слід теж у теплі, гер гауптман, — пояснив фельдфебель, дивлячись на нього зі спокійною шанобливістю, тримаючись впевнено і неляклиро.

— Навіщо вбили дідугана? — нараз знову скрижанів Шеєр. — Теж за наказом?

— Є, пане гауптман! — Фельдфебель і оком не кліпнув, чомусь навіть звеселився. — Завжди на такі випадки тримаю ось цей наказ при собі, — він шаснув рукою до пуза, де за пояском стирчала старенька пом'ята книжечка. — Це армійська "Пам'ятка німецького солдата", в ній сказано…

— Не треба! — махнув рукою Шеєр.

Він знав цю "Пам'ятку" — документ, пройнятий ідеологією фашизму, в ній, зокрема, говорилось: "… У тебе немає серця і нервів, на війні вони не потрібні. Винищ у собі жалість і співчуття, вбивай кожного руського, не зупиняйся, якщо перед тобою старий чи жінка, дівчинка чи хлопчик. Вбивай. Тим самим ти врятуєш себе від загибелі, забезпечиш майбутнє своєї родини і уславиш себе на віки вічні". Звіряча ідеологія!

— Цей стариган, пане гауптман, дозволив собі зухвало не віддавати нам теплу ковдру, мовляв, нею вкриваються дітлахи. Ну, ми його й порішили… Однак зазначу: дітей лишили в живих! Самі сконають…

Усе точно, усе циркулярно. Адже Геббельс не стомлювався втовкмачувати в німецькі голови, що ця війна є "війна за пшеницю і хліб, за стіл, накритий з достатком, за сніданок, обід і вечерю" — це для міщуха, війна "за сировину, за каучук, залізо і руди" — для капіталістів.

Шеєрові виразно зачувся журливо-тоскний, як у покривдженої, знедоленої дитини, розпачливий, розчинений в тужливому сумі голос Марічки, що жалібно скаржився і дорікав йому вночі: "Як ти можеш, лишати мене тут, коханий? Як ви всі можете?.."

І зараз він збагнув не розумом, а серцем, чому вона уночі побивалася й тихо, безпорадно квилила. Що ж він може і того не може? Краще про це не думати… А були випадки, коли хапалися за пістолет і стріляли, стріляли, стріляли… Поки самі не гинули, не виконавши завдання. І на місце загиблих, на місце тих, у кого не витримали нерви і здали психічні гальма, ішли інші. Теж — люди…

Шеєр вліз до машини, хряснув дверцятами.

— Поїхали, Лютке! Жени в об'їзд.

… Ельхотові ворота — розлога і видовжена гірська улоговина, яку бурхливий Терек розмив на чотири-п'ять кілометрів завширшки. Танкопрохідна, грунт твердий. З обох боків цю горловину затиснули порівняно невисокі, але круті гори, рясно порізані ущелинами та ярами, густо порослі щетиною лісів. Земля тут двигтіла, гори відлунювали цей грім, на темному зеленому фоні гірських схилів уздовж і впоперек кресали вогнем спалахи гарматних пострілів, вивергалася в повітря земля, на всьому протязі вдалину, скільки сягало око, громадилися сталеві коробки побитих танків, і від тих, що чорніли найдалі, стовпами валував дим. Само собою спливло визначення: "Танковий цвинтар". І справді, танки німіли, мов надгробки. Терек шумував, кипів на перекатах, тягнув за собою і бив на валунах трупи у ворожій формі мишачого кольору. Машина Шеєра минала інші танки, ще неушкоджені, десятки танків з хрестами, готових до стрімкого стрибка уперед, що вже хижо хурчали моторами. У бік "долини Смерті" витяглися сотні гарматних стволів добре замаскованих батарей. Саме селище Ельхотове ще не було взято, власне, селище вже й не існувало, а тільки диміло темне згарище, гаряче попелище з закіптявленими до чорноти поодинокими вцілілими димарями — там, далеко, за останніми побитими танками.

Машина наближалася до маленького хутірця, не більш як на дюжину дворів, забитого штабними машинами і бронетранспортерами високого начальства.

— Туди! — наказав водієві гауптман.

Ледь Шеєр вийшов з машини, як зачув радісний зойк:

— Пане кореспондент, прошу до мене!

Голос був знайомий. Гауптман озирнувся і побачив у вікні однієї з хатин веселе, усміхнене обличчя не кого іншого, як обер-лейтенанта Шютце.

— Пане обер-лейтенант, і ви тут! — радо заволав і собі. — Яким побитом?

— Фігаро тут, Фігаро там… Мабуть, Фігаро теж був зв'язковим офіцером! А от як ви тут опинилися, Адольфе?

— Таж за вашою порадою, Шютце! Невже забули?

— А й справді… Однак приїхали надзвичайно вчасно! Та ви заходьте, маю дещо цікаве… Для вашої книги — просто люкс! Вісті буквально історичного значення!

— Шютце, ви мене інтригуєте! Я зараз…

— Ну, Шеєре, — мовив обер-лейтенант, коли Адольф вдерся до його покоїв, — ви не забули своєї обіцянки про бенкет у Владикавказі?

— Про що мова?

— Я його зараз заслугую. Воістину заслугую… Для вашої книги — це справжній скарб. Ось слухайте. — Шютце зачинив вікно і притишив голос: — Фюрер не задоволений подіями на Кавказі. За його дорученням сам генерал-фельдмаршал Кейтель прибув у Сталіно в штаб групи армій "А" і мав бесіду з командуючим генерал-фельдмаршалом Лістом. З ока на око, сам на сам… Уявляєте? Усі отерпли від напруги… Наслідки приголомшили всіх поголовно: фон Ліста зміщено з посади! І знаєте, хто обійняв цю посаду?

— Звідки ж…

— Сам! — значуще вирячив очі Шютце.

— Фельдмаршал Кейтель?

— Фюрер! — прошепотів обер-лейтенант.

— Не може бути!..

— Факт! І то — історичної ваги. Віднині всі перемоги на Кавказі і далі будуть пов'язані безпосередньо з ім'ям фюрера. Адольфе, ви мусите напувати мене, мов улюбленого коня, до гроба…

— Із задоволенням, друже! І що ж? — запалився й Шеєр.

— А те, що вже прибула до нас моторизована дивізія СС "Вікінг" під командуванням генерал-майора Штейнера і сьогодні піде в бій! Зі штабу групи армій "А" приїхав генерал Хольман, він уже на передовій… Вам невимовно пощастило, Адольфе! Ви трапили буквально в точку, в самісінький вир подій… Господи, якби я був літератором! Такий чудовий матеріал…

— Відкуплюся, Шютце, обов'язково відкуплюся від вашого цілком виправданого жалю. Сьогодні ж! Але погодьтеся, тепер мені конче необхідно побувати на передовій, щоб побачити все на власні очі.

— Хочете податися в самісіньке пекло? Ну, Шеєре, ви мене вдруге дивуєте — ніколи не вважав військкорів сміливцями… А відтак я вас сам проведу. Просто в командний пункт Траугота Герра.

— Дякую, Шютце.

— Даремно. Я піду з вами із егоїстичних міркувань: ви дещо обіцяли, і я волію, щоб ви повернулися живим. А тут росіяни кожен клапоть простріляли. Підемо лісом, схилами гір…

Машину лишили на хутірці під опікою водія Шютце. Ганс Хютке не покинув свого гауптмана, пішов слідом, чим заслугував схвальне слово обер-лейтенанта.

У штабі танкового батальйону, куди перемістилися дивізійні штабісти, зустріли їх непривітно. Начальник штабу, з короткою сивою стрижкою, довгим носом і гострякуватим підборіддям, навіть зневажливо процідив:

— Тільки писак нам бракувало…

Однак посвідчення Шеєра, як і завжди, вплинуло навіть на цього дзьобатого підполковника магічно.

— О! — мовив він. — Це інша справа! Я гадав — знову з газети "Панцер форан"…

— Ну, Адольфе, я повертаюся, — сказав Шютце, коли все владналося. — Не забувай — чекатиму. А для гарантії твою машину беру в заклад.

— Щастить машинам, — розсміявся Шеєр.

— Чому? — не второпав обер-лейтенант.

— Бо завдяки твоїй гостинності вона першою наковтається палива.

— Абсолютно точно! — заяснів і Шютце.

Коли Шеєр лишився удвох з Лютке, що тримав напоготові фотоапаратуру гауптмана, Шеєр підійшов до бійниці бруствера і підняв бінокль. Видовище для німця було не з привабливих. З близької відстані, та ще й в бінокль, наочно можна було пересвідчитися, що Ельхотові ворота недаремно заслугували свою другу фатальну назву. Здалеку було видно лише підбиті танки, з бінокля — трупи, безліч трупів полеглого вояцтва.

Нараз історик нашорошив вуха: раптом він почув притишені, але виразні голоси.

— Я зробив усе, що міг, — почувся неприязний, сухий голос, — але…

— Ніяких "але", генерале, — урвав його інший. — Ви зриваєте план загального наступу! Хіба не розумієте? Штаб змушений перекидати війська на іншу ділянку фронту… Сьогодні, пане Герр, ми конче мусимо зробити фюрерові — нашому командуючому — гідний німецького вояки дарунок: взяти нарешті ці кляті ворота і вийти на оперативний простір.

— Пане Хольман, росіяни тут стоять на смерть. Окрім того, їхні вогневі точки — вкопані в землю танки, гармати, міномети — розташовані на схилах гір з обох боків улоговини. Це справжня мишоловка.

— Скільки тривають бої?

— Десять днів.

— Будемо вважати їх десятиденною розвідкою боем. Як мені доповідали, за всі десять днів з-поза цієї межі не пролунало жодного пострілу. Так?

— Цілком вірно.

— Отже, який висновок? Тут край оборонних мереж росіян. Відтак, якщо ми проскочимо якихось шість-сім кілометрів, нам уже ніщо не стоятиме на перепоні. Шляхи на Грозний та Орджонікідзе будуть відкриті. Який план атаки?

— Підемо двома танковими колонами. В лівій — п'ятдесят машин, у правій — сімдесят.

— Тривалість артпідготовки?

— Півгодини. З повітря атаку підтримуватимуть літаки штурмової авіації.

— Хто за танками?

— "Вікінги" генерал-майора Штейнера.

— Блискуче! Такого навального удару росіяни не витримають. Особливо після десятиденних виснажливих боїв. Сто двадцять танків на якихось п'ять кілометрів фронту — невідпорна сила. От що, пане Герр, пропоную для підняття вояцького духу сьогодні повести в бій дивізію нам особисто. Ви очолите ліву групу, я — праву. Згода?

— Чудова думка, пане Хольман! Фюрер, що надихає нас на звитяжні подвиги, буде задоволений.

— Що ж, тоді — до наших бравих танкістів. Час!

"По танку на кожні тридцять — сорок метрів атаки. Потуга! — з неспокоєм підрахував Шеєр. — Чи вистоять наші? Та ще підбиті танки заважатимуть вести вогонь прямою наводкою. Під їхнім, прикриттям німці можуть підійти дуже близько до передових позицій… Скрутно буде нашим. Пекельно скрутно!"

Він тоді ще не знав, як і не відали про це німці, що на далеких, порослих лісом схилах, звідки досі не пролунало жодного пострілу, завбачливо було створено мережу ПТОПів — протитанкових опорних пунктів, здатних до самостійної оборони. Вони були роз'єднані, не мали суцільної лінії оборони, бо Ельхотові ворота проти всієї німецької танкової армади захищали лише танкова бригада майора Б. Філіппова, артилеристи майора Ф. Долинського і тільки один мотострілецький батальйон. Тому кожен ПТОП концентровано складався з танкової засідки, посиленої на флангах протитанковими гарматами та автоматниками. Проте розташування ПТОПів було так точно математично вирахувано, що вони всі разом мали створити суцільну завісу винищувального вогню.

Коли німці під завісою артвогню підійшли впритул до першої лінії оборони, все почалося, як і протягом останньої десятиденки. Першого удару було завдано по лівій, слабшій групі, яку вів генерал Хольман. Танки спалахували чорними смолоскипами. Один, другий, третій, четвертий…

— Так їм, так, хлопці! — шепотів Лютке.

Шеєр клацав фотоапаратом.

— Пане гауптман, дивіться, підбито танк Хольмана! — раптом загорлав єфрейтор.

І справді, зі слизькими клаптями полум'я на броні танк Хольмана мчав на повній швидкості назад, до своїх позицій. За ним, мов по команді, повернула уся ліва група. Коли танк генерала досяг позицій, до нього вмить підскочили санітари, але зусилля їхні були марні — на санітарні ноші поклали закривавлений труп.

Шеєр знову перевів очі туди, де гримів з невщухаючою силою бій. Група Траугота Герра рвалася уперед, намагаючись будь-що, з будь-якими втратами проскочити лінію вогню. Танки спалахували, безсило зупинялися, але інші вперто йшли вперед. І ось близько двадцяти машин таки проскочило, вихопилося на простір, який ще не прасували німецькі гусениці, де не затуляли кругозір згорілі машини. І враз досі мовчазні схили вибухнули шаленим вогнем, від якого тієї ж миті одразу запалало сім танків. Вогонь був ще щільніший, ніж на передньому краї. Запалало ще дві машини, інші кинулися навтікача. Та їх бив стрічний вогонь передньої лінії, яку вони було проскочили. Це була вогняна пастка без жодного шансу на рятунок, без надії на життя. Того дня в "долині Смерті" згоріло п'ятдесят три німецьких танки. В одному з них — ударний генерал Траугот Герр.

Шеєр вже не дивився туди, де йшов бій, він думав про те, що казав представник штабу групи армій "А": "Штаб вимушений перекидати війська на іншу ділянку фронту".

Він уявляв собі ті військові частини, які зустрічались йому на шляху до Ельхотового. "На відпочинок. До повного укомплектування", — згадав він молодого згорбленого лейтенанта з дивізії генерала Штофа. "На поповнення… А потім куди? Для нанесення нового удару? Де? На якій ділянці фронту?" — одне за одним виникали питання. Шеєр подумав про Шютце: "Тоді з його появою війська йшли сюди, а тепер…"

… Обер-лейтенант зустрів Шеєра похмуро. Від вранішніх бадьорих веселощів, від переможно-радісного збудження не лишилося й сліду.

— Від учорашнього голова тріщить, — спробував було пояснити свій пригнічений настрій, але не втримався: — Це ж треба — в одному бою загинули два генерали…

— І півтори сотні танкових асів, — так само похнюплено озвався Шеєр. — Гарні хлопці були, справжні герої. Але врата Танатоса поглинають і героїв…

— Нічого, ще помстимося, — серйозно мовив Шютце. — Клейст ніколи не поділяв думки про необхідність штурмувати Ельхотові ворота. Він з самого початку передбачав величезні і невиправдані втрати. У Клейста був свій особистий план, та заважав фельдмаршал Ліст. Тепер, опісля сьогоденної жахливої поразки, генерал-полковникові фон Клейсту ніхто не заважатиме… Я вірю, що й на це буде нагальний фюрербефель!

"План Клейста? — зацікавився Шеєр. — Однак розпитувати в лоб не варто… Не слід виявляти завчасної і зайвої допитливості, бо це ризиковано".

— То що ж, обер-лейтенанте, заглянемо в багажник моєї машини і перевіримо, чи не побилися пляшки? Я миттю, але за цю мить ви неодмінно надумайте гарну нагоду. — Шеєр вийшов з кімнати, а коли за якихось три хвилини повернувся, то в руках тримав пляшку, загорнуту в папір. Запитав значуще: — То що, є нагода?

— А що у вас? — пожвавішав Шютце.

— Е ні, не одразу! Пляшка у папері така ж таємнича й спокуслива, як гарна жінка у сукні. Тому до неї, як і до жінки, потрібен підхід…

— Ну, коли так!.. — з удаваною погрозою мовив обер-лейтенант. — То у мене, аби стяти їй голівку, є надійна старовинна зброя, котру таки варто замочити, — і Шютце вказав на вузький, видовжений згорток. Натякнув: — Теж у "сукні"… Оголити?

— Безумовно!

Обер-лейтенант нахилився, порпаючись над своїм скарбом, і нараз рвучко повернувся. В його руках синюватим металом зблиснув вузький клинок. Мовив хвальковито:

— Справжній хевсурський меч! Зброя переможених.

— О, це дійсно коштовний трофей! — радо підхопив Шеєр.

— Ще б пак, можна сказати — музейна річ.

— Дозвольте поглянути?

— Будь ласка.

Шеєр уважно оглянув клинок і спокійно, хоч і з легкою іронією, зазначив:

— Так, справді давня річ. Гадаю, цей меч було виготовлено ще до першої світової війни, десь на початку двадцятого століття. Приємно тримати в руках чудову німецьку зброю…

— Ви що верзете, гауптмане? — витріщився Шютце.

— А ось дивіться — мініатюрне тавро біля рукояті — "Золінген". Атож, колись наші золінгенівські зброярі виготовляли зразкові імітації хевсурських мечів і вигідно збували їх тут як місцеві сувеніри.

— Кат би їх узяв! — вилаявся спересердя обер-лейтенант. — Виходить, я пошився в дурні!

— Чому? Є нагода випити за уславлену німецьку зброю! А у мене — таки місцевий виріб, грузинський коньяк. Знавці запевняють, що він нічим не поступається французькому, а деякі гурмани навіть надають йому перевагу.

— Коли так, — жваво відгукнувся Шютце, — то ввіллємося до лав цих прихильників переконаними добровольцями!

Опісля минулих відвідин офіцерської їдальні, де Шеєр вперше здалеку показав себе Крістіні Бергер, гауптман знав, що обер-лейтенант хмеліє швидко. Пересвідчився наочно. Але там хоч були наїдки на закуску, а тут — чарка і цигарка до рота. І зараз, хоч Шютце хилив чарку за чаркою, та незчувся, як перейшов на товариське "ти" і вже мало не освідчувався у своїй приязні.

— Гарна ти людина, кореспонденте… Що мені подобається в тобі — не мацаєш жалюгідні пфеніги в кишені… Бо куди не кинь — самі скнари та здирники… Шкода, що у нас з тобою різні шляхи.

— Цебто в якому розумінні?

— А в такому, — раптом похнюпився Шютце. — Тебе чекають Берлін, вино, жінки, розумне товариство і напевне наукова слава… А мене, — він почав п'яно рахувати по пальцях, — Азербайджан, Грузія, Іран, Афганістан, а далі — Індія з її джунглями, отруйними зміями, малярією і холерою… І все — крізь бої та смерть…

— А ти певен, що дійдемо?

— Ха, само собою! Туди на з'єднання з нами вже сунуть через Єгипет війська Роммеля. А ми — ось тільки візьмемо Владикавказ! Далі — шлях вільний…

— Дещо я вже чув про це, ще у Берліні… Та от халепа — росіяни щось не складають зброї. Я ж оце зараз на власні очі бачив, як вони б'ються. Від танкової дивізії Траугота Герра майже нічого не лишилося. А Ельхотові ворота замкнені сьогодні, як і десять днів тому. — Шеєр з сумом зітхнув: — То було жахливе видовище, коли з полум'я виносили геть обгорілого генерала Хольмана… Де ж вона, ота Індія?

— Не потерпай, Адольфе, на те й війна. Герр та Хольман не перші генерали, що наклали головою у цій борні… А Владикавказ ми таки неодмінно візьмемо!

— Звідки у тебе така певність? А якщо візьмемо, то, вибач, коли?

Шютце поблажливо обійняв Шеєра за плечі, змовницьки нахилився до вуха.

— Чи тямиш ти, що то за один — Клейст? Скажу: справжній і непідробний військовий геній! Розумник! Росіяни зміцнили свої сили тут, в Ельхотових воротах, а тим часом Клейст… Ха, якби ж то росіяни знали, що він насправді замислив… Хлюпни до склянки ще! Пити — то вже пити!

Шеєр охоче налив. Шютце жадібно вихилив чарку, похапливо запалив чергову цигарку.

— За кілька днів події розгорнуться, — промимрив він.

— Ще по чарці? За події?

— Можна…

Шютце ще хильнув. Потягся до планшетки, вийняв з неї карту.

— Ось тут розгорнуться, — п'яно тицьнув пальцем десь праворуч від Ельхотових воріт. — Тепер збагнув?.. Геніальний задум! Для росіян — мов грім з ясного неба… Туди вже перекидаються війська, — він засунув карту до планшетки. — Все зрозумів? Розтрощимо росіян броньованим кулаком, а поки що — нехай стовбичать на своїх воротах, доки ми не захопимо весь дім.

"Звідки ж саме готується новий наступ? — чекав Шеєр, бо надто недбало тицяв Шютце пальцем до карти. — Може, перепитати, — майнула думка. — Ні, так грубо про військові таємниці не розпитують. Хто зна, що пригадає цей Шютце на тверезу голову. Найменша необережність і… Несумнівне одне: німці готують удар в іншому місці. Якщо праворуч… Це обхід!"

— Ти ж тільки, Адольфе, про це, — Шютце притулив пальця до губів, — т-с-с, нікому… Ані пари з рота! То я лише тобі: адже ти все одно про це писатимеш…

Шеєр посміхнувся.

— Це точно! Але, обер-лейтенанте, не залишати ж нам пляшку. Вип'ємо за успіхи наших військ! — Шеєр підняв чарку, з щемом думаючи про тих, що ось зараз, ось і цієї миті стоять на смерть, відбиваючи шалені атаки фашистських загарбників.

— За зустріч у Владикавказі! — звівся на ноги з чаркою в руці Шютце. — Там відсвяткуємо перемогу за всіма правилами.

— Неодмінно!

— Із красунями, як ти мені, Адольфе, обіцяв. Ще не забув?

— Якщо не помиляюсь, тебе приваблюють осетинки?

— Точно! Значить — не забув…

Розділ дванадцятий

ЦІНА І БЕЗЦІНЬ

Задум Клейста — план Клейста— дії Клейста… Він був завчасно з'ясований і повідомлений і все ж виявився фатальною несподіванкою, що зламала лінію фронту і сталевими клинцями танкових ножиць шматувала заскочені зненацька, відірвані одна від одної радянські частини, що втратили зв'язок зі штабом, а відтак пружність координованих дій.

Три тижні не вщухав штурм Ельхотових воріт, що відчиняли Алхан-Чуртську долину — шлях на Грозний, Махачкалу і Баку, а також на столицю Північної Осетії Орджонікідзе і далі — на Військово-Грузинську дорогу і Дар'яльську ущелину, до серця Іверії Тбілісі. Штурм дедалі слабшав, але не вщухав ані на день. Клейст знімав з позицій пошарпані частини, але назад вони вже не поверталися. Дивізія СС "Вікінг" взагалі була перекинута в район Сталінграда. Здавалося, становище стабілізується, німці виснажилися, їхній "залізничний" графік зруйновано. Аж раптом з району Баксаненка і Старої Фортеці Клейст завдав нищівного удару — у наступ на столицю Кабардино-Балкарії Нальчик ринули одразу дві танкові дивізії, за ними — гірськострілецька дивізія румунських вояків, посилена ударними моточастинами німецької піхоти. 26 жовтня командування групи армій "А" доповідало фюрерові, що особисто керував кавказькою операцією під кодовою назвою "Едельвейс" по телефону через Сталіно — П'ятигорськ — район Нальчика, сидячи в бетонованому підземному лігвищі "Вервольф" під Вінницею: "У районі 1-ї танкової армії наступ на Нальчик, вочевидь, захопив супротивника зненацька. Танкові дивізії вже першого дня просунулися до Псиганса, деякі їх частини звернули на північ і створили передумови для оточення приблизно чотирьох дивізій супротивника. Знищення цього угруповання мусить завершитися за кілька днів. Супротивника відкинуто в гори. Уявляється, що просунення танковими силами в південному, а потім у

східному напрямі на Орджонікідзе відкриє широкі перспективи..." Танкова підкова захопила Нальчик. Запеклі бої зруйнували Чіколу, Дігору, Ардон і Кірово. Зранку 2 листопада ворог силами до 100 танків прорвав зовнішній обвід Орджонікідзевського укріпленого району на дільниці Фіаг-Дон — Дзаурікау і передовими частинами вийшов до передмістя столиці Осетії. Увечері того ж дня він захопив Гізель — місто за якийсь десяток кілометрів на північ, обійшовши з півдня намертво замкнені Ельхотові ворота. На безпосередніх підступах до Орджонікідзе, на вкрай вузькому фронті, ворог страхітливою потугою атакував гірське селище Майрамадаг, яке захищала лише зведена бригада з курсантів військово-морських училищ. І знову, як це було в Одесі і Севастополі, Керчі і Новоросійську, а тепер далеко від моря, в крученому хаосі захмарних гір, зринуло моторошне для ворога словосполучення "чорна смерть" — моряки стояли непохитно проти цілої гірськострілецької дивізії і абверівського полка спеціального призначення "Бранденбург", посилених авіацією, гірською артилерією і шістьма десятками "тигрів", обладнаних для бойових дій у горах. Майрамадаг намертво замкнув Суарську ущелину, що прямо вела до Військово-Грузинської дороги. Військова машина вермахту знову починала гальмувати, та це не завадило генералові кавалерії фон Макензену самовпевнено надіслати фюрерові хвальковиту телеграму: "Сили супротивника, що до останнього часу знаходилися на західному березі Тереку, можна вважати знищеними... Залишки їх, відкинуті в гори, йдуть назустріч своїй загибелі... Переслідування супротивника в напрямі Владикавказа триває". Смертельна небезпека чорною хмарою зависла над сивим Кавказом...

І тепер Калину проймав дедалі більший сумнів, чи доходять за призначенням його донесення. Він крок за кроком, слово "за словом перебирав подумки перебіг недавніх подій, сконцентрованих у напружені, сповнені небезпекою дні. Він знав, що з нього чомусь не спускає ока абвер, але не розумів, чим викликана підозра, причину пильного, повсякденного нагляду. З чого все почалося? І коли? Того ж дня, коли він побував на лінії фронту в Ельхотових воротах... Так, саме тоді його попередила Крістіна.

— Добрий день, фрейлейн Бергер! — привітав він її з машини, коли випадково побачив на вулиці.

— О, пане Шеєр! — обдарувала вона його приязною усмішкою. — Куди ви зникли і звідки з'явилися?

— Побував у "долині Смерті" і ледь видряпався з воріт Танатоса.

— Ви дуже інтригуєте мене і лякаєте водночас…

— А ми не дозволимо залякувати вас, фрейлейн, — озвався хтось за її спиною, — є ще лицарі, ладні в ім'я прекрасної дами ламати списи на вогнедишних драконах.

— О, це ви, пане майор Штюбе! Ви так непомітно виникли, що я навіть наполохалася… Знайомтеся, це пан кореспондент з Берліна Адольф Шеєр, а це — грізний винищувач шпигунів пан майор Штюбе.

— Дуже приємно, — мовив Штюбе.

— А мені ще й цікаво, — засвідчив Шеєр. — Сподіваюся, що й звитяги абверу прикрасять сторінки моєї книги.

— Цілком можливо, — ввічливо зазначив майор. — Але поки що я не заважатиму вам брати захоплююче інтерв'ю у чарівної фрейлейн. Маю честь!

Штюбе козирнув і, не озираючись, пішов світлою, сонячною вулицею. Місто оповило тепло бабиного літа, і походжати було просто приємно, якщо це дозволяли службові клопоти.

— Вас підвезти? — запитав Шеєр.

— Е ні, краще скористаємося прикладом майора, якщо ви не заперечуєте. Погода пречудова, а вона тут нестійка, за якусь годину і сніг може впасти. То як, пристаєте на мою пропозицію?

— Із задоволенням, фрейлейн!

Вони неквапом пішли вздовж вулиці, капітан — привітно усміхнений, фрейлейн — поблажлива й трохи кокетуючи. Так принаймні здавалося, якщо дивитися на них збоку. Ганс Лютке тихо вів машину вслід.

— Останні вісті, — весело сяяла Крістіна Бергер. — В Ельхотових воротах загинуло 18 700 солдатів і офіцерів, втрачено 384 танки.

— Чудова плата за ваші вчасні повідомлення, фрейлейн! Тепер ви розумієте, чому саме мусите лишатися тут? Ваш бій іде без лінії фронту, та ворог сплачує високою ціною…

— Розумію, гауптмане, й раніше розуміла… Але щоночі йдуть арешти, а я щодня — на допитах. Тримаю себе в нервовому кулаці, дивлячись на страхітливі тортури і нескінченні садистські катування…

— Облишмо про це, Крістіно, мені чисто по-людськи шкода вас, та я не вмію на словах співчувати, коли не можу допомогти ділом… Перейдемо до справ. Нібито Клейст має намір повести наступ на Орджонікідзе з району Нальчика. Місцевість там танкопрохідна… Ви нічого не чули про це?

— Про наступ — нічого. Але знаю: в район Нальчика почали перекидати 13-ту і 23-тю танкові дивізії, окремі частини мотопіхоти, румунських гірських стрільців…

— Значить, відомості вірогідні…

— Пане гауптман, будьте обережні — вами зацікавився абвер. Гадаю, і поява зараз майора Штюбе була не випадкова.

— З чого ви це взяли? — насторожився Шеєр.

— "Функ-абвер"[51] засік роботу невідомої радіостанції в нашому районі. Майор Штюбе мав розмову з штурмбанфюрером Хейнішем. Згадував тебе…

— Що саме?

— Мовляв, ти занадто цікавишся військовими об'єктами і дислокацією армійських частин…

— І що на це Хейніш?

— Сказав, що теревені Штюбе — курям на сміх і що офіцери абверу, мабуть, ладні й рідну матір запідозрити. А цікавість Шеєра — цілком виправдана, бо пояснюється специфічною тематикою його книги, і що про це прямо зазначено в його відомчому приписі.

— І Штюбе?..

— Не сперечався…

— Кепсько… Що ж, скористаємося запасним варіантом — вісті термінові.

— Я турбуюся за тебе, Адольфе. Тебе можуть…

— Можуть… Але що б там не сталося, тримайся, Крістіно! Стисни зуби і тримайся…

— Тобі слід зникнути…

— А завдання? Ні, ще зарано…

— Але ж ризик…

— А як без ризику в нашій справі, фрейлейн?

Майор Штюбе не сперечався — він підозрював. Всіх і все. Він не вірив у випадковий збіг обставин, ситуацій, що виникають в стосунках людей. Випадковість? Вона вірогідна лише тоді, коли пташка капне на кашкета… Цю рису всеосяжної недовіри йому прищепили у розвідшколі для асів шпигунської служби "Орденсбург Кресінзее", розташованої у Фалькенбурзі. Сюди, в інкубатор шпигунської еліти, неодноразнавідувалися ще до війни Гесс і Гітлер, Гіммлер і Герінг, про Канаріса годі й казати. Сюди для ознайомлення з досвідом підготовки агентурних кадрів спеціально приїздив італійський дуче Муссоліні. Як таблицю множення, кожен з випускників повинен був назавжди засвоїти "20 заповітів" цього своєрідного кодексу нацистського шпигуна. Зокрема:

"Не довіряйте нікому. Не забувайте, що лише той агент, який наслідує це правило, гарантований від провалу. У розвідці той, хто живе один, живе довше…"

І так далі.

"Не довіряйте нікому…" Чому ж він, Штюбе, має довіряти якомусь Шеєрові, що мов з неба впав зі своєю надмірною цікавістю у розпал військових операцій?

… Крістіна як у воду дивилася: на очі надто часто почав натрапляти "опель" з прим'ятим лівим крилом. Нагляд. Спостереження. Здається, точнісінько таку Шеєр бачив у абверівців, хоч номер було змінено. Отже, про те, щоб поїхати до тайника по рацію, не могло бути й мови.

— Гансе, машина в порядку?

— Так точно, гер гауптман!

— До П'ятигорська бензину стане?

— Повний бак.

— Тоді поїхали, треба навідатися до редакції армійської газети.

"Треба навідатися…" Адольфу Шеєру — як військовому кореспонденту для налагодження ділових контактів з колегами, розвідникові Калині — для встановлення зв'язку з підпільником на ім'я "дідусь Маклай". Калину попереджали: тільки за виняткових обставин дозволено йому звернутися до цієї людини, що працювала грубником, а разом з тим ще й двірником і мийником машин у редакції армійської газети. Чи зараз виняткова потреба? Мабуть, так: відомості про те, що німці збираються обійти Ельхотові ворота з нальчицького напрямку, були нагальні.

— Слухай уважно, Гансе. У П'ятигорську ми заїдемо до редакції армійської газети. Там я спробую зв'язатися з нашою людиною, він у них працює грубником. Якщо мене раптом спіткає невдача, дій за обставинами, діставайся сам до Кисловодська. Запам'ятай пароль і адресу, за якою тобі на випадок чого слід буде з'явитися…

Протягом усього шляху Шеєр бачив інтенсивний рух вантажних і танкових колон, йшли колони вояків, котили на причепах гармати. Іноді позаду виринав "опель" з прим'ятим крилом. Німецькі патрулі раз у раз зупиняли, вимагали документи, на в'їзді до міста шлях перетинав смугастий шлагбаум. Зрештою, це було навіть зручно, бо тут Шеєр дізнався, де розміщено редакцію, і не довелося плутати по незнайомому місту. У подвір'ї редакції машина Шеєра виглядала білою вороною, точніше — забрьоханою на розкислих путівцях вороною, серед

чистеньких, вилискуючих редакційних машин. Видно було, про машини хтось добре дбав. Однак "опель" з пом'ятим крилом теж був не в кращому стані і теж понизу був увесь заболочений. Він заїхав до редакційного подвір'я слідом. Ніхто з нього не виходив.

— Помітив "опель" з особливою прикметою? — запитав Шеєр водія.

— Давно.

— Будь уважним. Від машини — ані на крок.

— Настирні, навіть не криються…

— Певно, вважають, що не маємо очей на потилиці, — пожартував гауптман, — і це відповідає дійсності, Лютке.

Двері до приміщення редакції майже не зачинялися, панувало якесь піднесене збудження, швидко сновигали офіцери. Шеєр відшукав кабінет редактора, увійшов хазяйновито — без стуку.

За столом сидів худорлявий майор, чисто виголений, з тонкими рисами обличчя, гармонію якого порушували тільки надміру товсті, якісь набряклі губи. Одягнений був з військовою елегантністю: френч з дорогого сукна, явно шитий на замовлення. Краватку до білосніжної сорочки шпилив чорний павучок свастики. Одне слово, в минулому, мабуть, модник, на якого раптом одягли військову форму. Тримаючи в руках машинописні аркушики, він недбало втовкмачував маленькому й кругленькому офіцерику, якому більше пасували б товстий халат і м'які хатні виступці, а не мундир, що зім'явся на ньому, мов ганчірка:

— Ні, так, любий мій, не піде… Ми для кого пишемо? Для солдатів, які важать життям, чи для туристів, що приїхали байдикувати, милуючись природою? До того ж не сьогодні-завтра ми ввійдемо у Владикавказ, а ти

лопочеш про якийсь опір росіян… Який опір? В Ачікулак уже прибув корпус "Ф"! Чув про нього?.. І непогано було б підібрати слушну цитату…

— Але росіяни, — знітився товстунчик, — справді просто-таки дивують. Їхня впертість, фанатизм у бою… Їх не лякає смерть! Це правда…

— Якщо мені буде дозволено, — подав голос Шеєр, — я нагадаю слова Йозефа Геббельса: "Більшовицький солдат демонструє іноді дійсно дивовижну байдужість до смерті, яку було б надто завеликою честю вважати хоробрістю".

— Оце влучно! — зрадів майор і звів очі на новоприбулого. — Ви до мене, пане гауптман?

— До вас, пане майор. Я прибув з рейхсміністерства пропаганди, — Шеєр простягнув свій "убивчий" для газетярів документ.

— О! — споважнів майор і похапливо докинув товстенькому любителю гарних краєвидів: — Ідіть і зробіть, як наказано! — А коли той, лякливо задкуючи, вийшов, заяснів до Шеєра найприязнішою усмішкою: — Пане Шеєр, ми давно вас чекаємо і з радістю надрукуємо все, що ви нам запропонуєте. Прошу, роздягайтеся і сідайте якнайзручніше.

— Дякую, майоре. Я дійсно хочу запропонувати вам нарис про вояків генерала Траугота Герра. Щойно видряпався з пекла, що зветься Ельхотовими воротами… Маю фотознімки! У тому числі обох генералів — Герра і Хольмана, що полягли в долині звитяги як прадавні герої.

— Чудово! У вас уже написано?

— Так, — він простягнув аркушики.

— Негайно дамо в набір. Розповідайте, як дісталися.

— Кепсько. Шляхи жахливі. Погода дика. Холод собачий…

Майор хутенько натиснув ґудзик електродзвінка, і до кабінету негайно ввійшов лейтенант.

— Вибачте, гауптмане… Голубе! Оце — до набору. І ось що: де наш грубник? Отой чортовий Маклай! Здається, у мене сьогодні не опалювали… Потурбуйтеся негайно!

— Слухаюсь! — клацнув закаблуками лейтенант.

— Зараз потеплішає, пане Шеєр. А поки що, коли не заперечуєте, погріємося коньячком. Згідно з місцевим звичаєм гостинності… То як?

— Із задоволенням!

— Як бачите, у мене, мов на замовлення, — піднос, пляшка, чарки і лимони з цукром. Прозіт! За ваші творчі успіхи.

— Дякую! — Шеєр маленькими ковтками випорожнив чарку. — Мої успіхи… Вони починають мене непокоїти, пане майор.

— Чому так?

— Події підстьобують, не дають часу для ґрунтовних роздумів і ретельних наукових студій. Візьмемо корпус "Ф" генерала Гельмута Фельмі. Адже це — Індія! І поява його тут віщує швидке наближення історичних подій.

— Істинно так!

— Отже, корпус "Ф"…

— Ще не час, дислокується в тилу. Проте прямо з маршу змушений був вступити в бій.

— У тилу? — здивувався Шеєр.

— Взагалі історія не дуже весела, — мовив франтуватий майор. — Річ у тім, що більшовики примудрилися перекинути в наші тили цілий козачий корпус — вони пройшли абсолютно бездорожнім і безводним степом. Рухалися виключно вночі. І от несподіваним ударом захопили Абдул-Газу, Махмут-Мектеб, Берізкін і ринули на Ачікулак. Сподівалися на легкий успіх, бо гарнізон міста складався лише з батальйону піхоти, щось чотирьох сот вояків, і трьох десятків танків. Та їх зустрів вишколений спецкорпус генерала Фельмі! А це не містечковий гарнізон, розманіжений на яйках та курях. Ясне діло, козачків пошматували страхітливо…

— А хіба козаки не на нашому боці? Я чував, що вони в усьому підтримують запровадження нового порядку?

— Хто — козаки? — обурився майор. — Усе це химерні вигадки Розенберга, сидить у Берліні і всім задурює голови своїми кабінетними теорійками… Тих козаків ми тепер використаємо як тяглове бидло, як живий сільгоспреманент. Вже організовано майстерні, де виготовляються полегшені лемешики для людських запряжок. Навесні оратимемо землю на збатожених козачих спинах. Як завжди, фюрер був абсолютно правий, коли казав, що повойовані народи мають значення лише з економічної точки зору. Це раби, яких приборкає тільки найсуворіший режим.

Цієї миті увійшов супроводжуваний лейтенантом невеличкий дідок зі скуйовдженою борідкою. На ньому незграбно сидів брезентовий плащ, з-під якого виглядали гумові чоботи. У руках м'яв шапку-ватянку.

— Чому не запалив грубку? — порівняно непоганою російською мовою запитав майор.

— Якийсь незнайомий полковник, пане-гер, примусив мене мити його машину, — похмуро пояснив грубник.

— Як це — примусив? Ти ж на службі!

— А просто — дав ляпаса і пообіцяв пристрелити, мов собаку.

— Ну, дав він тобі по пиці, але ж не пристрелив. Куди ти подівся?

— Пішов митися і сушитися.

— А я мушу мерзнути? Що за дикий народ… Я тобі теж зараз затоплю по мордяці! Ти, свиното, видно тільки й тямиш, що мову жестів.

— Пане майор, — зупинив його Шеєр, — що то за людина? — Прикмети підпільника-радиста збігалися.

— Недолюдок, а не людина!

— Що він хоче? Я зовсім не розумію російської мови.

— У тім-то й річ, що він нічого не хоче, а надто — працювати. Справжнє двоноге втілення ледацтва! Та ще з ненажерливою утробою…

— Він у чомусь завинив?

— Розумієте, якийсь полковник примусив його мити машину, то він знехтував своїм обов'язком запалити у мене грубку. І от наслідок — ми з вами сидимо, як в морозильнику!

— Миє машини? — радо підхопив Шеєр. — Моя теж по дашок забрьохана!

— Гаразд. Вимиє! Та спочатку хай запалить грубку.

— Добре. А я тим часом попереджу свого водія. Мій Ганс може цьому дідові звернути шию, мов півню…

Лютке розташувався у машині по-панськи — розвалився і поважно читав свіжий номер "Панцер форан". "Опель" з особливою прикметою усе стояв. Мотор його тихенько хурчав, водій палив цигарку, ще якихось двоє бовваніли на задньому сидінні.

Шеєр відчинив дверцята і нахилився до Лютке:

— Підготуй спідометр… Цифри не забув?

— Ні.

— Слухай: зараз із сарая з дровами піде дідок. Потім він митиме нашу машину. Накажи йому протерти скло зсередини. Збагнув? Він зніме показання спідометра.

— Слухаюсь, гер гауптман!

Двійко в "опелі" тупили в них чотири ока. У Шеєра була єдина можливість зав'язати контакт з грубником, і то — миттєвий, коли той понесе дрова і заступить шлях.

Ось він вийшов із сарая. Навсебіч стирчать цурпалки…

— Шнеллєр, русіше швайне! — загорлав Шеєр, входячи в приміщення слідом за грубником, і швидко мовив у спину: — Потрібні виступці сорокового розміру. Не озирайтеся!

— Ношу сорок п'ятий, — буркнув той.

— Зараз митимете мою машину. Спідометр… Цифри… Терміново передайте їх до Центру. Крім того: в районі Ачікулак — Норток корпус "Ф". І ще: унтерштурмфюрер Майєр служить у Хейніша. Викликає інтерес. Вивчається. Будьте обережні: у дворі машина абверу. Все. Геть з дороги, свиното!

…І ось тепер Адольфа Шеєра нуртували запитання: чи все зрозумів "дідусь Маклай", чи добре запам'ятав цифри, чи пішла в ефір радіограма? За повідомлення Крістіни Бергер німці сплатили високою ціною. Чому ж його інформацію знецінено? А що це так, сумніву не лишалося. Чи, може, не дійшла, не почута? Він ще двічі їздив до П'ятигорська, і щоразу "дідусь Маклай" за наказом пана редактора ретельно мив його машину. Чому ж?..

Розділ тринадцятий

ОПЕРАЦІЯ "ГАЧОК"

Гауптман Адольф Шеєр губився у здогадках, а майор Анзор Тамбуліді знав…

Тридцять сьома армія під командуванням генерал-майора П. М. Козлова тримала оборону на рубежі Тереку і Баксану, від Змійської до Гунделена. Німці тихцем накопичували тут величезні сили — піхоти мали втричі більше, на кожну нашу гармату — по одинадцять своїх стволів, на кожен міномет — по десять. Танків у Тридцять сьомій армії зовсім не було, а ворог сконцентрував танковий таран з двох дивізій. Про це було вчасно повідомлено — висновків не зроблено. Рано-вранці 25 жовтня

фашистські літаки розбомбили армійський штаб у Долинському. Загинуло і було поранено багато штабних офіцерів. Штаб перебрався в непідготовлений КП у селищі Хасаньї і втратив оперативне керівництво військом. Першого ж дня наступу німецькі танки на дільниці 626-го полку прорвали оборону і пройшли вглиб на 20 кілометрів. Почався відступ — без зв'язку, у напівоточенні…

Знав також Анзор ще й інше: німцю бути битим! Ось тут, на підступах до Орджонікідзе, на його околицях, звідки вже б'ють німецькі міномети. І це було не теоретичне знання, не ортодоксальна й тупа переконаність, а глибока віра, яка жила в ньому і в інших. Що ламало німця з усією його перевагою в танках і літаках, гарматах і мінометах, власних вояках і приневолених "союзниках"? Найкраще відповів на це Анзорові зворушливий і водночас героїчний документ[52], з яким він познайомився в політуправлінні:

"Протокол загальних партійних зборів застави № 12.

4 листопада 1942 року.

Присутні: Михеїв і Купріянов.

Порядок денний: Слухали товариша Алтуніна Федора Григоровича. Заява про прийом у партію під час бою.

Ухвалили: тов. Алтуніна кандидатом у члени ВКП(б), як такого, що довів у бою відданість партії, — прийняти.

Голова Михеїв.

Секретар Купріянов".

Протокол було нотовано на обгорілому, забрудненому клаптику шпалер, але складено по всій формі — з датою і підписами. До нього

додано вже чистий протокол партійних зборів з докладною розповіддю парторга третього батальйону Г. Михеїва про обставини прийому до партії Алтуніна Федора Григоровича.

"... Коли дали наказ відходити, зв'язковий штабу не встиг повідомити нас про це. Ось так ми й лишилися у дзоті вчотирьох: сержант Алтунін, рядові Купріянов, Величко і я.

Місцевість перед дзотом рівнинна, заболочена, а подалік — два глибоких рови. З одного боку, добре це — для їхніх танків перепона. З другого — погано: в ярах непомітно для нас могла накопичуватися піхота.

Так воно й вийшло. Навколо нашого ковпака земля буквально ставала на дибки від мінометних вибухів. А потім через трясовиння полізла піхота… До темряви ми не відходили від амбразур. Лише вночі кілька годин подрімали по черзі.

Тяжко нам довелося тоді! Але найважчим виявився третій день. Бронековпак наш був у суцільному вогняному колі. Били звідусіль — спереду, ззаду і з боків. Ми опинилися в тилу у німців.

Домовилися тоді, що просто так не віддамо свого життя. У всіх хлопців були підстави ненавидіти фашистів. Доволі ми за рік війни надивилися їхніх звірств. А у Вані Величка фашисти матір повісили і сестричку малу розстріляли. Він опісля цього посміхатися розучився… Приготували ми по в'язці протитанкових гранат і вирішили, як тільки випаде слушний момент, вихопитися і кожному брати свій танк.

І тоді сказав мені сержант Алтунін, що прикро йому йти з життя безпартійним. Попрохав він нас з Купріяновим, щоб ми його в партію прийняли.

Коли ледь пригас бій, я відкрив партійні збори.

— Не маємо ми повноважень двома голосами прийняти тебе до партії, — сказав я йому, — але партія вибачить нам це порушення Статуту…

Протокол вів Павло Купріянов. Паперу, звісно, у нас не було, довелося писати на випадково знайденому клапті шпалер…

Так і прийняли ми удвох з Купріяновим нашого сержанта кандидатом до партії, а комсомолець Величко підтримав нас.

Танки до нас через баговиння не пройшли того дня, не пройшли і потім. Ще цілу добу ми боронилися. На п'яту вранці побачили, як наші фашистів женуть, почули рідні голоси… З радощів про все забули, не постереглися. І ось того часу кулею Ваню Величка поклало…"

Секретарював Павло Купріянов, нотуючи недогризком хімічного олівця протокол цих кількахвилинних партійних зборів, а троє інших, зі зброєю напоготові, стояли до нього спиною, біля амбразур, пильнуючи за ворогом і тримаючи кругову оборону. Раз у раз слово забирав автомат або кулемет. І так само, дивлячись на зорану мінами та снарядами землю, парторг Георгій Михеїв привітав нового комуніста, свого товариша по ленінській партії Федора Алтуніна:

— Нехай ми й загинемо! Але навіть мертвий комуніст страшний для ворога. У цьому велич нашої партії. Хай затремтить ворог перед цим комуністичним протоколом, що звеличує нашу партію не фанатизмом, а вірою в справу Леніна.

Їх визволив Двадцять шостий прикордонний полк. Навколо обпеченого вогнем, подзьобаного й обсмаленого вибухами дзоту десятки неприбраних трупів фашистів. З нього вийшли троє червоноармійців, троє комуністів, що обережно несли на руках четвертого — комсомольця, — худі, виснажені, але непереможні[53].

Однак зараз, сидячи в кабінеті підполковника Іриніна й чекаючи початку оперативної наради, Анзор розумів, що нічого цього не розповість, як не розповість і того, з якими труднощами знайшов за умов тяжкого відступу, порушення зв'язку, непевності в напряму пошуку тих двох, щасливо вцілілих бійців, що місяць тому витягли з нейтральної зони тяжко пораненого, непритомного "фашиста Лотара Краузе", — старшину Лаптєва і рядового Онищенка. Не прохопиться з болючим, прикрим спогадом про те, як загинув молодий червоноармієць Сашко Грабар з українського міста Кам'янця-Подільського, де потерпають "під німцем" його мати й сестричка, а батько якого б'є німака близько і водночас за фронтових умов неймовірно далеко — боронить Сталінград. Вони удвох — провідник Сашко Грабар і майор контррозвідки Анзор Тамбуліді — мусили на животі подолати розлогу місцевість, поорану мінометною віспою, де кожна грудка була пристріляна німцями. Вони удвох ризикували життям, бо майорові конче необхідно було дістатися до старшини Лаптєва і рядового Онищенка, а інших шляхів не було. І Сашко загинув, бо повз першим, затуляючи майора, бо куля німецького снайпера, ота куля, що, можливо, призначалася майорові, забрала життя молодого, дужого карпатського легіня. Нічого цього не розповість майор Тамбуліді, нічим не поділиться зараз, бо всі свої спостереження, почуття і враження, усю свою вкладену в справу енергію, розум і винахідливість міг би умістити в два слова — "завдання виконано". А відтак, хоч, ясна річ, доповідатиме дещо ширше, але професійно коротко. Викладе саму суть. Коли ще щось зацікавить — запитають. Він пройшов уздовж благенької нитки вірогідності, що ладна на будь-якому місці урватися, але на кінці якої чаїлася зрада, і тепер чітко мав скоригувати увагу на підозрілі вузлики. Все. Крапка.

Генерала Роговцева, що прибув з Тбілісі до фронтового Орджонікідзе, чекали троє: господар кабінету підполковник Іринін, старший лейтенант зі "Смершу" Нефедьєв і він — майор Тамбуліді.

Генерал з'явився пунктуально — рівно о восьмій, як було домовлено, хоч і змушений був бігти по сходах, аби не запізнитися. Він затримався унизу, біля дошки наказів, вражений лаконічною рішучістю і

недвозначною прямотою наказу до всього населення, який він бачив на стінах будинків з вікна машини, та не мав змоги прочитати. Наказ складався лише з трьох промовистих пунктів:

"У зв'язку з наближенням військових дій до Орджонікідзевського гарнізону, наказую:

1. Місто Орджонікідзе оголосити на облоговому стані.

2. Усіх панікерів, розповсюджувачів брехливих чуток піддавати суду військового трибуналу.

3. Дезертирів, шпигунів, мародерів і шахраїв розстрілювати на місці. Начальник гарнізону Кисельов. Військовий комендант міста Зотов".

— Сідайте, товариші, сідайте, — зупинив генерал офіцерів, коли ті виструнчилися при його появі, і сів сам за стіл, на місце, завбачливо залишене йому підполковником Іриніним. Нараду почав діловито, не зволікаючи на зайві балачки: — У загальних рисах я зі справою знайомий. Виглядає вона так: Марков переходить кордон — наступного ж дня німці знають його прізвище. Нас про це інформує "Історик". Цей факт, а також деякі інші, близькі за своєю суттю до нього, свідчать про те, що в нашому тилу діє спритний, добре інформований агент ворога, який має можливість збирати і передавати відомості про закид до тилу ворога наших розвідгруп. Не виключено, що діє не одинак, а певна агентурна мережа. Важливість виявлення її в умовах підготовки контрнаступу на позиції першої танкової. армії фон Клейста — першочергова. Мусимо дбати й про безпеку наших товаришів, які ризикують життям у тилу ворога, збираючи необхідну для наступу інформацію. Пропоную порядок: заслухаємо доповіді, по тому обговоримо оперативний план. Інші пропозиції є? Нема? Що ж, Анзоре Олександровичу, вам слово.

Майор Тамбуліді звівся на ноги:

— За свідченням старшини Лаптєва та рядового Онищенка, старшого лейтенанта Маркова витягли з нейтральної смуги в непритомному стані. Ні російською, ані німецькою мовами він не розмовляв. Лише стогнав. Одразу ж у нього вилучили документи на ім'я гауптмана Лотара Краузе. Справжнього прізвища досі не знають. Однак медсестра санроти Валентина Корабльова назвала його Олексою, за що її взяли на глузи. Вона відповіла, що вчилася з Олексієм Марковим в одному класі. Пораненого Маркова привезли до госпіталю, де працює лікарем її подруга Вороніна. Остання перебуває в інтимному зв'язку з начальником полкової радіостанції Кочуром. Серед радисток Корабльова теж була "своєю" людиною, оскільки неодноразо заходила до Кочура, передаючи від Вороніної привітання, листи тощо…

— Чому ви розповідаєте про Корабльову в минулому часі? — запитав генерал.

— Наступного дня під час артнальоту вона загинула.

— Кепсько… Як її характеризують у санроті?

— Як активну комсомолку, віддану людину, сміливу, здатну на самопожертви, чуйного товариша.

— Далі…

— Теоретично Корабльова могла користуватися полковою рацією. Водночас вона, що вірогідніше, могла розповісти Вороніній про свою "помилку" — такі збіги людину не можуть не схвилювати, а надто дівчину, можливо, закохану в однокласника. Можливі варіанти: Вороніна скористалася відвертістю подруги сама; або Вороніна розповіла про цей зворушливий випадок Кочурові, а той, користуючись прямими службовими. можливостями…

— Що відомо про Кочура?

— Характеризують його позитивно, за винятком одного — був помічений в обміні обмундирування у місцевого населення на чачу — тутешній самогон… Справи усіх трьох — Корабльової, Вороніної, Кочура — зараз вивчаються в аспекті їхньої можливої причетності до німецької розвідки. Провадить цю роботу відділ товариша підполковника Іриніна.

— Сідайте. Лейтенанте Нефедьєв, що маєте до повідомлення ви?

— Вороніна Надія Олександрівна, 1912 року народження. Ростов-на-Дону, жила там постійно і там же закінчила медичний інститут. Спеціалізувалася на серцево-судинних захворюваннях. Військовозобов'язана. До армії була мобілізована на початку війни, з того часу — військлікар. Незаміжня, легко вступає в інтимні зв'язки з чоловіками, переважно з такими, що належать до командного складу. У госпіталі знають, що вона постійно відвідує передову, де в санроті служить її подруга Корабльова. Про зв'язок з Кочуром нікому не розповідала. Вчора Вороніну бачили за містом, у розташуванні новоприбулих за особливим наказом частин. Звідти на попутній машині дісталася на аеродром, де спостерігала рух бойових літаків.

"Дезертирів, шпигунів, мародерів і шахраїв розстрілювати на місці", — пригадався генералові Роговцеву рядок з наказу про оголошення облогового стану. "Не завжди слід поспішати з розстрілом, — помислив він, — шпигунів треба брати живими. Неодмінно живими, бо мертві не розповідають…"

— Товаришу Нефедьєв, це ви супроводжували Маркова до госпіталю?

— Так точно! Разом з Валентиною Корабльовою.

— На санмашині?

— Ні, на нашій, службовій.

— Як він був записаний під час прийому?

— Як німецький офіцер, гауптман Лотар Краузе.

— Хто приймав його?

— Особисто головлікар.

— Чи була присутня Вороніна?

— Ні. Вона тоді була вдома.

— Що сталося далі?

— Я запропонував Корабльовій відвезти її на передову, але вона зажадала навідатися до подруги, лікаря Вороніної. Я відвіз її за вказаною адресою. До помешкання не заходив, бо негайно повернувся до госпіталю.

— Отже, контакт між Корабльовою і Вороніною відбувся…

— Мабуть, так! Якщо Вороніна дійсно була вдома.

— У госпіталі Марков розмовляв?

— Так, коли опритомнів після стимулюючих уколів. Але виключно зі мною. В окремій палаті. Без свідків. Для всіх інших — лишався полоненим "фріцом".

— Отже, висновки, — підсумував Роговцев. — Справа — не до зволікання. Ми не можемо планувати розкрутку цього клубочка на тривалий час. Фронтова обстановка вимагає від нас широких дій і негайних результатів. Таким чином, маємо єдиний вихід — створити

умови для нагальної дії з боку ворожої агентури і цим примусити її виявити себе. Гадаю, було б доцільно організувати закидку розвідгрупи до ворожого тилу і надати можливість достеменно точно дізнатися про це Вороніній і Кочурові. З відповідним наглядом за ними. Які будуть думки?

— Товаришу генерал! — подав голос підполковник Іринін. — Дозвольте приступити до виконання операції. Негайно.

— Якої операції?

— Криптонім "Гачок". Сьогодні увечері закидаємо розвідгрупу. Про неї знатимуть особи, що на підозрі. Деталі операції — у цій папці. Прошу. — Іринін простягнув оперативну документацію вечірньої акції, що існувала поки що лише на папері, генералові.

Роговцев кілька хвилин зосереджено вивчав зміст і нарешті буркотливим голосом мовив:

— Так, час генералові Роговцеву на пенсію — запізнюється з порадами… А що? І справді подав би рапорт, — завершив жартома, — якби підполковник Іринін теж не перебував у пенсійному віці… Згода, Василю Тарасовичу. Дійте!

… Надвечір генерал Роговцев знову викликав підполковника Іриніна і майора Тамбуліді, щоб востаннє виважити кожну деталь, щоб під час акції всі діяли точно й злагоджено, як надійні хронометри.

— Хто складає розвідгрупу? — запитав генерал. — Змін нема?

— Ні, все за планом — капітан Дунаєв, лейтенант Лукомський і радист старшина Гостієв, — відповів Іринін.

— Гостієв — осетин?

— Так.

— Яка ваша думка про нього?

— Найкраща. Капітан і лейтенант будуть одягнені в німецьку форму, Гостієв — у цивільну, з місцевим колоритом, під горянина.

— Як він почуває себе?

Іринін запитально поглянув на майора Тамбуліді, і той одразу доповів:

— Не найкраще. Болі в серці. Але запевняє, що витримає і завдання виконає. А я горян знаю. Слово — кремінь…

— Ви, Анзоре, своїми кремінням не кидайтеся. Людина — не камінь. Скажіть краще, чи спитали ви дозволу у головлікаря?

— Само собою, товаришу генерал! Головлікар дозволив.

— Не гарячкуйте, Анзоре, спокійніше. Вороніна знає, що Гостієв досі хворий?

— Знає, що був поранений, сама реєструвала, коли прибув до госпіталю. Але потім він був переведений до іншої лікарні. Про теперішній стан його здоров'я не знає нічого. А між тим, за час, що минув, Гостієв мав би видужати, якби не трапилося несподіване ускладнення.

— Що саме?

— Ет! — не зміг вгамувати розлючення Анзор. — Знайшлися "добродії" і повідомили хворому, що всю його сім'ю!.. Старшина ледь не пішов услід…

— Так, — крекнув генерал. — Неуважні ми ще буваємо до людей. Ганебно неуважні!.. Однак щодо Вороніної — це ваше припущення чи точно встановлений факт?

— Факт, товаришу генерал. Коли Вороніна виписувала його із госпіталю, вона в "супроводилівці" власноручно записала: "Рана загоїлася. За тиждень можна виписати до частини". А це було три тижні тому. Отже…

— Отже, з цим ясно, — зупинив його Роговцев і звернувся до Іриніна: — Чи є певність, що на аеродром приїде саме Вороніна?

Підполковник відповів підкреслено лаконічно:

— Забезпечено!

— Навіть так… Де люди?

— Всі вже в зборі, тут — у нас. Повеземо на аеродром у критій машині.

— Льотчика попереджено?

— Ні. Про всяк випадок. Наказ одержить перед самісіньким вильотом. Маршрут нескладний — Тбілісі.

— Служба радіоперехоплення?

— Уже вийшла в ефір.

— Пеленгатори?

— Уже на зазначених планом місцях. Усе зроблено як слід, Матвію Івановичу.

— Ну, коли так… Починаймо! І щоб все було за системою Станіславського.

— Ми й Немировича-Данченка не забудемо, товаришу генерал! — запевнив Тамбуліді.

— Ой Анзоре, не кажи "гоп", поки не перескочиш…

… Коли Роговцев прибув на аеродром, там ішли останні приготування. Вже хурчав на малих обертах літак, біля якого вишикувалася розвідгрупа, що, відповідно споряджена, горбилася під вантажем і парашутами. Різкий, крижаний вітер пік обличчя, мов гострим залізом. Гостієв сутулився, втягнувши в плечі голову, щулився під величезною гірською папахою. Роговцев привітався з усіма, побажав традиційного ні пуху ні пера. Льотчик кивнув з кабіни, і чекіст-інструктор, що супроводжував розвід-групу, наказав:

— Заходьте!

Іринін кожному на прощання потиснув руку, обійняв за плечі. Дунаєв, Лукомський і Гостієв зникли в літаку. Останнім увійшов інструктор. Зачинив за собою двері. Від літака прибрали трап. Потужно заревіли мотори, і повітряна машина зрушила з місця. Нараз зупинилася. Розчахнулися вузькі дверцята, і з літака залунав схвильований голос інструктора:

— Трап! Хутко давайте трап!

Обслуга кинулася до трапа, Роговцев, Іринін і Тамбуліді — до літака.

— Що скоїлося?

— У Гостієва щось із серцем!

Тамбуліді скочив до літака. Гостієв простягся на підлозі, в очах його застиг непідробний біль, а коли Анзор нахилився до нього, прошепотів, ніби виправдовувався:

— Мені насправді погано, товаришу майор.

— Бачу, кацо… Я зараз! Негайно викличу лікаря.

Він стрибнув, не скориставшись трапом, з літака і доповів:

— Товаришу генерал, негайно потрібен лікар!

— Що?! — гримнув генерал. — Ви зриваєте операцію! Викликайте запасного радиста і лікаря.

Анзор бігцем подався на КП.

— А вам, інструкторе, — гримав і далі генерал, — буде непереливки, якщо виявиться симуляція! І якщо ні — теж! Медогляд слід проводити не на аеродромі! Ви мене зрозуміли?

— Так точно, товаришу генерал! — Інструктор мав просто-таки трагічний вираз обличчя. — Але я в цій справі…

— Мовчати! — ревнув Роговцев на повних генеральських регістрах.

— Слухаюсь!

Санітарна машина прибула швидко. Охорона пропустила її на злітне поле, до літака. З кабіни квапливо вийшла жінка-військлікар зі шпалою в петлиці. Гарна шинель, явно шита на замовлення з тонкого сукна,

щільно облягала її зграбну постать і швидше нагадувала модне, військового крою пальто, аніж офіцерську шинель. Зняти петлиці, нашити хутряний комір, і в такій шинелі — хоч у театр. З-під смушкової шапки-ушанки кокетливо випинався змертвілий від водневого перекису чубчик. На ногах — елегантні хромові чобітки з високими, хоч і заширокими каблуками, теж явно приватного походження, бо шиті були не з чорної, а з темно-брунатної шкіри, що трапляється на кріслах і диванах у високого начальства. У руках, затягнутих у світлі лайкові рукавички, тримала єдино стандартне — синю сумку з червоним хрестом на тлі білого кола. Вороніна, Надія Олександрівна. У даному випадку — "надія" надто специфічна…

— Швидше, товаришу військлікар, — поквапив її майор Тамбуліді, — прямо в літак! — І він ґречно допоміг їй піднятися по трапу.

Слідом посунули генерал Роговцев, підполковник Іринін і похнюплений, засмучений "надзвичайною подією" інструктор.

Коли назустріч Вороніній піднялися двоє, з-під комбінезонів яких визирала німецька офіцерська форма, вона було сахнулася, а потім запитально поглянула на генерала Роговцева.

— Не хвилюйтеся — свої, — заспокоїв її генерал. — От з ним погано, — вказав на Гостієва, якого встигли перекласти на вузьку й довгу металеву лаву транспортника.

Вороніна присіла в узголов'ї Гостієва, взяла руку, промацуючи пульс. Він розклепив повіки, і вона раптом впізнала його:

— А, це ви, — мовила трохи розгублено, — старий знайомий… Що ж ви отак, одразу після поранення?..

— Служба, — прошепотів радист.

— Атож, начальство людей не шкодує, — сердито глипнула на генерала, а тоді й проказала до нього: — Пульс переривчастий, необхідно негайно госпіталізувати хворого, а не кидати… з ними, — ненависно хитнула головою в бік офіцерів, одягнених у німецьку форму.

— Ваше слово — закон! — мовив генерал. — Слухаю і підкоряюсь.

— Виліт відкладаємо? — одразу ж запитав підполковник Іринін.

— Чому ж це? — ніби здивувався Роговцев. — Радиста закинемо трохи пізніше. От місце закиду змінимо. Оскільки радиста нема, викинемо їх безпосередньо в район Ставрополя.

— Носилки! — гукнула з літака до санмашини Вороніна.

А в управлінні генерала чекала несподіванка. "У собачий голос", — як спересердя висловлювався в таких випадках Роговцев. Надійшла б ця вістина на кілька годин раніше, можливо, було б непотрібне інсценування з залученням багатьох людей, хворого Гостієва, служб пеленгування і радіоперехоплення і безлічі інших великих і малих заходів.

У шифровці, зокрема, повідомлялося: "… прийомна дочка відомого професора медицини Вороніна Олександра Іраклійовича. Узята з дитячого будинку в п'ятирічному віці. В студентські роки мала зв'язок з Ліханом Дауровим, що входив до шпигунської мережі абверу і був заарештований 1941 року в справі "археолога" майора "Абвер-Аусланду", доктора Бруно Шульце-Хольтауза, що нині перебуває у місті Тавріз як секретар німецького консульства в Ірані. Тоді ж з'ясувалося, що Надія Вороніна є дочкою білогвардійського полковника Стеблєва, в частині якого служив Дауров. Під час евакуації ростовської в'язниці Даурову вдалося втекти…"

— Ну що ж, — сказав Роговцев підполковнику Іриніну, — дещо прояснюється.

— Брати?

— Ні. Операцію зупиняти не будемо. Діятимемо точно за планом. Забагато доклали зусиль, дорогий Василю Тарасовичу, щоб лишитися з порожніми руками. Тепер виявлятимемо всю агентурну сітку…

Вони перейшли в кімнату, де радист підтримував зв'язок з постами.

— Вас викликає "П'ятий", — звернувся до генерала радист.

Роговцев узяв навушники.

— "Перший"! "Перший"! — почув голос Тамбуліді.

— "Перший" слухає…

— Я — "П'ятий".

— Чую вас, "П'ятий", доповідайте!

— "П'ятий" доповідає: о другій тридцять залишила чергування. Пішла до міста. Біля свого дому сховалася в тіні, звідти вела спостереження за вулицею. Тривалість — двадцять хвилин. О третій тридцять у зазначеному кварталі запрацювала рація. Шифровку перехоплено. "П'ятий" закінчив.

— Я — "Перший". Слухайте мене, "П'ятий": негайно накажіть групі захоплення — діяти! "Перший" закінчив.

— "П'ятий" наказ прийняв!

Ніч була — хоч в око стрель: на небі, щільно огорнутому вологими пасмами хмар, — ані зіроньки, у місті, виметеному комендантською

годиною, яке затамувало подих у тривожному чеканні, — ані вогника. Холодний, пронизливий вітер поривчасто влітав на порожні вулиці з Тереку і з виттям продував їх зимними протягами.

Замасковані бійці, що звідусіль заблокували двоповерхову садибу, в якій з часу взяття німцями Ростова-на-Дону самотньо жила Вороніна, мерзли, боячись і порухом виявити свою присутність. Будинок належав відомому у місті подружжю лікарів Адаєвих. Бездітні, вони на початку війни, вирушаючи по мобілізації на фронт, завітали до старого приятеля професора Вороніна. Не застали в живих — старого хірурга настільки вразила історія, в яку потрапила його прийомна дочка, що його й так вже підупаде серце не витримало. Діагноз — інфаркт — з медичного боку розповів лікарям Адаєвим багато, з життєвого — нічого. Вони поспівчували його "осиротілій" дочці і лишили їй ключ від своєї затишної садиби в Орджонікідзе. "Коли що, Надійко, будьте, як дома: будьте дочкою нашою", — і так далі, як кажуть добрі, щирі люди, співчуваючи не на слові, а на ділі іншій людині в скруті. Так майбутній військлікар Вороніна опинилася сама одна в порівняно великому, ізольованому будинку з садом, що на той час було рідкісним явищем у перенаселеному біженцями місті. А її не чіпали — з вдячної поваги до чудових лікарів Адаєвих. Навпаки — запропонували роботу у військовому госпіталі.

Житлові покої — чотири великі кімнати — містилися на другому поверсі. Дві з них, що виходили вікнами на вулицю, зайняла Вороніна, влаштувавши собі затишок з вітальні та спальні. Перший поверх містив побутові приміщення: ліворуч — гараж, тепер порожній, бо лікарська "емка" нині теж десь місила фронтові путівці, праворуч — господарська кладова, посередині — льох, залізобетонний дах якого нині перетворив його на бомбосховище, і то — надійне. Весь будинок на рівні другого поверху оточувала простора, вкрита виноградним плетивом веранда. З двох боків її йшли долу дерев'яні сходи.

Майор Тамбуліді підкликав до себе старшого лейтенанта Вікулова та лейтенантів Суровецького і Мамедова.

— Є наказ негайно брати! Тихо, без шуму всіх, хто виявиться в домі. Ясно?

— Ясно, товаришу майор!

— І от що — брати обов'язково живими.

Офіцери, що очолювали групу захоплення, одягли на чоботи м'які, повстяні топанці й нечутно, без рипу, піднялися з пістолетами напоготові на веранду. Причаїлися за дверима, чуйно прислухаючись. Хтось у помешканні ходив, дзюрчала з крана вода, дзвенів посуд. Мабуть, готувалася вечеря, і ця спокійна хатня вовтузня промовисто свідчила про те, що ніхто в домі не чекає непроханих гостей.

"Прийшли непрохані, то й пішли некохані", — недоречно пригадав Вікулов прислів'я і ледь чутно ворухнув губами, нахилившись до Суровецького:

— Давай!

Двері прочинилися, засвітилася шпаринка. Не рипіли, як у добрих хазяїв. Потягло хатнім теплом, пахощами смажені. Двері тихенько прочинили ширше, в них м'яко прослизнув Суровецький, за ним — Вікулов з Мамедовим. І цієї миті в ногах у них занявчав противнющим голосом великий сірий кіт. Розпушивши тривожно хвоста, він форкнув і шмигонув коридором до кухні.

"У, шайтан!" — вилаявся подумки Мамедов і, не роздумуючи, кинувся вслід за котом.

Кидок був вчасний. Зляканий кіт переполошив і Вороніну. Вона тривожно визирнула з кухні, зіниці її нажахано розширилися, але лякливий зойк згас у широкій долоні Мамедова на якомусь невиразному хрипі.

Вікулов і Суровецький миттю шугонули до кімнат: перший — до вітальні, де красувався накритий на двох стіл, другий — до спальні, мало не половину якої займала низька, широченна тахта. Вона перша впадала в око і домінувала над усім. А втім, мала. зовсім не постільну оздобу — мідний дріт, що висувався з піднятої планки спинки і був з'єднаний з батареєю опалення. "Та це ж антена", — майнуло в голові Суровецького, але роздивлятися далі забракло часу — з-за шафи ляснув постріл, розпеченим дробом прошив Суровецькому живіт, він поточився плечима на двері і впав у коридорі.

— Там… — прошепотів Вікулову, що вихором летів на поміч.

Він побачив чорний отвір у підлозі, куди збирався стрибнути чоловік у формі капітана Червоної Армії з пласким чорним чемоданчиком у лівій руці. Та в правій він тримав парабелум. Вікулов сахнувся вбік, два постріли пролунали навстріч майже водночас, кулі свиснули, а влучила тільки одна — куля Вікулова, що вибила з рук "капітана" зброю.

— Руки! — крикнув старший лейтенант.

Чорний чемоданчик упав і розчахнувся. У ньому була вмонтована рація…

"Капітан" повільно підвів руки вгору, а потім несподіваним ударом ногою на мить позбавив старшого лейтенанта здатності діяти, нахилився до парабелума. Та більше не піднявся — Вікулов рукояттю пістолета знерухомив його на підлозі.

Розділ чотирнадцятий

"ГОСПОДИ! ВРЯТУЙ МЕНІ СИНА МОГО…"

Штурмбанфюрер Хейніш вислуховував майора Штюбе зовні стримано, але щосили, аж кісточки пальців побіліли, стискаючи в кулаці одразу три

нагострених олівці, ніби збирався раптовим ударом прошити ними армійського розвідника.

Після прикрого випадку з Есмеральдою відчував певну неприємну залежність від цього набридлого в своїх безглуздих підозрах майора, і неспроможність раз і назавжди покласти рішучий край дурним теревеням Штюбе дратувала його до знавіснілості. Він ніби натягував на свої нерви гамівну сорочку, а лють ховав під кам'яною незворушністю лицевих м'язів.

— Чого, власне, ви жадаєте від того напівцивільного вояки Шеєра? — запитав стримано, але без будь-якої ознаки приязні в голосі, очах, на обличчі.

Штюбе зручно вмостився у кріслі край столу і, попихкуючи цигаркою, вже вкотре подумки зазначив, що ця розмова чи не вдесяте починалася і уривалася, не даючи жодних наслідків, ані на йоту не змінюючи ситуації, яка майорові від початку не подобалася і дедалі більше не давала спокою.

— Обмежити його рух — ото й усе. Я не розумію, навіщо писаці сунути свого носа в суто військові справи, цікавитися дислокацією частин, і так далі,. Уже встиг побувати навіть в корпусі "Ф"…

— Це ж випливає з йото творчого завдання! — просичав Хейніш.

— Зрозуміло — випливає… Але за тиждень-два ми візьмемо Владикавказ і зможемо залюбки подарувати йому хоч би й фотокопію оперативної карти. Я особисто можу такий дарунок гарантувати! Але зараз…

— Але зараз він накопичує особисті враження, які не замінять жодні ваші оперативні карти. До того ж має відомий вам дозвіл! Ви, Штюбе, окрім стосів доносів, щось інше писали?

— Не відчував потягу…

— Ну, добре! Тоді чому ви самі його не арештуєте як шпигуна? — єхидно поцікавився Хейніш.

Штюбе відрізав, не змигнувши й оком:

— Без вашого відома? Але ж він син вашого бойового друга.

— Тільки й того? Але, повторюю, Штюбе, ось підтвердження повноважень Шеєра з Берліна. Самого Берліна! На наш запит до самого Мюллера, шефа гестапо! Що ви на це скажете?

— Що на війні у прифронтовій смузі обережність ще нікому не заважала. Точна оперативна інформація…

— "Точна оперативна інформація"! — нарешті скипів Хейніш і рвучко кинув олівці на стіл. — Ось де вона у мене, ваша інформація! — ляснув себе по тилатій потилиці. — Ось на що нам вказує шеф СД Кальтенбруннер. І вимагає негайних дій! Виявляться, рейхсміністрові Гіммлеру з абверівських джерел — тобто з ваших! — стало відомо, що постачання військового спорядження і боєприпасів з Уралу на фронт під Сталінград, отже, й на Кавказ, йде не залізницями, а на підводах і санях і що, мовляв, кожна гарба везе два-три снаряди, після чого їх перекладають на іншу. І ось таким чином здійснюється постачання фронтів! Чому ви не смієтеся, Штюбе? А наші служби тепер мають наказ поширити по всьому гужовому шляху інфекційні захворювання, щоб зірвати це так зване боєпостачання. А ось — дивіться! — довжелезний список різних епідемічних захворювань, які диверсанти СД мусять негайно поширити по всьому міфічному, вигаданому в абвері шляху! Що ви скажете на цю нісенітницю, Штюбе?

— Ви ж самі зазначили, що цей наказ походить з СД, а не з абверу…

— Боже мій! А хто приніс у дзьобі цю дурну інформацію?

— А хто цій дурниці дав службовий хід?

Вони тупили один в одного очі — люто, вороже, непримиренно, ніби мовчки вели далі свій вже невисловлений діалог:

"Ваш тупий, як чобіт, Канаріс, що уявив себе асом розвідки..."

"Ваш миршавий невіглас Гіммлер, з його школярською уявою про розвідку..."

— Чого ви, зрештою, хочете? — нарешті втомлено запитав Хейніш.

— Перевірки! — відповів Штюбе. — Остаточної і недвозначної!

— Хто її проведе?

— Абвер!

— Але в моїй присутності, — застеріг Хейніш.

— Згода! Запевняю вас, пане штурмбанфюрер, це буде остання перевірка, і я вас більше не турбуватиму.

— Хіба ж це можливо з вашою патологічною недовірливістю, пане майор? — не втримався від шпильки Хейніш. — Ви краще помізкуйте, що мені відповідати групенфюрерові[54] Кальтенбруннеру. Адже він доповідатиме самому рейхсміністрові!

Галас за вікном відволік їхню увагу, і майже водночас до кабінету ввійшов Віллі Майєр.

— Прибув Шеєр, — доповів він. — Приймете? Він неодмінно попроситься до вас.

— "Неодмінно"! — буркнув Хейніш. — Прийму у присутності нашого вельмишановного пана майора з її величності служби абвер! — Він мимовільно піднявся і підійшов до вікна.

Шеєр про щось хвацько оповідав у колі офіцерів, і розповідь його, вочевидь, була цікавою й дотепною, про що переконливо свідчили пожвавлені й веселі обличчя есдістів. Ганс Лютке заклопотано вже порався біля машини, приводячи її в зразковий порядок.

— Його завжди отак вітають, — ніби вгадуючи думки Хейніша, тихо мовив Майєр.

— А ви не любите Шеєра, Майєр, — зазначив Штюбе, пильно позираючи на унтерштурмфюрера.

— Не маю на це жодних підстав, пане майор, — сухо відповів Майєр.

— Ви не любите його! — з притиском і переконано повторив майор. — Але чому? — і, не чекаючи на відповідь, бо її однаково не було б, теж підійшов до вікна. — А він, цей Лютке, попри свою заїкуватість, дбайливий водій, — мовив задумано. — Машину тримає в зразковому стані.

— Язиком машини не миють, — ущипливо сказав Хейніш.

— Так, це мені відомо… Однак відомо також, що, коли Шеєр приїздить до редакції, його водій дозволяє мити машину якомусь дідусеві Маклаю. Лише йому єдиному! І більше — нікому… Цікава деталька, хіба ні?

— Ви знову за своє, Штюбе, — скривився, як від зубного болю, Хейніш, — ми ж з вами про все домовились. Чого вам ще треба?

Цей клятий абверівець мав дивовижну властивість псувати йому настрій. А зранку Хейніш почував себе піднесено, святково, навіть з якоюсь врочистою самоповагою, зовні гамованою волею і удаваною скромністю, що анітрохи не заважало йому внутрішньо пишатися власною особою. Вранці надійшов наказ, вельми втішний для нього наказ, про який знає лише унтерштурмфюрер Майєр. Але служака Віллі вміє тримати язик за міцно замкненими щелепами. Тепер він — Хейніш — уже не просто штурмбанфюрер, а з відчутною приставкою "обер", і значення його зросло так само, як поширшало у вимові його нове звання. Однак — далебі! Сьогодні ж в офіцерському казино усі пороззявляють роти, коли раптом забачать його в новенькому елегантному мундирі з погонами оберштурмбанфюрера! Кравець з ув'язнених уже шиє мундир в одиночній камері… О так, пороззявляють роти! Доведеться з цієї нагоди залити пельки шнапсом. Що ж, він і це забезпечив, навіть більше: два ящики коньяку і дюжина танцюристок! Вечірка вийде на славу… А втім, краще покликати Шеєра самому, не чекаючи, поки він завершить свої мандрівні балачки. Час не жде.

— Майєре! Покличте пана Шеєра, поки я маю ще трохи вільного часу…

Шеєр, певно, обігнав на сходах унтерштурмфюрера, бо буквально влетів до кабінету захеканий, якийсь щасливо усміхнений і збуджений. Схвильовано мовив:

— Я дуже поспішав! Я над усе волів бути першим… Я буду щасливий безмірно, якщо встиг! О, якби живий був мій батько, лише йому одному я поступився б цією честю!

— Що трапилося, Адольфе? — здивовано звів брову Хейніш.

Шеєр відповів з шанобливою врочистістю:

— Складаю найпалкіші вітання з підвищенням вас у званні, пане оберштурмбанфюрер! Моя радість не має меж!

— Тобто як? — приголомшено вичавив із себе Штюбе.

Хейніш задоволено почув в його голосі неприховану заздрість: "Ну, що ж, вийшло непогано — цей пихатий хвалько Штюбе перший роззявив рота!"

— Отак, Штюбе, отак! — озвався весело. — Щиро дякую, Адольфе, за вітання, але ти звів нанівець мій маленький сюрприз. Поясни принаймні: звідки дізнався?

До Хейніша знову повернувся пречудовий настрій, навіть сам не підозрював, якою приємною мелодією бринить слово "оберштурмбанфюрер", і тепер волів його чути ще і ще. А чутливий Адольф не забарився здійснити його невисловлене бажання.

— Пане оберштурмбанфюрер! Військові кореспонденти теж мають свої тактичні таємниці і пильно оберігають джерела інформації.

— І все ж, Адольфе, тебе — особисто тебе — чекатиме певний сюрприз, — багатозначно мовив Хейніш. — І військкори — не всевідаючі боги…

Штюбе насторожено глипнув на нього.

— Не менш приємний, аніж у мене…

— Ви мене інтригуєте, пане оберштурмбанфюрер!

Тільки зараз Штюбе дотямив:

— Дозвольте й мені, пане оберштурмбанфюрер…

— Не дозволю, Штюбе! Увечері, в казино… Прийміть це як запрошення.

— Дуже вдячний! І пан кореспондент прикрасить наше товариство?

Хейніш зрозумів його і відрубав не дуже приязно:

— Обов'язково. Особливо коли ви отак настирливо клопочетеся… Бувайте, Штюбе! Якщо вас не обтяжить, скажіть Майєрові, хай прийде до мене разом з фрейлейн Бергер. Вас це не утруднить?

— Анітрохи, гер оберштурмбанфюрер!

Віллі Майєр з фрейлейн Бергер не забарилися, але тактовно зупинилися віддалік од Хейніша, що вів жваву розмову з паном Шеєром.

— Як посуваються твої творчі справи, Адольфе? Тобі ніхто не заважає?

Пан кореспондент ураз запалився, яскраво оповідаючи, як його захопила ця незвичайна мандрівка на суворий Північний Кавказ, де навіть неприступні гори поступаються перед німецькою панцирною силою, де з Ельбрусу майорить тевтонський стяг, де на полі борні збройно вирішується доля народів і континентів…

— Я був присутній на битві в Ельхотових воротах. То було воістину титанічне видовище! Боротьба гігантів… А генерал Траугот Герр! Сам повів уперед танки, щоб загинути в очисному вогні історичного ристалища… Подвиг його незабутній!

— Ти справді написав про нього хвилюючі рядки, Адольфе, і ця містична картина воріт Танатоса в горах… Просто вражає! Поховальні смолоскипи з танків і цвинтарна тиша… У твоїх рядках вчувається врочиста символіка Вагнера. Це не звичайна військова кореспонденція, е ні… Я недарма зберігаю примірник газети.

Хейніш висунув шухляду, вийняв газету, розгорнув її, розглядаючи.

— Історичний знімок — генерали Герр та Хольман йдуть до головних машин, щоб очолити тевтонські панцирні колони сучасних хрестоносців…. Вояцька назва — "Гот міт унс". Ну, що ж, любий Адольфе, сьогодні ти матимеш матеріал і від мене! У нашому ділі теж сидять не ґаволови.

— О, оповідка про успіхи служби безпеки прикрасить сторінки будь-якої книги!

— Пусте, Адольфе, воно справді було б так, якби можна було про все оповідати. Однак — у межах можливого… Ти пригадуєш вбивство місцевого бургомістра, свідомого борця проти більшовицького режиму пана Даурова?

— Ще б пак! Адже це загадкове вбивство сталося якраз у день мого приїзду.

— Абсолютно точно. Так от: ніякої загадки більше не існує.

— Що ви кажете?

— Атож! Вбивцю схоплено. Фрейлейн Бергер…

— Неймовірно! Невже фрейлейн…

— Ти не так мене зрозумів. Не фрейлейн Бергер, вона нам лише допоможе побалакати зі злочинцем… Віллі, приведіть арештованого!

За хвилину двоє дужих есесівців — на катівську працю добирали одноманітно м'язистих бовдурів — у супроводі Майєра не ввели, а приволокли повислого на їхніх руках заюшеного кров'ю в'язня. Голова його похилилася на груди, ноги волочилися по підлозі.

— Стояти! — гаркнув Хейніш.

Есесівці так-сяк випростали арештанта. Голова його досі була похилена і, коли його штовхали, безсило гойдалася з боку на бік, розсипаючи якогось невизначеного сірого кольору чуприну.

— Підніми голову, ти, більшовицька сволото! — гримнув Хейніш.

— Підніми голову, — переклала фрейлейн Бергер.

В'язень ніяк не реагував. Тоді Хейніш вхопив його правицею за чуприну і рвучко смикнув догори.

— Впізнаєш, Адольфе? — запитав переможно.

— Боже мій, — вигукнув той, — пан Михальський, заступник…

— …І вбивця пана бургомістра, — завершив Хейніш. — Киньте його назад у підвал! — наказав есесівцям. — Ну, то як, пане кореспондент? Цікаво?

— Нічого не збагну, — знизав плечима Шеєр. — Невже для того, щоб посісти цю нікчемну посаду бургомістра…

— "Що ж, мотив теж не з останніх, — повагом мовив Хейніш. — І його можна було б прийняти за цілком вірогідну версію, якби не підкинутий вирок.

— Вирок?

— Так, ось він, єдиний дороговказ для слідства, залишений на місці злочину. Бачиш, папір звідкілясь видерто недбало, поспіхом, край згори має виразно ламану лінію. Лишилося тільки з'ясувати, звідки видерто папірець.

— І виявилося?..

— З блокнота самого Михальського!

— А якщо видер хтось інший?

— Відбитки пальців виказують злочинця з головою. Листок видерто з середини блокнота, звідти, куди ще ніхто не торкався, тільки сам Михальський… А взагалі було придумано здорово: напад горян, постріл у вікно, вирок зі списком "приречених", в якому фігурує і прізвище вбивці… Отже, ти бачив, Адольфе, справжнього більшовика і дуже небезпечного, залишеного для конспіративної роботи. Уявляєш, яка підступність? Азія…

— Чудовий матеріал, — зазначив Шеєр, — справжнісінький детектив. Ви дозволите мені познайомитися зі справою?

— Хто сказав "а"… Від "альфи" до "омеги", Адольфе! Як на цвинтарі…

Як і завжди, Хейніш перший зареготав з власного, грубуватого дотепу.

— Однак поки що справа посувається не дуже добре, точніше, не так швидко, як нам хотілося б, — цей Михальський вперто мовчить. Вияв типового більшовицького фанатизму.

— Я вірю в успіх, пане оберштурмбанфюрер! — клацнув закаблуками Шеєр. — Кажу це вам як затятий і переконаний егоїст. Ваш успіх — це успіх моєї книги!

— А ти підлабузник, Адольфе! Однак приємний, бо не криєш свого здорового ставлення до справи. Я тебе познайомлю, поки що йде слідство у справі Михальського, з убивством, до кінця з'ясованим. — Підняв палець і додав багатозначно: — У ньому використано навіть таємного агента СД! Кличку вона мала Есмеральда…

— Мала?..

— Так, її страчено… Чудовий сюжет? Наш слідчий Кеслер стріляв їй у потилицю. Ну, ти цю-жанрову картинку сам розпишеш…

— Але кого вбили?

— Ах, так! Ти ж не знаєш… Вбили заступника коменданта, обер-лейтенанта Фрідріха-Вільгельма Мюллера. До речі, знайдено його щоденник ще тих часів, коли він був лише лейтенантом і слугував у каральному загоні. Якщо. знадобиться для книги, вважай щоденник покійного Мюллера своєю власністю.

— Ну й спадок…

— Вірьовка повішеного рятує від зашморга. То береш щоденник Мюллера?

— Треба спочатку глянути — я не покупець кота у мішку, — всміхнувся Шеєр, беручи досить товстий зошит з ладною обкладинкою із

гаптованої штучної шкіри. На першій сторінці красувався каліграфічний напис "Щоденник лейтенанта Ф. Мюллера. ГФП[55]. 1942 рік". — Нумо погортаємо. — Він розгорнув щоденник навмання й почав голосно читати: — "9 березня. Мені привидівся моторошний сон, і я прокинувся о третій ночі. Причиною сновидіння були 30 підлітків-шпигунів, котрих я уколошкав напередодні. І як геройськи вміє вмирати ця більшовицька молодь! Що це таке? Любов до Вітчизни, до комунізму, що пройняла їхню плоть і кров?"

— Фанатики! — зневажливо зазначив Хейніш. — Просто тупі фанатики, байдужі навіть до смерті! Тваринна відсутність уяви.

"Мюллер… Який же це Мюллер? — нуртував Шеєра один давній спогад, що й досі непокоїв його своєю невідомістю. — Чи не той, що йшов по моїх п'ятах у Новоазовську?"

Він тоді чекав групу розвідників з Великої землі, які взимку 1941 року мали перейти невеличкими групами по скрижанілому Азовському морю на територію Новоазовського району. Він їх чекав, але не прийшов жоден. Потім поширилася чутка, нібито румунська берегова охорона затримала якихось молодих людей і передала їх німцеві Мюллеру — співробітникові таємної польової поліції. Так ось чому вони не прийшли… Ну що ж! Катюзі дісталося по заслузі…

— "Деякі з них, — читав далі Шеєр, — особливо дівчата, незважаючи на катування, не зронили й сльозинки, не рюмсали і під час розстрілу. Це ж доблесть! Вони роздяглися догола, як їм було наказано (одяг слід продати цілим!), лягли на живіт і одержали по кулі в потилицю. Один парубійко вимагав навіть кулю в серце…" Беру! — сказав Шеєр. — Судячи лише з цього уривка, щоденник Мюллера — документ вражаючої сили! Пересічна людина не спромоглася б описувати отаке спокійно.

— Як бачиш, Мюллерові теж дошкуляли нічні кошмари, — квасно мовив Хейніш. — Тому, мабуть, і пив, наливаючись, як не в себе. Та хто,

про це знав? Ось і допився, що його спостигла куля радянського розвідника.

— Що, знову Михальський? — зробив круглі очі Шеєр.

— Та ні, гауптман Лотар Краузе, він же радянський розвідник Олексій Марков… Але, Адольфе, ти про все дізнаєшся зі справи! Та й час мій вичерпався… Сподіваюсь, Адольфе, ти не забув про сьогоденну скромну вечірку і про сюрприз, який на тебе чекає?

Коли гауптман Шеєр повернувся від Хейніша додому, надворі вже стемніло. Однак тут, на Північному Кавказі, темрява не була ознакою часу: сонце ховалося за гори, і майже одразу спалахували зірки. Сутінки тривали недовго — рівно стільки, скільки світилися перламутром льодовики. Отож, не позираючи на годинник, Шеєр неквапно почав наводити зовнішній марафет, готуючись до вечірки на честь пана оберштурмбанфюрера Хейніша. Виходячи з усього, збереться прецікава компанійка, паноптикум есесівсько-абверівської еліти…

Та ось він помітив зсунутий з місця у комоді несесер з причандаллям для гоління і порушену кольорову гаму у випрасуваних і акуратно складених стовпчиком носовичках. Він уклав їх у семиколірній послідовності веселки, щоб легше було запам'ятати, і от маєш — жовтий і зелений кольори помінялися місцями. Це було явно "неприродне" явище, про що міг би засвідчити перший-ліпший фізик і навіть школяр, якщо "він не вчиться на двійки. Проте "надприродна" ситуація була не з жартівливих.

— Гансе! — гукнув Шеєр. — Ти у кімнаті прибирав?

— Коли ж це, пане гауптман? — відповів цілком слушним запитанням Лютке.

"Обшук… Нишпорили у мою відсутність… Хто? Абвер чи СД? Про який сюрприз торохтів Хейніш? Ще один пістолет — до кишені…"

Виголившись до порожевіння і розтерши обличчя одеколоном, щоб шкіра цупко взялася стягнутими й чіткими формами, Шеєр, помолоділий і свіжий, вийшов до машини. Лютке завбачливо вже встиг прогріти мотор.

— Куди, пане гауптман?

— У казино, Гансе!

Дорогою машину кілька разів зупиняли, перевіряючи документи. Що ближче до казино, то все більше густішали патрулі комендатури і жандармерії.

— Хейніш посилив охорону, — відзначив Шеєр.

— Служба безпеки дбає про власну безпеку, — Лютке весело посміхнувся. — Бояться, гади, власних збіговиськ — не раз у повітря злітали.

— Зайві розмови, Гансе! Окрім того, чи не зарано ти забув, що ти — заїка? Не послабляйся, навіть коли зі мною наодинці.

— Слухаюсь, гер гауптман!

Він хвацько зупинив машину біля входу до казино, дисципліновано вискочив, спритно відчинив гауптманові дверцята, службово виструнчився.

І все-таки Шеєр запізнився. Із зали лунали акордеон і по-дитячому писклявий альт співачки, яка безголосно лопотіла про насолоду кохати вояка фюрера. "Айн фюрер" — "айн зольдат" — "айн нахт…"[56] Адольф

Шеєр, аби не привертати зайвої уваги, прослизнув уздовж стіни попід декоративними пальмами, що своїми товстими волохатими стовбуринами загрузли в громіздких дерев'яних діжах. Багато хто з присутніх вже встигли підгуляти. На естраді під пісенькову мелодію манірно вигиналися напівголі дівки, яких жадібно роздивлялися напівп'яні гультяї. Співачка, фарбована, як манекен, солоденько хилилася до героя вечірки — самого Хейніша, що красувався в нових срібних погонах оберштурмбанфюрера на чудово пошитому воронячого кольору мундирі шефа місцевого СД.

"Буде дикий шальварок. Неодмінно. Співачка законтрактована Хейнішем, танцюристок на всіх не стане. Залицяльники пересваряться. Без бійки вечірка не минеться… Це точно!"

Чиясь рука лягла на його плече. Шеєр озирнувся. Це був Віллі Майєр, дивно блідий — чи від надміру випитого, чи від стримуваного внутрішнього шаленства — аж всі веснянки виразно стемніли на його обличчі. А втім, на підпилого унтерштурмфюрер не скидався.

— Ходімо, пане гауптман, — запросив він тихо. — Я проведу до вашого місця.

— Мені необхідно засвідчити своє шанування панові оберштурмбанфюрерові.

— Чи варто йому зараз заважати? — Майєр скинув погляд на Хейніша, що схопився з-за столу, зігнувся навпіл і хтиво вп'явся губами в апетитну, оголену руку співачки. — Хіба не бачите, пан Хейніш дуже зайнятий — закусує щойно спожиту пісеньку.

— А ви дотепна людина, Віллі!

— Прикрий недолік, з яким маю клопоти…

— Чому?

— Дотепи далеко не всі розуміють, хоч кожен вважає себе неперевершеним жартівником.

— А ви якої думки про себе?

— Кепської.

— Чого б це? Жарт — це весела, товариська вдача.

— Авжеж, здебільшого так, якщо жарт не породжено сумним підґрунтям.

— Звідки цей мінор, Віллі?

— Просто кепський настрій… Я подбав про окремий столик для вас обох і навіть про квіти… Фрейлейн Бергер чекає вас, гер гауптман.

— О, Віллі! — розгублено мовив Шеєр, вражений цим несподіваним — і лірично-сумним визнанням — дбайливим і лагідно-уважним. — Я навіть гадки не мав…

— Не треба, Адольфе, — зупинив його справді зараз недоречну мову Майєр. — Усе гаразд! Я навіть радію, що фрейлейн невдовзі покине це небезпечне пекло. У Берліні їй буде краще… Сподіваюся, у вас серйозні наміри?

— Якнайсерйозніші! Заприсягаюся усім світом, — гаряче і щиро запевнив Шеєр.

— Ось і ваш столик.

— Радий вітати вас, фрейлейн Крістіно! Ці чудові троянди вам дуже до лиця.

— Усе турботи пана Майєра, пане Шеєр. Не знаю навіть, чим віддячити нашому милому Віллі — він так піклувався про нас. — Крістіна теж задумано позирала на врочисто мовчазного унтерштурмфюрера і тихо додала: — Від самого початку…

— Лише особисто про вас, — руба уточнив Віллі. — Я не полюбляю перебільшень… Ви дозволите перехилити з вами чарочку?

— О, Віллі, невже після червоних троянд — квітів приязні — ви покинете нас?

— Я рішуче підтримую фрейлейн! — сказав Шеєр, наливаючи у високі бокали шампанське. — Прошу вас, Віллі, будьте нашим гостем хоч би й у цьому гармидері!

Віллі посміхнувся і підняв келих:

— Коли так — буду! — Він висушив келих одним ковтком. — Але для цього я спочатку змушений покинути вас на кілька хвилин. Хоча б для того, аби доповісти про вас панові Хейнішу…

— Віллі, ми нетерпляче вас чекаємо! — сказав Шеєр і цього разу не грав.

Він сів поряд з Крістіною, підняв келих, ніжно зазирнув в її блакитні очі.

— Я так рідко бачу тебе, Крістіно! Усе турботи й неспокій… А оце — арешт Михальського…

— Для мене той арешт — цілковита несподіванка. Я нічого не знала про нього, — мовила Крістіна і гірко додала: — Як усі німці… Уявляєш, Адольфе, як усі німці…

— Заспокойтеся, фрейлейн, — примусив себе всміхатися Шеєр. — Я радію, що зі східної фольксдойче ви з успіхом і швидко перероджуєтеся в типову рейхсдойче. — Він повів поглядом по залу, роздивляючись усіх, хто сидів за столиками, зупинився на центральному — Хейніша. — Приятелі шефа — хто вони?

Крістіна відповіла, не зводячи з нього очей, потягуючи маленькими ковточками іскристе, янтарне шампанське:

— Ну, майора Штюбе ти знаєш… Ліворуч від шефа — керівник абверкоманди[57] Арнольд, прибув із Ставрополя… Праворуч, так би мовити, місцеві — політичний керівник абвергрупи-203 "Бергман" обер-лейтенант Теодор Оберлендер, твій "колега" по історії… За ним рядком — двоє оберштурмбанфюрерів СС Клебер і Летж, керівники зондеркоманди 12-А…

— Що за одна?

— Копія, створена за образом та подобою зондеркоманди 10-А. Між ними відбувся розподіл: десята винищує радянських людей в Краснодарському краї, Адигеї і Чечено-Інгушетії, дванадцята — на решті окупованої території Північного Кавказу. Штаб міститься в П'ятигорську, філіал — у Ставрополі, оперативні загони — в Кисловодську і Сальську. Хейніш на них ледве не молиться…

— Склад?

— Близько тисячі чоловік, що розподілені на штабних працівників, тюремників та дві оперативні ейнзацкоманди[58], при кожній — загін з душогубками. Триста п'ятдесят службовців СС, сто п'ятдесят шоферів і механіків, сто співробітників гестапо, близько сотні — допоміжна поліція, сто п'ятдесят — поліція "порядку", сорок п'ять — карний розшук, тридцять — служба безпеки. Уся душогубна "праця" випливає ще з наказу покійного Гейдріха: "Найближчою метою всієї оперативної роботи

є політичне, тобто поліційне, умиротворення місцевих, що тільки-но окуповані. Кінцевою метою є економічне умиротворення". Вбивають, Адольфе, і грабують… Я вже напам'ять завчила цей наказ, бо вони весь час про нього торочать, а потім — вбивають і грабують…

— Майєр — теж?

— Не брав участі в жодній каральній акції.

— Він справді цікава людина… Чого ж він хоче конкретно?

— Здається, щосили прагне витягти мене з есесівського багна…

Про вовка помовка, а він і тут: до столика повернувся Віллі Майєр. Але не один. З ним були Штюбе, Кеслер і ще якийсь товстуватий, невеликий на зріст, з малиновим, як дзвін, обличчям, майор.

— Вибачте, фрейлейн, — звернувся до Крістіни Майєр, — ваша краса небезпечна, як вогонь, на погибель до якого злітаються метелики. Але нічого: служба безпеки в моїй особі збереже крильця наших друзів неушкодженими. Наш любий черевань Кеслер задовольниться наїдками і найпримітивнішим шнапсом — шампанське не пасує до його улюблених сосисок з тушкованою капустою. Наш друг майор Штюбе вишукано млітиме, розчулений власними компліментами. А наш міднолиций ас з Люфтваффе майор Густав Готтфрід з усього цього щиро реготатиме і питиме все, що трапить під руку. Навіть з вашого келиха, фрейлейн.

Густав Готтфрід дійсно зареготав, з подивом дивлячись на бокал, що ніби з нічого виник у нього в руці.

— О, це справді ваш бокал, чарівна фрейлейн? — захлинався від радісного сміху він. — Ні, я таки викінчений нечема! А може, речі живуть власним життям, а надто — келихи, які самі — буквально самі! — стрибають мені до рук? Що ви скажете на це, фрейлейн?

— Скажу, що з вами, очевидячки, не знудьгуєшся, пане майор.

— Ох, ваша правда! А тому женіть мене краще од вашого столу одразу…

— Пане Готтфрід, — вклинцювався в розмову Шеєр, — якщо йдеться лише про напої…

— Тільки про випивошну метафізику, запевняю вас.

— Тоді про що мова? Напоїв стане!

— А ви хто, нащадок мільйонерів?

— Принаймні збираюся збити на цій війні достаток. А якщо поверне на мільйон, то хіба я подібний на ідіота, що відмовляється?

Майор знову радісно зареготав:

— Ні, гауптмане, ви не подібні на ідіота, а от на психа, якого недолікували і випустили… Ну, хто підпускає отаких вовків, — мідно-веселий Густав повів рукою, — до чарівної овечки? З'їдять! Залишать тільки ріжки та ніжки… Хіба ні! Ніжок нізащо не залишать, самі вам ріжки…

— Не хвилюйтеся, пане Шеєр, служба безпеки гарантує недоторканність фрейлейн Бергер! — удавано грізно попередив Майєр.

— І абвер теж! — підтримав його Штюбе.

— О, панове, чи не здається вам, що ви робите з мене однопримірникову державну таємницю? — звеселилася й Крістіна.

Міднопикий ас був у захваті.

— Жінка — завжди найсуворіша таємниця! — захоплено заволав він. — Пане гауптман, я б сховав її від ласих очей до найрозкішнішого і найзатишнішого сейфа!.. До речі, випадково ви не той Шеєр, що уславляє виключно танки?

— Випадково той самий.

— Ну що за смак! Яка одноманітність! Танки і танки… Якого дідька ви жодного разу не прохопилися й слівцем про гордість нації — повітряних лицарів, валькірій перемоги, що осідлали літаки?

— Геніальна думка, пане майор! Проти слушної і розумної критики схиляю голову…

— Краще беріть до рук авторучку. Від слів — до думки, від задуму — до дії! Ось вам девіз асів повітря і ротаційних машин… І я запрошую вас, пане Шеєр, до моїх мужніх, крилатих лицарів, щоб ви на власні очі побачили, як вони роблять з літаків росіян погребальні вогнища! Палаючий літак — воістину сліпучий метеор, що віщує смерть людини. За кожний збитий літак росіян мої аси малюють на фюзеляжі готичний хрест. Боже мій, іноді аж поймає містичний жах і моторошно робиться, коли погляну… Хрести, хрести, разки хрестів, однакових, як фатальні людські долі, як спалені в повітряних трупарнях людські життя…

— О, пане майор, вам би теж узятися за перо. Ви мислите широко, епічно… Але чому вам, коли ви дивитеся на хрестоносні літаки, на ознаки звитяги, робиться моторошно? Чому?

— На деяких літаках стільки хрестів, що вони, вибачте, скидаються на цвинтарі!

— Парадоксальна асоціація! До речі, чи всі ваші так звані цвинтарі повертаються?

Майор Готтфрід нараз спохмурнів, процідив глухо і неохоче:

— Різне буває… Трапляється, що й росіяни розмальовують фюзеляжі своїх літаків…

— Теж цвинтарним орнаментом?

— Ні, зірчастим… Вони вважають, що зірка точніше символізує звитягу, аніж хрест, мов на якомусь надгробку…

— Цікава думка, дозвольте, я занотую…

— О господи, нотуйте, коли заманулося! А скільки вже асів наклало головою! Буквально, як у казці: і кісточок їхніх не зібрати… Однак, пане Шеєр, сподіваюся, ви не кидаєте своїх слів на вітер?

— Здається, ні…

— Тоді наступного разу їдьте прямо до нас, на аеродром. Я вас особисто запрошую. А майора Густава Готтфріда всі на землі і в повітрі знають! Згода?

— Згода, майоре! — мовив уголос, а сам подумав: "А що, коли скористатися літаком?.." — Але для того, щоб гідно написати про ваших асів, необхідно самому відчути солодке відчуття польоту і повітряної звитяги. Інакше… На самій уяві у мене творчого злету, боюся, не станеться.

— Та в чім річ? — наполіг Готтфрід. — Я залюбки надам вам таку можливість!

— Це було б чудово, — захоплено мовив Шеєр. — Я зробив би вражаючі знімки, які, маю надію, звеличили б успіхи німецьких асів на Північному Кавказі.

— То, вважайте, справу залагоджено! Ха, щоб літаки та не звитяжили над танками… А хто ж перший іде в бій? Ми, аси…

За столом Хейніша, що ні в кого не випадав з поля зору, звівся з келихом у руці оберет 1 Арнольд, і це враз привернуло загальну, вже неприховану увагу. Рівняння на центр — мов по команді. Оркестр завмер. Впала чуйна тиша.

— Панове! — розгонистим голосом загримів ставропольський оберст[59]. — Я пропоную підняти келихи на честь надісланого богом генія Великонімеччини — єдиного фюрера всесвітньо об'єднаної арійської держави Адольфа Гітлера!

Всі, як один, мов припечені позривалися з місць, похапливо перекидаючи стільці, високо знесли угору келихи і чарки. Тричі пролунало традиційне: "Зіг хайль!". По тому зчинився збуджений галас.

Шеєр помітив, що Хейніш пошукав очима і надибав на нього, приязно всміхнувся й покликав помахом руки до себе, вказуючи на порожній стілець, залишений майором Штюбе. "Від переміни місць складових частин сума іноді змінюється", — подумки перефразував арифметичну аксіому Шеєр, поступаючись своїм стільцем майорові Штюбе.

— Вибачте, панове, — мовив він, — пан оберштурмбанфюрер запрошує мене до себе. Оскільки ж пропонує місце пана майора, я вам, гер Штюбе, пропоную власне.

— Товарообмін явно на мою користь, — задоволено докинув Штюбе. — Ви сидітимете з нудними оберстами, а я з обер-чарівницею!

— Служба безпеки гарантує…

— Уже чули, Віллі, вигадайте щось нове!

Коли Адольф Шеєр підійшов до столу Хейніша, всі присутні уважно слухали просторікування абверівського "історика" у званні обер-лейтенанта. Хейніш, аби не порушити, мабуть, цікаву розповідь, лише коротким жестом запросив гауптмана сісти. Здалеку Оберлендер виглядав молодо, вблизу мав далеко за сорок. Про це свідчило все — поріділе, зализане назад волосся, зморшкуваті мішки під очима, дві різкі подовжені лінії, мов глибоко вирізані лезом ножа, навколо рота. Очевидно, Шеєр потрапив на кінець його просторікувань, бо Оберлендер, що проказував високим, неприємним голосом, посилався на свої ж, мабуть, попередньо висловлені думки. На Шеєра лише коротко глипнув безвиразними очима і більше не зважав на нього. Манеру розмовляти мав вироблено академічну. І гауптманові було дико чути наукоподібне обгрунтування масових фашистських злодіянь, які одягалися в академічну, мантію м'яких формулювань і топили в науковій термінології прямі заклики до вбивства, терору, пограбування й насильства.

— На доказ щойно сказаного, — карбував, мов з університетської кафедри, політичний керівник зрадників-"горців" з карального батальйону "Бергман", — пошлюся на видану цього року в Лейпцігу збірку досліджень провідних спеціалістів з питань Сходу, що вийшла під назвою "Германський остфоршунг. Наслідки і завдання з часу першої світової війни". Уся книга просякнута ідеологією та історіографією цивілізаторського руху німецької нації "дранг нах Остен". — І він старанно почав розповідати про зміст цієї книги.

Оберштурмбанфюрер Хейніш глибокодумно і переконано похитав головою: так, так…

— У статті "Господарське значення російського простору для Європи", — вів далі Оберлендер.

— Для Європи? — дозволив собі іронію оберст Арнольд.

— Для Європи! — холодно відрубав "пан професор". — У розумінні всеєвропейської Великонімеччини!.. Так от, у цій статті йде мова про те, що росіянин живе лише як маса, що йому чужі сучасні швидкорухливі бойові засоби. Хіба не це ми наочно бачимо на Кавказі? Де їхні танки?

Де їхні літаки? Де звичайні вантажні машини? Росіянин просто неспроможний утекти від німецького танка, тому й стоїть на смерть, до тотального винищення, що для нас відіграє певну позитивну роль як військовий засіб обезлюднення східних територій…

— Браво, гер професор! — знову озвався оберст Арнольд, і всі зрозуміли: вибачається перед надто впливовим обер-лейтенантом за попередню іронію як цілком недоречну.

Теодор Оберлендер узяв порожній келишок, задумано покрутив поміж пальцями і на завершення додав:

— Ми завойовуємо не просто лебенсраум, не просто гросраум. Нам замало як життєвого, так і великого простору. Ми завойовуємо світовий простір. Під егіду німецької цивілізації підпаде вся земна куля. Це багато, надзвичайно багато. Один німець-пан володітиме тридцятьма тисячами рабів. Такий статистичний розподіл світових людських ресурсів. Тому я певен, що рано чи пізно, але керівники нації повернуться до гнучкої колоніальної ідеї — маріонеткових регіональних управлінь. Адже маріонетка завжди залишається тільки лялькою в руках закулісного митця. А водночас однозначне лицедійство маріонетки дозволяє політичному митцеві плести на світовій арені потрібний йому сюжет.

— Дозвольте вашу чарку, гер професор, — ставропольський оберст досі спокутував свою провину. "Гер професор" дозволив, і цим інцидент, мабуть, вичерпався, бо всі присутні полегшено загомоніли.

— Любий Адольфе, — нахилився до Шеєра трохи сп'янілий, але, як і завжди, опанований Хейніш, — я покликав тебе, щоб перехилити з тобою чарочку неперевершеного грецького коньяку "Метакса"...

"Корпус Фельмі — з Греції", — автоматично відзначив подумки гауптман.

— ... оскільки ти спромігся другим сьогодні поздоровити мене.

— Другим? А хто ж той проноза, що випередив мене?

— Майєр.

— А, Віллі! Тоді зрозуміло. Адже він одержує пошту. Але погодьтеся, пане оберштурмбанфюрер, я не користувався поштою, що сама пливе до рук. Отже...

— Отже, ти все-таки тяжієш до першості! — розсміявся Хейніш. — Що ж, це гарна, чоловіча риса... За що вип'ємо?

— За перемогу! — суворо сказав Шеєр.

"Невже, — помислив, — це і є обіцяний сюрприз? Щось не схоже..."

— Що ж, Адольфе, фрейлейн Бергер, мабуть, за тобою вже засумувала. Не хочу бути розлучником молодят...

"Ні, це не "сюрприз", так, миттєвий каприз, бажання похизуватися перед друзями "власним", "своїм", "хатнім" науковцем. На зло зарозумілому "круглому оберу"..."

— Щиро вдячний вам, пане Хейніш, за вашу справді батьківську увагу...

— Ну-ну, не перебільшуй... Батько є батько! Підробка ніколи не пройде! Краще хай нас, Адольфе, породичає служба рейхові...

Коли гауптман повернувся до свого столика, там уже квітнув ледь стримуваний підсвідомою етикою пияцький розгардіяш. З'явився ще один невідомий білочубий гульвіса, що п'яно куняв за столом, час від часу витріщуючи просто себе безтямні очі і, немов норовистий кінь, "тверезо" смикаючи головою. Офіцери — геть усі — познімали кітелі, які недбало понакидали на вішак, що його хтось приволік з гардеробу до столика. Зрозуміло, точилися фривольні розмови, до яких пияків неодмінно заохочує сама присутність дами. Будь-якої. А надто — гарної. Що вже й казати про даму з класичними принадами фрейлейн Крістіни Бергер! Людину низького лету тягне в. таких випадках до скабрезних анекдотів, де фігурують подружня зрада, дурні рогоносці, ідіоти-коханці і, що цікаво, завше наївно-спритні жіночки. Але в товаристві, що претендує на високий культурний зліт, як правило, домінує не менш масне статеве теоретизування. Слово такого "теоретика" забрав майор Штюбе і цинічно верховодив старою, як світ, темою:

— Жінка — дивна істота роду людського, одвічна секс-бомба з полярними емоційними запалами. Бікфордів шнур до них тримає чоловік. А що вона цінує в ньому? Його агресивну потугу і водночас — о диво! — побутову неміч. Жінку слід хапати, міцно згребти обіруч, зробити їй боляче, але водночас млосно поскиглити на свою гірку недолю, на духовну самотність, на життєву безпорадність, відсутність жіночої ласки й тепла, втопити її у відчаї, сумі і журбі... І вона — ота секс-бомба — викине білий прапор капітуляції!

— У вигляді свіжовипраного простирадла, — бовкнув розпечений напоями, як мідь в алхімічному тиглі, Густав Готтфрід.

Та Штюбе не зважав на його п'яне варнякання і піднесено волав, дослухаючись самого себе:

— Коротше кажучи, чоловікові наперед слід тонко змоделювати потрібні йому емоції у жінки, покликати їх з небуття, розбурхати, якщо вони сплять, а тоді — розумно і чітко диригувати ними. Скажімо, ніжно підняти її на дужі руки і шепотливо пообіцяти понести її край світу…

— А насправді поволокти до ліжка, — уточнив повітряний ас.

— Фу, Густаве! Це на вас не схоже, — манірно закопилила губи Крістіна, удаючи ніби вона геть шокована.

— А що? Я перебрав край? — набурмосився мідний випивоха. — А хіба Штюбе не про це ж верзе? Ці шпигуни дурять людям голови навіть у застольному товаристві і ведуть агентурну працю в ліжку повії… А я — вояк! Мені плювати на словесне лахміття, в яке одягаються голі королі. Я кажу про речі прямо, як вони є, здираючи з суті словесний непотріб…

— Чудова річ — вояцька прямота! — встряв до розмови Шеєр, запобігаючи можливій, але небажаній сварці. — Та на неї має право лише цнотливий лицар без страху і докору.

— А може, я — нащадок отих лицарів? І єдине, що дозволяю на свій докір, це зайву чарчину? Але її теж хилю без усілякого остраху! Вип'ємо, Адольфе?

— Е ні! — заперечив Штюбе. — Він не у формі…

— Тобто як? — щиро обурився Густав. — Він же, власне, ще й не пив!

— Я не про це. Наша застольна форма — біла сорочка й краватка. Забули? Геть погони! За столом служби нема, і всі в одному званні — камради. А Шеєр? Він же досі — гауптман!

— І справді — забув, — пробурчав Густав. — Знімай, Адольфе, до біса свого кітеля й бери чарку…

— Допоможемо панові кореспонденту, — гучно проголосив слідчий Кеслер і бадьоро почав розстібати на кітелі Шеєра ґудзики.

— Кеслере, поміняйте фах, — порадив Шеєр, — з вас вийшла б чудова гувернантка.

— Кеслер у спідничці? — зареготав Густав. — А що? На вигляд вийшла б типова повія з портового бірхауза!

Та Кеслер не зважав на дошкульні закиди. Він діловито робив свою справу, впертий, мов віслюк. Стягнув з Шеєра кітель і жбурнув його через стіл, прямо в пику майорові Штюбе:

— Ось вам, захисникові пияцької демократії!

Штюбе не образився.

— Порядок є порядок! — мовив повчально. Потім, похитуючись, піднявся і недбало почепив кітель на вішак. За стіл уже не сів. — "Ваше місце, пане історик", — а непевними кроками поплентався до Хейніша.

Там він п'яно впав на стілець і, навмання тикаючи виделкою в слизькі і тому непокірні мариновані білі грибочки, цілком тверезо прошепотів оберштурмбанфюрерові:

— Так і є, як я передбачав: шифр у нього в комірі. Я особисто промацав паперову смужку.

— Вельми цікаво, — скептично промимрив Хейніш. — Але звідки вам відомо, що це дійсно шифр?

— А що б йому ще ховати у комір? Обшук у кімнаті жодних наслідків не дав…

— А ви на них сподівалися?

— Чому б ні? Отже, якщо моє припущення непомильне… "— Що ж, чекатиму на вас у кабінеті власника казино. Подивимося разом, що то за папірець. Ой Штюбе, здається мені, що вас колись примусово лікуватимуть від шпигуноманії. Розвідник мусить зважати лише на безперечні факти, а не на маніакальні припущення і голослівні твердження. Я пішов. А ви мене супроводжуйте…

Кеслер скоса зауважив, як Хейніш і Штюбе попливли тютюновому смозі на вихід, і торкнув за плече куняючого пияку:

— Гауптмане, вам недобре? Ну ж бо, Зайбелю, прокиньтеся!

Зайбель очманіло витріщив очі і ні сіло ні впало пробелькотав:

— Мені недобре… Де тут туалет?..

— Знайдемо, Зайбелю, знайдемо, — лагідно, мов кіт, воркотів Кеслер, міцно беручи гауптмана під пахви.

— Віддайте мені мої штани! — рішуче наполіг Зайбель.

Розвеселий ас Густав радісно зареготав:

— Віддамо, хлопче, зараз віддамо…

Адольф Шеєр простежив увесь цей, здавалося б, незначний епізод: і як Штюбе шепотівся з Хейнішем, і миттєвий. косий погляд Кеслера, коли вони подалися з зали, і як Кеслер недбало накинув на плечі гауптмана Зайбеля його — Шеєра — кітель (звісно, "сплутав" у вовтузні, вони ж бо однакові), і як насилу поволік на вихід дійсно сп'янілого до нестями Зайбеля. Видно, цей гауптман був випадковою фігурою у цій шитій білими

нитками, з незграбною режисурою грі, і його накачали по саму зав'язку наперед. Ну, що ж, для хвилювань нема ніяких підстав: поцупили справжній, шитий у Берліні кітель справжнього військового кореспондента Адольфа Шеєра. У кишенях — нічого зайвого.

— Нарешті, Кеслере! — буркотливо зустрів слідчого Хейніш. — Вас би по лихо посилати...

— Цей Зайбель п'яний мов чіп і важкий, як лантух, — виправдовувався захеканий і розчервонілий від питва й фізичної натуги Кеслер.

— Ну, гаразд! Давайте мундир.

Кеслер звалив гауптмана Зайбеля просто. на килим, що встилав підлогу кабінету відсутнього зараз власника казино, і мовчки подав кітель Шеєра майорові Штюбе.

— Мій багаж... не підлягає митному оподаткуванню! — прохрипів Зайбель, згорнувся на підлозі клубочком і миттю заснув.

— Тьху на тебе, вонюча свинято! — спересердя вилаявся Кеслер. — Моя б воля, примусив би цього покидька чистити солдатські сортири...

— Не патякайте зайве, Кеслере, — обірвав його Хейніш і наголосив: — А ви, Штюбе, ріжте комір обережно. По шву!

— Не хвилюйтеся, пане оберштурмбанфюрер. — Майор із спритністю швачки оперував безпечним лезом. — Все буде гаразд... Ага, ось він! Прошу, пане Хейніш, — він простягнув вузеньку паперову смужечку.

— Так я і знав! Ви дурень, Штюбе! — мало не сказився Хейніш, коли прочитав написане, і вголос процитував: — "Господи! Врятуй мені сина мого, збережи йому життя на війні. Молюся за це. Тільки за це, не за себе. Патріція". Це писано рукою матері Шеєра! Чуєте, Штюбе? її власною

рукою! Я знаю її почерк. Оце і є ваша "остаточна і недвозначна" перевірка? Боже мій, це ж з якими бовдурами і йолопами мені доводиться спілкуватися! За що ти караєш мене, о боже, працею в балагані навіжених? Кеслере, приведіть мундир пана Шеєра в зразковий порядок! Материнську записку зашийте! І щоб Адольф нічого не помітив… Відповідаєте головою. А цей, — він штурхнув ногою заснулого Зайбеля, — нехай тут прочумається.

— Слухаюсь, гер оберштурмбанфюрер!

— Ну, Штюбе, разом вийшли, разом і повернемося…

А гауптмана залиште у спокої. Якщо хоч раз ще почую якусь дурницю… Начувайтеся. Штюбе! І негайно припиніть подальшу акцію!

А в залі акордеон рипів фокстротами. На підмостках усе вигиналися спітнілі, напівроздягнені красуні з фарбованими личками. Офіцери посилали їм ефірні поцілунки, а ті, що сиділи ближче, намагалися й поляскати…

Крістіна танцювала, запрошена самим паном, оберстом Арнольдом.

— Шеєре, — хрипко зашепотів геть сп'янілий Густав, — як, на твій смак, ота тендітна тростинка з повненьким задком, га? Як погляну, голова йде обертом…

Аж тут за спиною повітряного аса пролунав насмішкуватий голос:

— Даремно шукаєте поради, пане… не знаю, як вас… Цю людину дівки ніколи не цікавили, і тямить він у них стільки ж, як віслюк в апельсинах.

Густав рвучко озирнувся. Позад нього стовбичив здоровенний лейтенант з нахабною, глумливою пикою. Він зневажливо, з неприхованою відразою позирав на Шеєра.

— Що, не впізнаєш камрада?

"Хто він? — гарячково думав Шеєр, миттєво перебираючи всі деталі розмов з полоненим берлінським істориком у Тбілісі. — Шеєр нічого не згадував про цього здорованя… "Впізнати" чи ні? Трохи витримки і чекання…. Нехай розкривається першим… Хоч би якийсь натяк…"

— А ти здорово змінився. Якби не ім'я, нізащо не впізнав би. А твої погляди?.. Все ті ж?

Шеєр не відповідав.

Густав Готтфрід, не знаючи, що вдіяти, кидав на них обох сторожкі погляди.

Майєр не ворухнувся, ніби нічого й не сталося. І це застеріг Шеєр.

— Що ж ти мовчиш? Гадав, загинув Альфред у концтаборі? Це ж за твоїм доносом, покидьку, бідного Альфреда витурили з університету і скрушали ребра в гестапо. А бідолаха Альфред — перевихований Альфред — ось я! Як і ти — у формі офіцера вермахту!

— Слухайте, пане… не знаю, як вас там? — не втерпів Густав, — а не котилися б ви під три вітри?

— Тільки з Адольфом! — зухвало рикнув здоровань. — Я цього гада потягну хоч у пекло!

— Добре, Альфреде, ти маєш рацію, — раптом зголосився Шеєр. — Нам справді слід з тобою трохи погомоніти.."

Він піднявся з-за столу. "Альфред" тріумфував, дивлячись на його засмучене і явно розгублене обличчя.

Аж тут Шеєр наніс блискавичний удар йому в сонячне сплетіння. "Альфред" вирячився від несподіванки і, хапливо ковтаючи повітря, почав осідати на підлогу. Але Шеєр не дав йому впасти. Він схопив його за комір, смикнув цього дебелого здорованя вгору і прицільно втелющив прямим, невідпорним ударом у щелепу. Тільки тепер "Альфред" гепнувся. Намагався звестися, але Шеєр вдруге — вже ногою, твердим, як камінь, носаком чобота — стусонув його "під дих". Здоровило качався у корчах...

Ніби з нічого виникли над ним оберштурмбанфюрер Хейніш і майор Штюбе.

— Приберіть цього п'яничку! — гарикнув Хейніш. — Штюбе, я про що вас попереджав?

— Але ж, пане оберштурмбанфюрер, моя відсутність... Ми разом...

— Ну, добре! Інцидент вичерпався. А пан Шеєр, з усього видно, в університеті не лише порпався в старезних, пропилюжених фоліантах... Молодця!

"Альфреда" тягли на вихід за ноги...

— Панове, у мене сюрприз! — забрав слово Хейніш. — Маю нагоду повідомити всім! І вам, Штюбе, теж не завадить послухати... Панове! За рішучі й сміливі дії у сутичці з партизанами наш дорогий берлінський гість, ще вчора цивільний історик Адольф Шеєр нагороджений бойовою медаллю. Віват панові Шеєру! Хайль Гітлер!

— Зіг хайль!

— А що? — заволав знову повеселілий ас Густав. — Та я б йому за цей хвацький мордобій дав другу! Прозіт, Адольфе! Бери чарку…

— Любий пане Шеєр, — приязно мовив Хейніш, — аби ви знали, ваш кітель у Кеслера. Цей бовдур з п'яних очей натягнув його було на гауптмана Зайбеля.

— Не забруднили? — схвилювався Шеєр.

— О! За ваш кітель Кеслер відповідає головою…

Розділ п'ятнадцятий

ДОПИТ ПІДВОДИТЬ РИСУ…

Затриманий "капітан" не крився, і це полегшило допит Вороніної. Ще в її будинку, опісля арешту, під час першої ж розмови з майором Тамбуліді, спійманий "на гарячому" шпигун бундючно виголосив:

— Гра програна — мої козирі биті!

— Гра! — аж здивувався Анзор. — Чи, може, ви стріляли з бутафорського пістолета?

— Розвідка — лише гра, яку рецензують кулі, — повчально пояснив німець.

— І як же вас звати, пане бенефіціант?

— Нерлінг. Оттокарл Нерлінг…

— Звання?

— Лейтенант.

— А назва фірми, що спорядила вас на гастролі? "Фрейде геере Ост"? "Фольксдойче-Ауслaнд"? "Зіхергайтсдінст"?..[60]

— Абвер…

— Ваш безпосередній режисер?

— Майор Штюбе.

— А ви балакучий!

— Устиг засвоїти облоговий наказ… Сподіваюся, охочих до розмов шпигунів ви не розстрілюєте на місці?

— Слушні сподівання… Бачу, ви — з тямущих акторів.

— Маю досвід!

І тепер, по ознайомленні зі свідченнями Нерлінга, генерал Роговцев, власне, найбільше волів дізнатися про одне: чому ця молода, забезпечена й миловидна жінка, якій Радянська влада дала все — озула й одягла в дитинстві, дала найвище життєве щастя — сім'ю і батьків, дала вищу медичну освіту і світлу життєву перспективу, чому ж поклала вона свою стабільну долю на хиткі терези ганебної зради матері-Вітчизни? Що спонукало її стати на стежину ворогів?

— Дивлюся на вас, Надіє Олександрівно, — мовив він, — і, як то кажуть, думу гадаю: це ж скільки сил і праведної праці поклав старий Воронін, щоб виховати з вас справжню людину, якою міг би пишатися…

Вороніна, що не чекала такого журливого початку, вражено відповідала:

— А хіба я не людина? Не справжня? Манекен?

— Так, не манекен, до вітрини вас не виставиш… Вочевидь, милуватимуться вами в іншому приміщенні. Невже цього не розумієте?

— Не розумію, — твердо, вже знову опановано відповіла Вороніна.

— Можливо, ось цей документ вичерпно вам пояснить ваше становище, — генерал простягнув їй через стіл службову постанову.

Вороніна взяла папір з друкованими на машинці виразними літерами, жадібно вп'ялася в нього очима. "Постанова на арешт", — вичитала вгорі і ніби враз обійняла весь текст, уже не в змозі спокійно читати, бачачи його водночас весь і вихоплюючи лише окремі слова і рядки: "… здійснивши зраду Вітчизні, Вороніна може ухилитися від слідства і суду, а тому… як запобіжний захід… обрати., утримання під вартою…"

— Знову держава озує й одягне? — почала було зло, та сльози раптом перехопили подих. — Хіба я чужа? — мовила схлипуючи. — Тут написано про зраду… Але хіба я не воюю разом з усіма проти німців? На своєму медичному посту… У мене видужують поранені бійці!

— І ви зраджуєте поранених, щоб їх вбили…

— Я не зрадниця! — голос її залунав істерично.

— А Нерлінг? — спокійно запитав Роговцев.

— Який ще Нерлінг?

— Лейтенант Нерлінг…

— Я не знайома з ніяким лейтенантом Нерлінгом!.. Не знаю такого!..

— Проте ви знайомі з капітаном. Цього не заперечуватимете?

— А навіщо?

— Цілком слушно… Хто він?

— Капітана я знала, — поспіхом, ніби радіючи, загомоніла Вороніна. — Він — Петров Валентин Сергійович — з прожекторного… Уважний, привітний, знедолений, як і всі на війні… І я дозволяла собі… трохи тепла і ласки. Жіночі літа, як плин, товаришу генерал, минуться — не повернеш… Війна забрала у жінок цнотливість, певність і самоповагу…

— Припустимо, — зазначив Роговцев. — Тоді скажіть, яку роль у поверненні "певності" і "самоповаги" відігравав шпигунський радіопередавач?

Вороніна схопилася за скроні.

— Шпигунський?.. Звідки мені знати, що він шпигунський?.. Просто радіо музику награє, затишок… З репродукторів тільки й чути, що зведення від Радінформбюро… А вони жахають!

— То ви воюєте разом з усіма, то жахаєтесь у затишку з капітаном… Цікава логіка…

— Товаришу генерал, я бачу, ви мою біографію вивчили. Ну, хіба ж я могла заплямувати світлу пам'ять мого названого батька, відомого хірурга…

— Не смійте ховатися за ім'я цієї чесної людини! — суворо зупинив її базікання генерал Роговцев. — Ви не гідні носити його ім'я! Адже саме ви винні в його смерті!

— Це жорстоко!.. Катувати отак жінку…

— Можливо, вам ще й потрібно нагадати, як це відбулося? — Генерал присунув до себе теку з службовими паперами. — Можете дещо прочитати. Сподіваюся, що це допоможе вам нарешті стати на шлях відвертості і щиросердного зізнання.

Вороніна мовчала, дивлячись у підлогу. Ані порухом не виявила бажання щось читати.

— Маю на увазі ваші стосунки з колишнім офіцером білої армії Ліханом Дауровим, — провадив далі Роговцев, сам перебираючи архівний вміст теки. — Як і вам, так і нам, як бачите, відомо, що ви ще задовго до війни поділяли його антирадянські погляди… Ваш зоологічний альянс…

— А що, ви б хотіли, аби я на вашу владу молилася? — раптом люто загорлала Вороніна. — Поклони била? Ручки цілувала? — Очі її зблиснули сухо і непримиренно: — Ви вбили мого рідного батька та матір!.. І зі мною зробили б те саме, якби я була тоді з батьками!

— Води? Прошу! Мінеральна…

Вороніна враз урвала. Знесилено прихилилася до спинки стільця. Спалах невгамовної люті заступила байдужа депресія, ота душевна нехіть до самої себе, коли людині вже нічого не потрібно, коли вона не пошкодує ні за чим і не пожаліє нікого, навіть себе і власного життя.

Генерал Роговцев розумів, що в такі хвилини даремні погрози і зайве співчуття. Коли людина втрачає емоції, слід звертатися до її завжди

живого, завжди активного до останньої миті розуму. Мовив підкреслено сухо:

— Ви помиляєтеся, Надіє Олександрівно. Свого часу Дауров хитро обплутав вас брехнею, залякав міфічною карою з боку Радянської влади. Якби ви одразу прийшли до нас… Подумайте самі, ну за що вас, тоді радянську студентку, було карати Радянській владі?

— Батьки, — втомлено зронила Вороніна.

— Так, батьки… Але погодьтеся: ви ніколи не цікавилися їхньою справжньою долею. Навпаки, залякані Дауровим, полохливо ховали своє походження, про яке знали…

А між тим смерть ваших батьків вам нічим не загрожувала. Зовсім нічим.

— Знаю, як вміє карати влада…

— Припустимо й таке… Але ж ваші батьки загинули від злочинницької руки ворогів Радянської влади, а ви, так би мовити, приятелювали з безпосереднім убивцею вашого батька і матері, різуном ваших рідних Ліханом Дауровим…

— Не може цього бути! — зойкнула Вороніна. Її обличчя налилося кров'ю, очі палали мало не божевіллям.

— Може, цигарку! Якщо мінеральної не хочете…

Вона жадібно запалила, зробила кілька глибоких, похапливих затяжок, задихнулася димом до судомливого кашлю і сліз на очах. І все ж спромоглася вичавити:

— Докази!

— Докази маємо. Неспростовні. Річ у тім, що в архіві Надзвичайної комісії зберігся документ, який свідчить про те, що ваш батько належав до тих, скажу прямо, нечисленних білих офіцерів, які зрозуміли безглуздя братовбивчої боротьби з народом власної Батьківщини, і намагався встановити зв'язок з червоними, перейти на бік революції...

Генерал на хвилину замислився над химерною долею людей і документів. Мимоволі пригадалося, як Василь Тарасович Іринін, у ті далекі роки громадянської війни просто Васько, роздобув тоді серед багатьох інших і цей документ і як потерпав горопашно, що не може їх передати кому слід, не може використати з максимальною користю. І от лише зараз, через двадцять з лишком років, один з тих пожовклих папірців "стріляє".

— Білогвардійська контррозвідка, — сухо провадив далі, — дізналася про наміри полковника Стеблєва і жорстоко покарала його разом із дружиною. Ось фотокопія донесення командуючому козачими військами на Кубані, відомому шкуродеру на прізвище Шкуро. Може, хоч цей неспростовний документ, це свідчення з минулого ви прочитаєте?

Вороніна взяла документ тремтячою, бо раптом стала неслухняною, рукою. Читала уважно, не хапливо, як постанову про арешт, а карбуючи до пам'яті, бо теж назавжди фотографувала, запаленими очима цей лихий документ, слово по слову: "Полковник Стеблєв користувався авторитетом серед тієї частини рядового козацтва, що тяжіла до повернення додому, і його явний арешт або інші репресивні заходи могли викликати небажані для білогвардійського командування заворушення. Тому було вирішено вчинити провокаційне вбивство і подати його як злочин більшовицького підпілля. За вашим завданням акцію здійснив поручик Ліхан Дауров, його особистий ад'ютант, "своя людина" в родині. Вночі з 11 на 12 липня Дауров, знаходячись у будинку, в якому Стеблєв відпочивав з дружиною, що приїхала до нього на кілька днів, безшумно ліквідував обох, після чого за його сигналом був інсценований

більшовицький напад. Для цього Поблизу будинку було пристрілено двох арештованих, відомих у місті більшовиків, спеціально привезених з в'язниці. Похорон подружжя Стеблєвих влаштували пишний — з військовим оркестром, християнською панахидою і трикратним залпом. Усе це допомогло нам зміцнити вояцький дух у козачих частинах, а відтак — провести широкі каральні акції серед збільшовиченого населення. Місто від ворожих і підозрілих елементів очищено повністю. Підсумки каральних акцій: арештовано… з них повішено… розстріляно…"

— Виходить, вони правду казали, — тихо і тоскно зронила Вороніна.

— Хто? — не збагнув Роговцев.

— Якісь дві жінки, дві бабусі… Вони приходили до Олександра Іраклійовича і казали, що Дауров — злочинець… Від них і дізнався вперше мій названий батько про мій зв'язок з цим…

— Хто це — вони? — запитав генерал.

— Не знаю, я їх не запитала, бо вважала наклепницями… Дві бабусі… Вони звідкілясь знали Олександра Іраклійовича, прийшли провідати його…

Оповідала повільно, явно вимацуючи з пам'яті все, що в ній збереглося: зберігається мало, якщо людина не надає події або факту значення.

— Одна з них ще назвала мене "здурілою дівкою", а друга запевняла, що особисто знала моїх батьків і що перед богом ладна присягнути, що Ліхан Дауров їх вбив. — Вороніна на мить замовкла, ніби їй перехопило подих. — Я гадала, старі баби брешуть, зводять наклеп…

— Вони правду вам казали, — докинув Роговцев по короткій паузі. — Сподіваюся, ви тепер у цьому наочно пересвідчилися.

— А я покохала Даурова, як людину, що готова сміливо помститися за моїх трагічно загиблих батьків… Я була дівчиною… Боже мій, як він мене розбестив!..

— Усяка зрада починається з морального падіння. У людини необхідно вкрасти її здорові, моральні цінності, щоб ницість і підлість вона сприйняла як вияв вищої моральної зверхності, так би мовити, "незалежної внутрішньої розкутості", бо наша комуністична мораль для них, наших ворогів, бачите, "суцільні пута, що тримають у більшовицькому полоні вільну людину". Ці теорійки, Надіє Олександрівно, давно відомі.

— Що ж я наробила? — ніби сама до себе, промовляла молода жінка. — Сама перекреслила власне життя… В ім'я чого?.. Але яке нелюдське блюзнірство!.. Яка підла брехня!.. І він промовляв оті слова, які ви зараз казали…

— Не мав сумніву, — суворо мовив Роговцев. — З цього завжди починається. Ніцше, Шпенглер, Фрейд…

Але вона відчула, що ця суворість не до неї, що вона звернена проти тих, хто плете свої облудні тенета на отаких довірливих, як вона сама, ловить і облесливо шепоче: "Від життя треба взяти все, будь-якою ціною, бо воно — життя — єдине і неповторне". Мовляв, втрати його, втіхи, радощі й прагнення — безповоротні. Мовляв, у людині слід цінувати не те, що вона зробила, а її можливий творчий потенціал, навіть коли ця людина не зробила для інших людей нічого. Зовсім нічого… Навіть дармоїдові, навіть викінченому недоумку з такою філософією зручно ходити у "геніях, що їх не зрозуміли". Солодка отрута для марнославних, пихатих, самозакоханих… Куди вона веде? Вороніна знала куди, бо пройшла до кінцевої зупинки цим брудним, ганебним шляхом.

— Я все розповім, — прямо дивлячись у стомлені, примружені очі генерала, рішуче мовила вона. — Геть усе! Тепер нічого не приховаю! Це Ліхан намовив мене… Потім з "вітанням" від нього прийшов цей німак…

— Значить, до появи Нерлінга до вас навідався Дауров? — уточнив Роговцев. — Коли?

— Коли тільки-но почався липневий наступ німців на Північний Кавказ… Вперше з початку війни я зустрілася з ним випадково, неподалік від нашого госпіталю. Це було, — вона на мить замислилася, — так, пригадую! — у перших числах липня. Я кажу "випадково", бо чтоді ніяк не чекала з ним зустрічі, не гадала, що колись взагалі побачу його. Адже перед війною він був засуджений як німецький шпигун… Лише набагато пізніше збагнула, що зустріч наша зовсім не була випадковою, що він з цілком певною метою розшукав мене. А тоді… — Вона нервово запалила другу цигарку, не питаючись дозволу. Генерал Роговцев підсунув до неї ближче пачку "Казбеку" і сірники. — А тоді… Іду і чую за спиною квапливі кроки, хтось легенько бере мене під руку. Озираюся — Ліхан. Я аж уклякла на місці. А він — у формі лейтенанта, з речовим мішком за плечима — посміхається до мене, промовляє безтурботно, як людина, якій нема чого боятися і не треба ховатися. Сам розповів, не чекаючи запитань, що, як почалася війна, почав проситися на фронт, аби спокутувати свою провину… Повірили. Правда, зарахували в штрафбат… Відзначився, нагороджений медаллю "За відвагу", послали на курси молодших командирів, і от він тепер увесь переді мною — лейтенант з речмішком, але без даху над головою…

— І ви повірили?

— Так, ніч ми провели разом… Як колись… Вранці він пішов. Казав, що їде до своєї частини. Навіть номер польової пошти лишив, щоб писала…

— Писали?

— Нічого я не писала… Не встигла писати, бо ввечері він знову прийшов… Я гадала, що потрібна йому як жінка, а виявилося… Він цілий день слідкував, чи не піду я…

— Зрозуміло… Чим він вас узяв?

— Погрозами… Що розповість про батька-білогвардійця, про довоєнний шпигунський зв'язок з ним… І що я нічого не доведу… Час воєнний, суд короткий — трибунал, до стінки…

— Чого він домагався від вас конкретно?

— Тільки можливості користуватися квартирою. І не лише для себе. А для кожного, хто прийде з "вітанням" від Ліхана Даурова. Його прізвище — пароль… Так з'явився Нерлінг… І про нього розповідати?

— І про нього…

— Нерлінг одразу ж взяв запасний ключ, щоб не залежати від мене. Приходив, коли хотів, і йшов кудись так само. Траплялося, зникав на кілька днів… Якось до мене завітала давня подруга, — Вороніна кинула швидкий погляд на Роговцева, — але запевняю вас: вона нічого не знала про моє потаємне життя! — просто подруга…

— Як її звати?

— Валентина Корабльова… І ось вона розповіла мені про дивний випадок: ніби наші полонили її однокашника Олексія Маркова, який був у формі німецького гауптмана і мав документи на ім'я Лотара Краузе. Була вкрай знервована, не знала, що їй робити. Я висловила сумнів: може, помилилася? Але вона категорично заперечила… Увечері я розповіла про цю дивовижну схожість "капітанові Петрову". А він другого ж дня вранці приніс до мене радіопередавач і сказав: "Будемо працювати разом. Тепер ви повністю наша людина". — "Як це — "ваша"?" — обурилася я.

"Від учора ви — агент німецької розвідки". — "Як ви смієте?" — заволала я. А він відповів: "Смію, бо ви вчора виказали російського розвідника Олексія Маркова, який успішно діяв у нашому тилу. За це величезної ваги повідомлення абвер виголошує вам подяку і преміює трьомастами рейхсмарками. Одержите, коли ми окупуємо це кляте місто. А поки що — працювати і працювати. За рейхсмарки, які гарантують чудове й веселе життя". Мені стало моторошно… Я відмовлялася, плакала, благала… Все даремно — примусив… І все тому, що боялася… Розстрілу… Трибуналу…

Вона сховала обличчя в долоні. Плечі її здригалися від нестримних ридань.

— Далі! — жорстко мовив генерал, щоб не дати їй зовсім розклеїтися — час підганяв.

— Далі… А далі Нерлінг примусив мене збирати відомості про розташування військових частин, вивідувати їх у поранених, які завжди довірливі з лікарями, знайомитися з льотчиками, що базуються на нашому аеродромі… Нерлінг особливо наполягав на тому, щоб я по можливості дізнавалася про закид радянських розвідгруп у німецький тил…

— І ви сумлінно виконували його накази!

— Не дуже…

— Чому ж? Увечері ми з вами зустрічалися на аеродромі, а одразу по вашому поверненні додому Нерлінг передав шифровку: "Нуль-нуль годин. З аеродрому мого перебування знявся літак з розвідгрупою. Двоє, у формі німецьких офіцерів. Перший високий, чорноокий. Другий середній на зріст, блондин, обличчя веснянкувате, обер-лейтенант. Закид у районі Ставрополя…" Другого ви роздивилися детальніше. Чому?

— Бо перший весь час перебував за спиною…

— Ясно.

У двері постукали. Увійшов майор Тамбуліді.

— Товаришу генерал, дозвольте звернутися?

— Що трапилось?

— Термінове повідомлення служби радіоперехоплення.

— Одну хвилину.

Роговцев викликав конвоїра.

— От що, Надіє Олександрівно, зараз вас проведуть до слідчого товариша Шестакова. Раджу бути з ним абсолютно відвертою. До кінця відвертою, до самісінького денця. Це полегшить вашу долю. А поки що — до побачення.

Коли за арештованою зачинилися двері, генерал запитально поглянув на майора.

— Знову вийшов на зв'язок "дядя Ваня", — коротко доповів Анзор.

— А, "дідусь Маклай"! Щось цікаве?

— Серед оперативних відомостей двічі вклинцьовано слово "Ельбрус" — сигнал небезпеки для "Історика".

— Значить, знову щось сталося, — стривожився Роговцев. — Що саме?

— У тексті пояснень нема.

— Запитайте, що сталося… А як посуваються справи з Нерлінгом?

— Дивовижно — без жодних клопотів. Сипле всіх підряд.

— Що ж тут дивного? Для нього розвідка — лише гра. І то — не акторська, а рулетка. Аби гроші…

— Щойно назвав ще одну конспіративну квартиру в районі аеродрому. Знову жінка, і знову вербовка через Даурова. Ідемо брати.

— Гарненько обмізкуйте операцію. Не виключено, що там принишк другий Нерлінг… Ох, ця огидна спадщина покійного пана бургомістра! Досі дається взнаки…

Розділ шістнадцятий

ВТЕЧА НА "ЦВИНТАРІ"

Мабуть, згадуючи зиму сорок першого року і поразку від Червоної Армії під Москвою, поразку від армії, кілька разів оголошеної дощенту знищеною, яка пішла в бій просто з військового параду на Красній площі, фюрер, що особисто обійняв обов'язки головнокомандувача групи армій "А", у наказі штабові першої танкової армії фон Клейста змушений був обережно зазначити: "… на всьому Східному фронті в російське революційне свято 7 листопада слід чекати значних наступальних операцій; фюрер висловлює надію, що війська захищатимуть кожен клапоть землі до останнього вояка". Так уже було під Москвою, коли німецькі вояки роздивлялися в бінокль околиці радянської столиці і не могли пройти вперед ані на крок. Так сталося й під столицею Північної Осетії — теж з біноклями і безсилим тупцюванням на місці. А німцям, що там вели наступ, став відомий короткий і страшний наказ парторга однієї з рот каспійських моряків-курсантів, які героїчно захищали непохитний Майрамадаг, Рафаеля Хуцішвілі[61]: "Ворог набагато сильніший за нас, і ніхто з комуністів не має права загинути, аніж перед тим не знищить

десятьох фашистів". Бий ворога і веди рахунок! До хлопців-моряків прийшли на підмогу місцеві горяни і лягли поруч в обпалені вогнем окопи. А серед них — навіть такі, як столітній Тасалтан Базров та вісімдесятирічний Миколай Батнєв… От і довелося "підкорювачеві Кавказу", що ховався від білого світу у бетонованому підземеллі свого вовчого лігвища "Вервольф", забути слово "наступ" і згадати "захист до останнього вояка…" Лякала його 25-та річниця Великого Жовтня! А воно — революційне свято Країни Рад, уже друге за цю нещадну війну, — невблаганно наближалося. А "дранг нах Остен" знову зупинився…

Приблизно такі думки снували в голові гауптмана Адольфа Шеєра — "Буде на нашій вулиці свято!" — коли він разом з Гансом Лютке виїхав у гори, у цілком певне місце, яке вказав йому "дід Маклай".

Була й інша задумка: перехопити тут, на дорозі, бравого аса Густава Готтфріда, аби нарешті у, так би мовити, невимушений спосіб скористатися його запрошенням на банкеті в казино відвідати аеродром. Знав, що Густав повертатиметься саме цим шляхом, і знав, звідки він повертатиметься, бо вчора й сам отримав запрошення до князя Гуріані, обозного князя фашистського вермахту, ще одного кандидата в маріонеткові "правителі" з інкубатора тотожних "правителів" рейхслейтера Розенберга. Не поїхав до князя, бо не був певен, що вчасно вирветься з несумнівної гульні, а зустріч — ось тут — з людиною "дідуся Маклая" конче мала статися, і в час суворо обумовлений. Що ж, зустріч відбудеться, а Ганс Лютке з машиною уважно пильнує на шляху…

Затулений деревами й колючим чагарником, десь за скелями з невтомним шумом кипів бурхливий Терек, з ущелин тягло вогким холодом, хоч гранчасті білі гостряки Кавказького пасма вже рожево заіскрили. Шеєр дістався сюди у справі, і все ж величні гори, завжди дивно неповторні, ніби вони і досі не бачені, мимоволі вражали вигадливою, чистою красою.

Краєм ока він помітив, як з кущів підіймається озброєна людина, і рвучко обернувся до неї, до націленої на нього цівки німецького "шмайсера", хапаючись за пістолет.

— Я прийшов з гір, а гори ваші друзі, — мовила темна постать у кущах, ще густо сповитих тут, у низині, ранковими сутінками.

— Гори нас збережуть, — відгукнувся Шеєр з полегшенням, радіючи, що вийшов на зустріч точно. А ще більше зрадів, коли впізнав цю людину, що вийшла з чагарників: — Чомай! Оце зустріч! Зовсім не чекав тебе побачити…

— Гори стелять стежки друзям і добрим людям. Я впізнав тебе, куначе, і слухаю.

Так, Уянаєв мав рацію — для емоцій не час. І Шеєр перейшов до справи:

— Передайте секретареві підпільного райкому: наказано активізувати підривну діяльність у районі Гізель — Ардон — Алагір. Особливу увагу слід звернути на дезорганізацію роботи штабів і служб. Сигнал — початок наступу Червоної Армії у вказаному районі. Щоб жоден дріт не лишився неушкодженим… Друге: комуніста Михальського разом з іншими арештованими завтра вночі повезуть до Ставрополя. Необхідно, щоб партизани визволили їх. Це єдина можливість врятувати Михальського. Арештанти їхатимуть у критій вантажній машині. У двох "опелях" — офіцери СД. Мотоциклетний конвой. На брезенті машини, вгорі, прикмета — жовта пляма від розлитої фарби. Вночі ця прикмета малопомітна. Отже, максимум уваги…

— На чолі групи, — суворо мовив Чомай, — підуть брати Тамірбулат і Димітр Дзбоєви. Вони присягайся, що не житимуть, якщо не врятують товариша Михальського.

— Ну, навіщо ж так, — навіть розгубився від холоду цих слів Шеєр.

Чомай поглянув на нього, зрозумів, що той нічого не знає з подій серпневих днів, і коротко пояснив:

— То гірська присяга кревняків: товариш Михальський врятував Тамірбулата і Димітра від смерті.

— Он воно що! Тим краще…

Гуркіт мотора урвав їхню розмову.

— Шеєр, де ви? — почулося зі шляху.

Чомай Уянаєв нечутно зник у чагарнику.

Гукав не Ганс Лютке, і — головне — голос був знайомий, той, якого чекав…

— Агов! — озвався. — Ходьте сюди!

Крізь кущі хтось ломився, важко відсапуючись. Гауптман вийняв фотоапарат і націлився в рожеве, гранчасто виблискуюче підсоння.

— Доброго ранку, Адольфе! — З кущів навпростець пер міднопикий ас Густав Готтфрід. — Чого тебе зрання в кущі понесло? — ревів він. — Та ще без дівки…

— Сфотографувати схід сонця на Тереці. — І підморгнув: — Відтепер — німецького сонця. Для книги потрібні й екзотичні краєвиди, Густаве… Стривай, я й тебе клацну. Де бажаєш? На фоні цих диких скель чи на березі бурхливого Тереку?

— На фоні місцевої княгівни! — масно посміхнувся мордань.

— Де ж її узяти?

— А я привіз… Цій гультяйці закортіло подихати гірським повітрям.

— І хто ж вона така?

— Справжнісінька княгівна, дочка самого князя Гуріані… Тьху на того князя! Розумієш, Адольфе, внаслідок того, що ми ніяк не візьмемо Владикавказа, цей родовитий тхір порішив уже зараз накивати п'ятами назад до Берліна. От і напустив на мене власну дочку, щоб умовила дати їм літака для них і на їхні родинні бебехи, а як на мене — награбовані і накрадені… Їх тепер порозвелося, отих князів — завезли їх сюди цілий "уряд". Уявляєш, я гуляв у вельми сановитій компанійці, і все колишні втікачі звідси — князі Зафір та Довгателі… Тепер зібралися тікати вдруге!

— А що ж княгівна? — зупинив цей геральдичний слововилив Шеєр.

— О! Мов ломовик, і невтомна, як повія з портового борделя, — дав вичерпну характеристику хвацький ас. — Але ще одна така скажена ніч, і я не зможу триматися за штурвал… Ні, в ім'я елементарного самоврятування я того "правителя"-князька разом з його хтивою донькою таки відвантажу в Берлін. Якнайшвидше! Нехай княгівна знесилює тилових пацюків. Зрештою, їм з-під ковдри не лізти просто в пащу до костомахи з косою…

— Любий Густав, е, невже ти й це можеш? Хіба у твоїй владі пакувати до вантажних літаків отакий породистий багаж?

— Начальник штабу авіачастини асів Люфтваффе може все! — хвальковито запевнив майор.

— Хіба ти начальник штабу?

— А хто ж іще! Невже ти про це досі не дізнався? А ще кореспондент… До речі, Адольфе, ти не забув своєї обіцянки уславити в книзі моїх "цвинтарних" фаталістів?

— Про що мова, Густаве!

— Тоді поїхали. Зараз же! Подивлюся, яке воно — твоє слово.

— Що ж, охоче… Не заперечуєш, якщо спочатку я надрукую нарис в газеті "Панцер форан". Скажімо, під назвою "Друзяки панцерних лицарів — хрестоносні валькірії"?

— О, це було б чудово! — ж спалахнув від задоволення Готтфрід. — Однак ідемо нарешті — мене чекають.

Біля машини Готтфріда двоє офіцерів розважали "східну красуню" з посірілим за бурхливо проведену ніч обличчям, так-сяк підфарбованим.

— Панове! — бадьоро проголосив Густав. — До нашої уславленої частини їде кореспондент з Берліна гер Адольф Шеєр. Рекомендую! Прощу поступитися місцем у моїй машині і пересісти в авто пана історика.

— Айн момент! — зупинив їх Шеєр, націлюючись фотоапаратом. Густав Готтфрід вмить опинився біля "східної красуні" і картинно охопив її за талію. Гауптман клацнув затвором і пообіцяв: — Гарний буде знімок, рідкісний.

— Сподіваюся, не для газети "Панцер форан", — стурбувався Густав. — Честь дами, інтереси високої політики…

— Скажімо, так, — ледь помітно куточками губів усміхнувся Шеєр, — для вашого трофейного альбому.

Ас аж звеселився від цього двозначного дотепу і з властивою йому безцеремонністю зареготав.

… На аеродромі панувала метушня, зовсім не подібна на звичну для Густава картину. Він тільки отетеріло дивився на бронетранспортер з автоматниками, незнайомих офіцерів з СД, на оскаженілих собак, що рвалися з повідків. На злітному полі стовбичив і сам оберштурмбанфюрер Хейніш.

— Карпере! — нервово заволав Готтфрід до чергового. — Що тут у нас коїться?

Карпер службово виструнчився:

— Нібито знешкоджують саботажників.

— Тобто як це — "нібито"? Кажи точно!

— Таж хіба ці служаки з СД щось толком скажуть? У них усе секрет або найсуворіша таємниця.

— Когось арештували?

— Лише одного підсобного робітника з місцевих.

— А зараз що роблять?

— Обшук. Трусять геть усе.

— Ну й діла! Зайвий клопіт на голову…

— Лютке! — навмисне підвищивши голос, гукнув Шеєр. — Забери з машини камеру і все фотоприладдя. Не лишай нічого! Чорт забирай, ніколи невідомо, що ці нишпорки винюхають і як витлумачать.

Густав Готтфрід зрозумів цей невисловлений натяк і з вдячністю поглянув на гауптмана.

— Карпере! — похопився він. — Поки не минеться уся ця шпигунська веремія, сховай оту жінку, що в машині, у мене. А потім негайно поклич Гюнтера Зура і Зігфріда Гюде: у них братиме інтерв'ю військовий кореспондент.

— Буде зроблено, пане майор!

Густав, дивлячись на злітне поле, де зараз гарчала собарня, мовив до Шеєра:

— Вчасно нагадали, Адольфе! Однак і я не залишуся у боргу: Зур і Гюде — мої найкращі аси… Але, Адольфе, кого я бачу! Воістину сьогодні день несподіванок!

Адольф Шеєр і собі помітив, що з машини, яка щойно зупинилася, випурхнула фрейлейн Крістіна Бергер. У глибині її завважив ще Віллі Майєра, який не квапився з'являтися на світ божий. Після розмови в казино гауптман спостеріг, що Майєр уникає зустрічей з ним, якщо вони не пов'язані зі службовими обов'язками.

— Пане майор! — покликав Готтфріда черговий. — Ваша дама вередує і не хоче йти з машини без вас.

— О господи! За що муки мої?.. Адольфе, я миттю повернуся.

В очах Крістіни Шеєр побачив неприховану тривогу.

— Доброго ранку, фрейлейн!

Вона, не відповідаючи на вітання, заговорила швидким шепотом:

— Прибув фон Дітріх для повторення зйомок деяких епізодів кінофільму. Заходив до СД, розшукує свого знайомого по Берліну історика Шеєра, хоче бачитись з ним… Від нас він пішов до абверу. Штюбе тут?

— Ні, немає.

— Значить, скоро будуть…

"Провал, — майнуло в голові Шеєра. — Неминучий провал!.."

— Я приїхала з Майєром за викликом Хейніша. Когось тут допитуватимуть на місці… У тебе лічені хвилини, Адольфе! Тікай…

Розвідник, який діє по той бік фронту, у таборі ворога, нерідко потрапляє у таку складну обстановку, яку неможливо передбачити завчасно, і тоді він повинен приймати рішення самостійно, бо тут радитись ні з ким і часу для цього немає, — діяти треба негайно. Тікати? Але аеродром оточений есесівцями, не випустять, і взагалі — раптова відмова від послуг Готтфріда і від'їзд з аеродрому тільки викличуть підозру і контрміри… Відкласти виліт? Але через кілька хвилин тут з'являться Дітріх і Штюбе. Це — провал!.. Він подивився на літак: льотчик і радист… двоє на двоє… Ну, а якщо упадемо, то на своїй території. Летіти! Тільки летіти!.. Ганс Лютке з тривогою прислухався до їхньої квапливої мови.

— Гансе, ти все чув?

— Т-т-так т-очно!

— Узяв, як наказано?

— Т-так.

— Що ти замислив, Адольфе?

— Ще не знаю, чи вийде, Крістіно… А тобі нема чого ходити за мною. Негайно" йди до Хейніша. Це — наказ!

— Фрейлейн, куди ж ви? — до них хутенько тупотів збуджений ас Густав.

— Служба, пане майор! — привітно всміхнулася йому Крістіна.

— Ох, ці жінки… Хай їм грець! Зараз будуть Зур і Гюде. Де братимеш інтерв'ю, Адольфе?

— Звісно, у повітрі…

— Тобто як у повітрі? — отетерів майор.

— Я ж бачу, виліти не скасовані…

— Воно дійсно… Але отак — раптом летіти. — Густав нерішуче почухав потилицю.

Далеко в полі край шляху линвою здіймалася курява. Ця линва, спочатку гостра, а чим далі до обрію пухнастіша й розпливчаста, списом пронизувала степ у напрямку до аеродрому. Візуальний слід машини, яку саму ще й оком не можна було спостерегти. "А якщо це вже Дітріх?"

— Згадай власні слова, Густаве: "Начальник штабу авіачастини асів Люфтваффе може все!" Чи ти просто хизувався переді мною? Що ж, тоді

поглянь на мій офіційний припис. Читай ось тут: "Представникам військової і громадянської влади всіх рангів усіляко сприяти гауптманові Адольфу Шеєру у виконанні його обов'язків військового кореспондента; забезпечувати за його вимогою всіма видами транспорту, в тому числі бойового…" Утямив?" "За його вимогою…" "В тому числі бойового…" А ти перепудився! Ех ти, ас… На ось, візьми собі на схов мій припис, поки я літатиму.

— Та що ти, Адольфе! Я б і так! — Однак припис взяв, акуратно згорнув і сховав до кишені кітеля. — А вигадка у тебе все-таки пречудова — інтерв'ю в повітрі! — знову пожвавішав він. — І справді блискуча… Є в тебе на плечах кебета!

До них лінивою ходою наблизився рудий унтерштурмфюрер Майєр.

— Про що у вас торг? — запитав ніби знехотя.

— Ось споряджаємо пана кореспондента в бойовий виліт! — гордовито пояснив майор. — Таки недарма його нагородили медаллю за хоробрість…

— За пана Шеєра відповідаєте головою.

— Головою відповідатимуть мої найкращі аси-винищувачі Гюнтер Зур і Зігфрід Гюде! До того ж маю спецлітак для аерофотозйомок. З запанцированим салончиком… На ньому пан Шеєр і полетить. Якраз літак готують на розвідвиліт. Ти готовий, Адольфе?

— Ще б пак! Лютке, камеру перевірив?

— Т-т-так…

— Відповідай жестами. Отже, летимо! Ясно?

Ганс Лютке розуміюче хитнув головою.

— Ага, ось і мої хлопці — Зур та Гюде! От що, панове, сьогодні будьте особливо уважні — з Петерсоном полетить пан військовий кореспондент Адольф Шеєр. Відповідаєте головою! А то, бачите, за нього вже СД турбується… Отож, пам'ятайте: в повітрі у пана Шеєра ви — служба безпеки. Ясно?

— Слухаюсь, пане майор! — виструнчилися аси, зверхньо позираючи на рудого Віллі.

— Де Петерсон?

— Уже в літаку.

— Тоді ходімо!

— До побачення, Віллі!

— Щасливо повертайся, Адольфе!

— Передай фрейлейн Бергер мій повітряний поцілунок!

Густав Готтфрід зареготав: з приписом пана кореспондента в кишені почував себе дуже впевнено.

За кілька хвилин Шеєр і Лютке вже крокували до літака з парашутами за плечима. З ними Готтфрід.

Їх зустрів лейтенант. Назвав себе Петерсоном і доповів про готовність до вильоту.

— Вернер там?

— Ні… Вчора загинув… Поведу сам, без штурмана.

Готтфрід сумно зітхнув, співчутливо похитав головою.

— Останнім часом людей не вистачає… Але нічого, у вас буде надійне прикриття, — сказав Шеєру.

— Завдання одержав?

— Одержав, пане майор.

— Зроби для кореспондента аерофотозйомки.

— Слухаюсь.

Готтфрід повернувся до Шеєра:

— Літак летить до росіян, за лінію фронту… Фотозйомка шляхів і таке інше…

"У тил, до росіян, — відгукнулось у серці Шеєра. — Випадок, якого більше може не бути…"

— Мене цікавлять серйозні операції, Густаве, — відповів Шеєр, — а небезпека… Це якраз те, що зацікавить мого читача.

— Вас супроводжуватимуть двійко "месерів". Можливо, тобі пощастить взяти участь у повітряному бою.

Густав Готтфрід заглянув у літак до Петерсона, потім повернувся до Шеєра:

— Ось ти, Адольфе, кпинив з моїх "цвинтарних" помовок. А чи знаєш, що на деяких аеродромах були випадки, коли партизани до літаків ліпили міни? І на що лишень розраховують ці російські фанатики? Тобі не здається, Адольфе, що скоро нам кластимуть міни до кишень?

Шеєр мовчки роздивлявся літак, який мав вирішити його долю. Це була двомоторна фортеця з великим розмахом крил, добре озброєна. Виглядав на бомбардувальника. Але де ж його бомбові люки?

— Заздрю тобі, Адольфе, — між тим невтомно просторікував бравий Густав. — Ти такий опанований і водночас нерозважний. Тебе теж ніякий біс не бере. І тоді, на вечірці, ти був надміру терплячий. Сто чортів! А потім спокійнісінько набив пику тому нахабі…

Шеєр посміхнувся:

— Ось таким ти мені подобаєшся, Густаве.

— Яким це?

— Коли жартуєш.

— Атож, моя весела вдача до смаку всім!

— Ось що, Густаве, я, звісно, не авіатор, але як кореспондент, сподіваюся, маю право поцікавитись… Мені здається, що цей літак — бомбардувальник, але…

— Абсолютно точно, Адольфе! Цей чудовий літак має інше призначення. Замість бомболюків зроблено гарний салон для транспортування вищих чинів. Зручно, хіба ні? Тому мене й штурмують місцеві князі.

"Дідько візьми, — помислив, — а що, коли у цьому салончику мені одягнуть наручники, і — прямісінько нах Берлін..."

— Цей же літак, — провадив майор далі, — використовується і для аерофотозйомки:. має винятково чутливе устаткування для цього.

— А "фоке-вульфи"? — запитав Шеєр. — Я вважав, що лише наші славні "фоки" використовуються для повітряної розвідки.

— Це так, коли вони є, — відповів майор. — Та позавчора росіяни останнього збили. Нових ще не одержали. Ось і вивозить нас цей бундючний "пан на спецзамовлення..." Ну, Адольфе, — Густав поглянув на годинник, — тобі вже час! За півгодини побачимося. Чекатиму тебе тут, мов найвродливішу коханку! Бувай!

Автомашина, що перекреслила курявою степ, наближалася до аеродрому. Зараз Шеєр не вагався: вже було видно — машина абверу.

Шеєр шепітливо застеріг Лютке:

— Спробуємо... На нашому боці... За найменшої нагоди, коли станеться повітряна сутичка або потрапимо під вогонь зеніток... Твоє завдання знешкодити стрільця-радиста. Слідкуй за мною... Повертатися нам — ніяк!

За кілька хвилин аерофоторозвідник набирав висоту. За ним чорними торпедами шугонули двійко "месерів". Шеєр сидів на місці штурмана, поряд з Петерсоном, допитливо роздивляючись численні тремтливі прилади. Та дарма. Відчував: однаково не добере, що й до чого.

Як зреагує Петерсон на погрозу зброєю? Скоса поглянув на нього. Спокійне, зосереджене довгасте обличчя. Шолом з навушниками вкриває лоб, щоки, щелепи, підборіддя. Тільки великий ніс рішуче випнувся наперед.

Лютке влаштувався в салоні, біля ілюмінатора, так, щоб зручно було вести кінозйомку і водночас тримати в полі зору стрільця-радиста.

— Пане Петерсон, прошу зв'язати мене з офіцерами, яких рекомендував майор Готтфрід.

— О, чудові хлопці! Одна мить…

І справді, за кілька секунд у навушниках залунало:

— Я Гюде!

— Я Зур!

— Я Шеєр! Чому не бачу ваших літаків?

— Супроводжуємо з боків, трохи згори і ззаду.

— Ясно! Пане Гюде, ви давно воюєте на Східному фронті?

— З двадцять другого червня сорок першого року.

— Ого! З першого дня війни?

— Так.

— І скільки ви особисто провели повітряних боїв?

— Понад сорок.

— Які наслідки?

— Двадцятьох гробонув я, тричі гробонули мене…

— А ви, Зур, давно тут?

— З місяць. До цього бив французів і британців в Африці.

— Маєте нагороди?

— Лицарський хрест і подяка особисто від фюрера.

— Чому перевели на Північний Кавказ?

— Спецпідготовка до боїв у гірських умовах. Окрім того, до війни двічі побував тут як турист. Знаю візуально, де і що…

— Спасибі за інтерв'ю! Поки що припиняю розмову.

Петерсон клацнув тумблерами.

— Хвальки, — пробурчав він, — я почав війну на Східному фронті трохи раніше…

— Як так? — зацікавився Шеєр.

— Я мав честь служити в авіаційному спецз'єднанні полковника Ровеля, — охоче відповів Петерсон. — Воно поділялося на три загони. Літати над Росією і фотографувати з великої висоти прикордонну смугу, військові і промислово-транспортні об'єкти ми почали ще в жовтні сорокового року.

— Багато літали?

— Тоді це було найсуворішою таємницею: балачки про мир, Пакт про ненапад і така інша нісенітниця… А ми літали! Перший. загін базувався, замаскований серед озер Східної Пруссії. Вів розвідку білоруського

району. Мав машини "хейнкель-111" зі спеціальними висотними моторами. Другий загін вів зйомки з бази Інстербург і діяв над всім Прибалтландом аж до озера Ільмень. Мали чудові літаки "ДО–215" і "Б-2"…

— А ви особисто в якому загоні були?

— У третьому. Вели фотозйомки Чорноморського узбережжя. Базувалися в Бухаресті. У цьому розумінні нам найбільше пощастило… Між іншим, я тут літав ще тоді, коли Зур тільки тупцював туристичними стежинами.

Вдалині над пасмом гір нараз зринув сліпучий гігант, могутній, як Ельбрус.

— Казбек! — кивнув Петерсон.

Під літаком, укриті лісистими ущелинами, рухалися гірськими шляхами війська. І все в одному напрямі — на схід, де палали Гізель і Майрамадаг..

— Можна трохи нижче? Зробимо кілька знімків.

Петерсон поглянув на прилади.

— Висота для зйомок достатня, — мовив. Потім зрушив один важельок, другий, притиснув на кілька секунд кнопку і повідомив: — Усе — зйомку здійснено! Якщо хочете, переведу зйомку на автоматику.

— Буду щиро вдячний! Такі чудові краєвиди! Для моєї книги — це буквально скарб. Німецьке вояцтво на шляхах Кавказу, серед гірського хаосу і льодовиків…

— Дивіться вперед, пане Шеєр… Владикавказ!

— А оті селища поблизу, що в диму?

— Це Гізель, Майрамадаг, Нова Саніба…

— Бачите низку безперервних спалахів? Фронт!

— Чи можна сфотографувати?

— Одна мить… Готово! Матимете лінію фронту мов на долоні… Але дивно…

— Що саме?

— Сьогодні не видно в повітрі росіян. Останніми днями вони страшенно дошкуляли — з'являються нові літаки.

— Де базуються?

— Якби знаття!

— Я — "Сьомий". Я — "Сьомий"! З півдня — літаки росіян! — почулося в навушниках.

— Ет, таки наврочив, дідько б їх узяв! — вилаявся Петерсон.

У навушниках знову тривожно залунало:

— Увага! У повітрі "танки"!

— Які "танки"? Чому "танки"? — здивувався Шеєр.

— Новий літак росіян — "Ільюшин". Ми звемо їх "повітряними танками". Страшна машина! Штурмовик з гарматами! Уявляєте?

— У небі "міги"!

— Ну, тримайтеся, пане літератор, зараз буде пекло!

Справді, все закружляло в шаленій каруселі. Гори раптом зависли над головою усім своїм грізним громаддям. Небо кружляло блакиттю, воронкою під ногами. Літак кидало в несамовиту круговерть, де небо й земля мінилися в шалено-калейдоскопічному розмаїтті. Шеєр з незвички нічого не міг устежити в цьому повітряному шаленстві і тільки чув гострі, збуджені голоси, що вдиралися в навушники німецькою і російською мовами:

— Позаду росіяни! "П'ятий", позаду росіяни!..

— Бачу!..

— "Двадцятий", набери висоту, попереду праворуч "міг"...

І нараз у навушники увірвався радісно збуджений милий російський голос:

— На тобі, гад!..

— "П'ятий"! Вогонь на фюзеляжі! Тягни до лінії фронту!..

— Добий гада, Ваня, добий! — знову милий голос. — Атакуй фоторозвідника!..

Літак нараз різко хитнувся. Петерсон вп'явся очима в прилади. Гойднув штурвалом — слухається.

— Петерсон, ти гориш! Тягни! Прикриємо!..

— Я — Гюде! Петерсон, тягни!

— Кат би їх узяв! — вилаявся Петерсон. — Швидкість згасає!..

"Час настав!" — вирішив Шеєр, відчинив дверцята до салону і позирнув на Лютке...

За кілька секунд щось дико затріщало в навушниках і раптом зовсім мов заціпило: Лютке зробив свою справу — знешкодив стрільця-радиста і вивів з ладу рацію.

— Тільки цього бракувало! — вилаявся Петерсон, який за гуркотом моторів нічого не почув.

З-під капота майнули швидкі вогняні леза. Кабіна напрочуд швидко наповнювалася ядучим димом. Стиснувши губи, Петерсон закам'янів за штурвалом і уперто, рівно, мов по ниточці, тягнув літак до своїх, до лінії фронту, який вже близько спалахував вибуховими сплесками.

Шеєр звільнився від пристібних ременів.

— Будемо стрибати?

— Ви що, з глузду з'їхали? — заволав пілот. — Під нами — росіяни!.. Здохну, але дотягну до своїх!..

Шеєр вихопив пістолет.

— Сідай! — наказав Петерсонові. — Сідай, бо пристрелю!

— Не дурій! — вибалушив очі той. — До наших недалеко! І там будемо стрибати!

— Сідай, кажу! Рахую до трьох!

Петерсон тремтячими руками перебрав важелі управління. Літак зробив розворот через ліве крило.

Шеєр подивився туди, де знаходився Лютке: той квапливо виймав касету з фотокамери літака.

Скориставшись цим, Петерсон переключив керування на автопілота і відстебнув ремені. Блискавичним рухом полоснув Шеєра ребром долоні по очах. Другим ударом збив його на приладову дошку, і гауптман важко осів, втративши свідомість. Карабін парашута зачепився за приладову дошку, і в кабіну рвучко випорснув білий шовк. Петерсон кинувся до непритомного Шеєра, щоб оволодіти пістолетом, але не встиг: Лютке вистрелив йому у спину.

— Костянтине Васильовичу! — заволав. — Товаришу капітан!

Відповіді не було.

Сорокін озирнувся на забитого Петерсона: по його парашуту гуляв вогонь…

Він діяв швидко і рішуче — знав: кожна секунда важить: Звільнив капітана від його розчахнутого парашута, одягнув на нього свій, прив'язав. до ременів і пасів фото-касети, заздалегідь вийняті з літака, фотоапарат і кінокамеру. Причепив фалу до скоби парашута і виштовхнув непритомного Калину з літака. Бачив: парашут розкрився.

Задихаючись в ядучому диму, він кинувся до парашута стрільця-радиста, але вже було пізно: палаючим смолоскипом упав літак на кручі, вибухнув, розкидаючи по схилах вогняні уламки…

… Хейніш навіснів, волаючи в трубку:

— Алло! Майор Готтфрід? Я Хейніш! До мене дійшла жахлива вістина… Це правда?

Голос майора бринів глухо:

— Окрім фоторозвідника, на базу не повернувся один "месер". Загинув Зігфрід Гюде…

— Я вас питаю про Адольфа Шеєра! Він живий?

— Хтось вистрибнув. Один із чотирьох, що були на борту…

— Хто це був?

— Невідомо, але це не має значення.

— Що ви мелете?

— Його розстріляли росіяни в повітрі. Приземлився труп…

— Ну, майоре, я вам не заздрю…

— Я теж дуже шкодую…

— Ви ще дужче пошкодуєте!

— Не думаю, — спокійно відповів Готтфрід.

— Ви наївна людина, майоре, — засичав Хейніш. — Гадаєте, матимете справу зі мною? Та вас за Шеєра розпинатимуть у самому Берліні! Утямили?

— А мені що? Я виконував наказ.

— Який ще наказ?

— Рейхсміністра пропаганди і ОКВ! Я не погоджувався на виліт, то Шеєр наполіг і вручив мені свій офіційний припис.

— То він у вас?

— Ще б пак! Я собі не ворог…

— Це міняє справу, майоре… Де його машина?

— Тут, під охороною.

— Добре! Зараз я пришлю до вас Віллі Майєра. Матимете справу тільки з ним. Зрозуміли?

— Ясно, пане оберштурмбанфюрер. Тільки Майєр, і більше ніхто!

— Ви мене правильно зрозуміли, майоре…

Оберштурмбанфюрер звівся і сам відчинив двері до приймальні.

— Віллі! — погукав. — Негайно їдьте на аеродром і приженіть машину Шеєра. Огляньте її ретельно! До канцелярії Геббельса приготуйте шифрограму приблизно такого змісту: "Спеціальний військовий кореспондент, гауптман Адольф Шеєр загинув під час аерозйомок у районі Владикавказа. Літак, на якому знаходився Шеєр, у нерівному бою

був підбитий, внаслідок чого спалахнув і вибухнув у горах". Побалакайте з льотчиком, що був у бою, дізнайтеся про подробиці і складіть докладний звіт. І щоб відповідно! Як про героя!

— Слухаюсь, пане оберштурмбанфюрер!

Увечері фрейлейн Бергер, засмучена і враз змарніла, тихо спитала Майєра, дивлячись кудись убік:

— Віллі, скажіть правду… Він…

Майєр поквапився відповісти. Хоч не наважився сказати прямо — "загинув", але й не лишив надії:

— Літак розбився у горах. Втішних вістин нема…

Цієї миті Крістіні здалося, що в ній ворухнулося життя…

Розділ сімнадцятий

"ШЕЄРЕ! ТИ ПРОДАВСЯ БІЛЬШОВИКАМ?.."

Першого дня, — а може, і другого, і третього? — у свідомості спливав один-єдиний спогад.

… Усе бовваніло, мов у тумані, і лише. звуки мозок сприймав чітко. Чув голоси, потім бачив бійців і спочатку не тямив, що говорять про нього:

— Диви, офіцер…

— Може, мертвий?

— Де мертвий? Баньками блимає…

— Ану, подивимось, що у нього в цій коробці?

І тут жах охопив Калину: засвітять плівку! Страшним зусиллям зібрав волю і всю її вклав у пекучий хрип:

— Не чіпайте!

— Ого, забалакав російською мовою!

— Повідомте в особливий відділ… Підполковнику Іриніну…

— Що робити, й самі знаємо…

Перед ним виріс сержант з автоматом.

— Негайно!.. Повторюю: Іриніну!..

Сержант повернувся до бійця:

— Чув? Повідомиш спершу лейтенанта…

Високо, в блакитному небі кружляло кілька "мігів". Ліворуч від них, ніби поступаючись небесним простором, тулилося до гір кілька цупких хмаринок. А під горами валував чорний дим, це там, де незграбно стирчав угору хрестоносний хвіст німецького аерофоторозвідника.

"Чи встиг Сорокін покинути літак? — майнула неспокійна думка. — Де він? Чому його нема?"

Праворуч гнівно вибухала гарматна пальба. Значить, неподалік лінія фронту. Калина намагався звестись хоч на лікті, звільнитися від

парашута, та гострий біль у потилиці обпікав вогнем, знесилював і притискав до землі.

"Скільки ж тут лежу?" — занепокоєно подумав він.

Звідкілясь долинув гуркіт мотора. Він звів очі до неба. "Ні, це не літак… Це десь тут, на землі…" Побачив: підкотили "віліс" і "санлітучка". А Калина все збирав по краплині свідомість, щоб пильнувати за своїм фотоскарбом розвідника.

І лише коли почув голос генерала Роговцева, знову впав у морок невідомості. І тепер, коли поверталася пам'ять, навіть не відав, що це було — жахний сон чи реальність?

За дверима почулися невиразні голоси, але він впізнав їх, і, може, тому, що вони його схвилювали, в голові вияснилося, ніби клацнув якийсь вмикач освітлення. За дверима йшла типова госпітальна перепалка:

— Намагайтеся не перевтомлювати хворого.

— Навіщо перевтомлювати, дорогий лікарю! Ще слово, і ви з мене зробите хворого! Я сидітиму тихо, як мишка! Зовсім маленьке мишеня…

— Анзоре! — кволо покликав Калина.

— Ага! — заволав за дверима Тамбуліді. — Чуєте? Кличе сам! Які ж можуть ще бути розмови?

Двері рвучко розчахнулися, і до палати увійшов несподівано білий, як у зимовому маскхалаті, сяючий усмішкою Анзор.

— Ну чого дивишся, генацвале?.. Ну я… Ну Анзор… Ну прийшов… Ну чого дивитися?..

Калина щасливо позирав на нього, в душі тепліло, до горла підбирався судомливий клубок.

Тамбуліді підсунув до ліжка стілець і таємниче зашепотів:

— Знаєш, Костю, яка прикрість — вай! — розжалували тебе з гауптманів і позбавили нагороди… Жах! А потім підвищили у званні і дали іншу нагороду… Тепер ти наздогнав мене — теж майор і перегнав — орден Червоної Зірки маєш…

— Анзоре, я такий радий, що бачу тебе…

— Ну от — радий… А лікар каже: "Не перевтомлювати хворого". "Навіщо перевтомлювати, — це я кажу, — я ж йому підбадьорливі ліки несу". А він — до мене в сумку. "Це підбадьорливі?" — галасує і дістав пару пляшок кахетинського. "Так, генацвале, сто років життя гарантує!"

Калина слухав майора Тамбуліді і щасливо всміхався.

— Як же він спромігся обшукати тебе?

— Сам дивуюсь. Я його грізно питаю: "Давно цим займаєтесь?" А він мені зухвало: "Чим?" — "Пограбуванням поранених", — пояснюю чемно. Що тут сталося, що тут сталося — страх! Він як заволає на мене: "А я ось зараз вашому генералу подзвоню!" Ну я, звісно, вмить перелякався на смерть. Тремчу перед ним. Що робити, що робити? Аж тут мене осяяло — знайшов геніальний вихід. "Навіщо дзвонити, дорогий? — кажу. — Я пожартував, розумієш? Ха-ха-ха, розумієш? Завтра свято, розумієш? Бери вино, пий до дна за Перемогу, живи сто років, дорогий!" Отак, Костю, я і доп'явся до тебе…

Весь час, оповідаючи, Анзор непомітно порпався у сумці. Раптом у палаті запахло чимось смачним, вельми спокусливим і для Калини геть

забутим. Він звів очі на Анзора і побачив того з двома разками шашликів на здоровезних, мов шпаги, шампурах.

— Ах, ах! — у захваті промовляв Анзор. — Який аромат! Казка!.. Бачиш — закуску приніс… Чого дивишся? Кушай, дорогий, на здоров'ячко. Спецзамовлення виключно для тебе! Є тут у мене один такий знайомий, Ахмед, живого баранця на голому камені дістане!..

— Ой Анзоре, ти невиправний.

— А ти не хвилюйся — моїм боржником будеш! Коли приїду до тебе, варениками з вишнями розрахуєшся.

— Ну, Анзоре!

— Сам знаю. Все Анзор та Анзор… Жах! Генерал тобі привіт передає, обнімає, цілує і навіть веселі анекдоти розповідає… І все заочно, все через мене. Анзор сюди, Анзор туди… І взагалі, як тебе тут лікують? Погано лікують! А все чому? Бо радіо мовчить! Чому вимкнули? Радіо сьогодні для кожного пораненого бійця — найкращі цілющі ліки!

Він увімкнув репродуктор, і в палаті залунав спокійний, трохи глухуватий, зі специфічним грузинським акцентом голос, що рівно і неквапно карбував, як завжди, точні, дохідливі і виважені слова:

— Я думаю, ніяка інша країна і ніяка інша армія не могли б витримати подібну навалу озвірілих банд німецько-фашистських розбійників та їхніх сателітів. Тільки наша Радянська країна і лише наша Червона Армія здатні витримати таку навалу. І не тільки витримати, а й подолати її.

"Сталін! Це промовляє Сталін!"

Рівно і впевнено, як безапеляційний вирок, що оскарженню не підлягає, лунали до героїчного радянського народу і всього

прогресивного людства, що повстало на збройну боротьбу проти ненависного фашизму, заклики: знищити гітлерівську державу та її натхненників; зруйнувати осоружний "новий порядок" у Європі і покарати його творців.

Залунав могутній гімн:

Союз нерушимый республик свободных

Сплотила навеки Великая Русь.

Да здравствует созданный волей народов

Единый, могучий Советский Союз!

Після закінчення трансляції урочистого засідання, присвяченого 25-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, в палаті запала тиша. Костю Калину охопило відчуття близької, вистражданої і тому неминучої перемоги. Він хотів запитати Анзора — коли? Та раптом майор Тамбуліді рвучко схопився на ноги і гаркнув сам собі:

— Струнко! Рівняння на генерала!

Помітивши здивований погляд Калини, пояснив:

— Я його по кроках впізнаю.

І справді, відчинилися двері, до палати увійшов генерал Роговцев власною персоною. З ним лікар — дрібненький стариган з настовбурченими войовничо сивими вусами.

— Так і є! — мовив Роговцев. — Контрабанду проносить Анзор Олександрович.

Лікар грізно ворухнув вусами і басисто проказав:

— Ваше вино у мене в тумбочці: Заберіть!

— Це подарунок, дорогий, — збентежено пробурмотів Тамбуліді. — Пий до дна, живи сто років…

— Як себе почуваєш, Костику?

— Нормально, товаришу генерал, — спробував навіть піднятися на доказ.

— Лежи, лежи… А що на це скаже медицина?

— Криза минулася, — оголосив лікар.

— Мені можна побалакати з ним на самоті?

— Цілком, товаришу генерал.

Лікар і майор Тамбуліді вийшли з палати разом, певно, й далі дискутувати про долю кахетинського. Роговцев поглянув на репродуктор.

— Слухав доповідь?

— Так. Анзор підказав…

— Цієї ночі виступаємо. Командування дякує тобі за відомості. Я прибув до тебе прямо зі штабу. Річ у тім, що деякі знімки німецької лінії оборони вийшли нечіткими, їх неможливо прочитати. Давай разом уточнимо деякі дані про вогневі точки ворога. Що у нього ось тут? — Роговцев розгорнув карту і взяв олівець. — На підступах до Гізелі?

— У цьому проході вкопані в землю танки, — вказав Калина, — а ось тут — дзоти…

Час спливав непомітно, але їх ніхто не турбував: певно, Анзор став на варті. А коли так — не пройти!

— Не втомився? — врешті мовив Роговцев, згортаючи карту-кілометрівку.

— Ні, товаришу генерал. Я хотів би спитати…

— Слухаю.

— Що з Сорокіним?

— Шукаємо, — відповів невизначено. — Шукаємо Сорокіна… А ти не хвилюйся. Не можна тобі зараз хвилюватися. Пам'ятай: завтра свято. Завтра битимемо фашистських гадів. Щоб справжнє свято прийшло на всі радянські вулиці!

… Калина ще довго лежав у присмерку з розплющеними очима, перед якими стояв старший сержант Сорокін. Невже загинув? Не хотілося вірити, що лише в уяві тепер спроможеться побачити свого бойового побратима. Мріялося, що ось цієї миті прочиняться двері палати і на порозі з'явиться високий, виструнчений єфрейтор Ганс Лютке і заїкувато мовить: "Ч-чекаю в-ваших розпоряджень, пане гауптман…" Прийшла ніч, а Калина все думав, поки незчувся, як заснув…

… А за кілька днів, прийшло оте свято, про яке казав Калині генерал Роговцев і що переможно залунало по всій країні голосом Левітана у зведенні від Радянського Інформбюро:

— Багатоденні бої на підступах до Владикавказа (місто Орджонікідзе) закінчилися поразкою німців. У цих боях нашими

військами розгромлені 13-та німецька танкова дивізія, полк "Бранденбург", 45-й велобатальйон, 7-й саперний батальйон, 525-й дивізіон протитанкової оборони, батальйон німецької гірськострілецької дивізії і 33-й окремий батальйон. Нанесені серйозні втрати 23-й німецькій танковій дивізії, 2-й румунській гірськострілецькій дивізії та іншим частинам супротивника.

Били тих, хто, починав "переможний дранг нах Остен" у районі Нальчика, тих, хто наперед звітував біснуватому фюрерові хвальковитими реляціями.

— Наші війська захопили при цьому 140 німецьких танків, 7 бронемашин, 70 гармат різних калібрів, у тому числі 36 дальньобійних, 95 мінометів, із них 4 шестиствольних, 84. кулемети, 2350 автомашин, 183 мотоцикли, понад 1 мільйон патронів, 2 склади боєприпасів, склад продовольства та інші трофеї. На полі бою німці залишили понад 5 000 трупів солдат і офіцерів…

Так, це було свято! Потім звикли до більших цифр і величніших перемог. Усе було потім… А тоді ще не вразило нищівним громом "тисячолітній" рейх грізне слово неминучої відплати, слово-символ "Сталінград", назва волзького міста, уже кілька разів "захопленого" геббельсівським язиком… Але вже тоді наші били німців і вели наступ на Моздок, рвучи оборону першої танкової армії фон Клей-ста, який не зможе допомогти німецькому вояцтву, конаючому в Сталінградському "котлі"…

Того дня Анзор приніс майорові Калині новеньку форму і мовив:

— Уже можна! Нарешті дозволили…

— Куди? — тільки й запитав Костя.

— У гості до генерала Роговцева, до нього додому. І врахуй, генерал попередив, якщо ми не з'їмо всього, що наготувала його дружина, то вона його самого з'їсть. Розумієш, вона спеціально на свято з Тбілісі приїхала! Ото дивись у мене, Костику, бо ж осиротіємо!

Вони вийшли на вулицю. Калина мружився від яскравого сонячного світла. Довелося чекати, бо містом крокувала довжелезна колона полонених. Німці йшли понуро й пригнічено.

— Шеєре! — раптом хтось з них вражено скрикнув.

Калина мацнув очима по зарослих, брудних обличчях "світових панів".

— Шеєре! Ти продався більшовикам?..

— А, Шютце! — впізнав Калина добре знаного обер-лейтенанта. — І ти тут? Я ж обіцяв пригостити тебе у Владикавказі Пригадуєш?

— Шеєре, навіщо ти одягнув російську форму? Це зрада! Фюрер не вибачить!

— А ти, я бачу, вирядився у форму рядового?

— Хто цей агітатор? — сміючись, запитав майор Тамбуліді.

— Обер-лейтенант Шютце, зв'язковий штабу першої армії. Знає багато…

— Ясно! — мовив Анзор і підкликав конвоїра: — Хто у вас начальник конвою?

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ КНИГИ

notes

Примітки

1

"Вервольф" — "Вовче лігво" (нім.) — ставка Гітлера біля м. Вінниці під час війни.

2

Абвер — військова розвідка і контррозвідка.

3

Люфтваффе — військово-повітряні сили.

4

СД — служба безпеки.

5

Боже мій! (Нім.).

6

Гауптман — капітан.

7

Зіпенбух — родовідна книга, яку мусила мати кожна істинно арійська родина.

8

"Абвер-Ауслaнд" — абвер за кордоном.

9

Підрозділ абверу.

10

Місто Орджонікідзе.

11

Штурмбанфюрер СС — відповідає загальновійськовому званню німецької армії — майор.

12

"Сила через радість" (нім.) — назва спортивного товариства.

13

Гут, зер гут — добре, дуже добре (нім.).

14

Працювати — швидше, швидше… (Нім.).

15

Порядок є порядок! (Нім.).

16

Розмовляти німецькою (нім.).

17

Чому? (Нім.).

18

Наказ є наказ! (Нім.).

19

Назва нацистського маршу, що виник серед штурмовиків.

20

Зондеркоманди — підрозділи абверу, які провадили розвідувально-каральну роботу проти партизанів, антифашистських організацій та Радянської Армії, були підпорядковані "Зондерштабу — Росія".

21

Оберштурмбанфюрер СС — відповідає званню німецької армії — підполковник.

22

Ці двоє воєнних злочинців втекли від справедливої відплати й знайшли притулок у ФРН.

23

О ялиночко, о ялиночко,

Вбрана вся в зелені віти! (Нім.)

24

Гауптштурмфюрер СС — відповідає званню німецької армії — капітан.

25

Обергрупенфюрер — повний генерал.

26

Унтерштурмфюрер СС — відповідає званню німецької армії — лейтенант.

27

Обер-фюрер — неповний генерал.

28

Фюрере, наказуй, ми крокуємо з тобою! (Нім.)

29

Гестапо — державна таємна поліція, провадила розвідувальну і контррозвідувальну роботу проти СРСР та інших країн.

30

Мата Харі — справжнє ім'я. Маргарита-Гертруда Целлє, голландка, виховувалась в Індії, набула там професію танцівниці буддійського жанру. В Європі її знали як талановиту артистку й надзвичайно вродливу жінку.

Військовим судом Парижа засуджена до страти як німецька шпигунка. Розстріляна 1917 року.

31

Йдеться про 1035 рік.

32

"Рух на Схід" (нім).

33

"З нами бог" (нім.).

34

Верховне військове командування. Скорочено — ОКВ.

35

Колишній міністр боннського уряду.

36

1964 року Болко фон Ріхтгофен був нагороджений "федеральним хрестом за заслуги" І класу за "досягнення" у вивченні проблематики Захід — Схід.

37

Зондерфюрер — особливий керівник. Мав військове звання відповідно тій офіцерській посаді, яку займав.

38

Свиното!.. Прокляття на тебе… (Нім.).

39

Донесення від 25 серпня 1942 року.

40

Встати! (Нім.)

41

Документ! (Нім.)

42

До побачення, фрейлейн! (Нім.)

43

До бісової матері (нім.).

44

Зрозумів? (Нім.).

45

Осетинська назва Тбілісі.

46

Мудрець XVI століття.

47

Назви нацистських видань: "Корал", "Чорний корпус" (нім.).

48

"Танки вперед" (нім.).

49

По війні втік до Латинської Америки. Нині знайшов притулок під крильцем фашистської хунти в Чілі.

50

Шарфюрер СС — відповідає званню фельдфебель німецької армії.

51

"Функ-абвер" — військова радіоконтррозвідка.

52

Нині зберігається в Московському музеї прикордонних військ.

53

Усі четверо за цей ратний подвиг були нагороджені орденами Леніна, І. Велично — посмертно. По війні за видатні успіхи в сільському господарстві П. Г. Купріянов був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

54

Групенфюрер — відповідає званню генерал-лейтенант німецької армії.

55

ГФП — таємна польова поліція, провадила розвідувально-підривну діяльність проти Радянської Армії та партизанів.

56

"Один фюрер" — "один солдат" — "одна ніч..." (Нім.).

57

Абверкоманди і абвергрупи — розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи абверу, які діяли при штабах фашистської армії.

58

Оперативні каральні команди.

59

Оберст — полковник.

60

"Фремде геере Ост" — "Іноземні армії Сходу". "Фольксдойче-Ауслaнд" — "Фольксдойчі за кордоном". "Зіхергайтсдінст" — служба безпеки, скорочено — СД.

61

Загинув смертю хоробрих під Майрамадагом.